

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

**ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ
(ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ)**

Монографія

**Донецьк
2013**

УДК 316.4:316.61(477)

ББК С 553.24+С 553.5

Д 44

Науковий редактор д.е.н., проф. О.Ф. Новікова

Рецензенти: д.е.н., проф. А.М. Колот

д.е.н., проф. І.П. Булеєв

*Рекомендовано до друку вченою радою
Інституту економіки промисловості НАН України
(протокол № 9 від 23.10.2013 р.)*

Д 44 **Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки):** монографія / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.

ISBN 978-966-02-7056-5

У монографії висвітлено результати експертного опитування наукових фахівців та освітян України з проблем соціальної відповідальності особистості, суспільства, бізнесу та держави. Визначено гостроту та вагомість перешкод щодо становлення соціальної відповідальності. Встановлено залежність запровадження сталого розвитку в Україні від ступеня розвиненості соціальної відповідальності. Обґрунтовано чинники формування соціальної відповідальності. Розкрито витoki та важелі впливу на соціальну відповідальність особистості, суспільства, бізнесу та держави. Систематизовано напрями запровадження та розвитку соціальної відповідальності в системі державного управління.

Для фахівців державних органів управління, науковців, освітян, бізнесменів, викладачів, аспірантів, студентів, представників громадських об'єднань.

УДК 316.4:316.61(477)

ББК С 553.24+С 553.5

ISBN 978-966-02-7056-5

© О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч,
О.В. Панькова та ін., 2013

© Інститут економіки промисловості
НАН України, 2013

ЗМІСТ

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ	5
ПЕРЕДМОВА	16
Розділ 1. Соціальна відповідальність у пріоритетах розвитку країни: необхідність, переваги, напрями забезпечення	27
1.1. Оцінка стану та перспектив дослідження проблем соціальної відповідальності.....	27
1.2. Регламентація державних настанов щодо формування та реалізації соціальної відповідальності в Україні	33
1.3. Соціальна відповідальність як чинник запровадження сталого розвитку	39
1.4. Соціальна відповідальність як інструмент забезпечення реалізації національних інтересів України	50
Розділ 2. Соціальна відповідальність людини та суспільства: реальний і бажаний стан	57
2.1. Сутність, детермінанти та перешкоди розвитку соціальної відповідальності людини	57
2.2. Чинники ініціювання і становлення соціальної відповідальності особистості та суспільства	75
2.3. Духовно-культурні засади формування соціально відповідальної поведінки в Україні та механізми її забезпечення.....	85
2.4. Проблеми та можливості активізації освітнього потенціалу у становленні соціальної відповідальності в Україні	100
Розділ 3. Соціальна відповідальність держави: оцінка потреб формування та напрямів застосування	110

Розділ 4. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: діагностика стану та стратегій розвитку	137
4.1. Науково-практичні здобутки формування соціальної відповідальності бізнесу.....	137
4.2. Оцінка стану, перешкод та можливостей розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні	150
4.3. Порівняльна оцінка сприйняття та шляхів запровадження соціальної відповідальності представниками бізнесу, науки та освіти	169
4.4. Про необхідність запровадження інноваційних моделей управління трудовою сферою на засадах соціальної відповідальності.....	183
4.5. Соціальна відповідальність бізнесу в забезпеченні екологічної безпеки при швидкісному спорудженні свердловин ПрАТ «Донецьксталь».....	194
Розділ 5. Ієрархічна модель формування соціальної відповідальності на основі структуризації та оцінки причинно-наслідкових взаємозв'язків	201
ПІСЛЯМОВА	228
ЛІТЕРАТУРА	250
Додаток. Анкета експерта із соціальної відповідальності	271

ВИСЛОВЛЕННЯ ПОДЯКИ

Підготовка цієї монографії була б неможливою без цінного внеску та зацікавленого ставлення експертів з проблем соціальної відповідальності до проведеного опитування. Це були чудові часи спілкування з науковцями, освітянами, держслужбовцями та фахівцями, які переймаються проблемами України, перебувають у постійному пошуку вирішення питань її розвитку, подолання перешкод у досягненні гідного рівня життя та праці, забезпечення впровадження принципів сталого розвитку, модернізації економіки, соціальних відносин, системи управління тощо.

Зацікавленість та прагнення до змін на користь людського потенціалу країни, її прискореного соціально-економічного та інноваційного розвитку, підвищення рівня конкурентоспроможності національної економіки, зростання духовно-культурного потенціалу людини та суспільства обумовили пошук шляхів модернізації суспільних відносин на підставі становлення та закріплення соціальної відповідальності людини, суспільства, бізнесу, держави. Висока активність опитуваних обумовлена їх глибоким усвідомленням переваг соціально відповідальної поведінки для поліпшення соціально-економічного становища в Україні, подолання наслідків національної та глобальної кризи, а головне – їх внутрішньою соціальною відповідальністю за стан та перспективи розвитку українського народу. Експерти у своїй більшості були або є дослідниками соціального, економічного, екологічного, інноваційного та трудового розвитку, вони відчують переваги та брак соціальної відповідальності для успішного розвитку суспільства і країни. Переважна частка експертів обізнані та працюють над розв'язанням проблеми модернізації державного і регіонального управління, соціальних відносин, забезпечення становлення сталого розвитку, а також над можливістю їх ефективної реалізації через механізм відповідальності.

Особиста подяка кожному експерту за час, який він витратив для надання відповідей на поставлені питання анкети, для оцінок, суджень, висновків, зауважень та пропозицій. Авто-

ри монографії сподіваються, що узагальнені результати опитування через адресні наукові доповіді до державних органів та структур виконавчої і законодавчої влади, а також через публікації, доповіді на конференціях, круглих столах тощо будуть сприйняті з розумінням, а кваліфікована думка експертів буде гідним внеском у наукове забезпечення становлення та розвитку соціальної відповідальності в Україні. Маємо надію, що результати наукового дослідження будуть використані для обґрунтування управлінських рішень з модернізації соціальних відносин, державного соціального управління, розвитку соціального та державно-приватного партнерства, укріплення духовно-моральних та соціокультурних важелів формування соціальної відповідальності, забезпечення становлення сталого розвитку в Україні тощо.

Урахування думок експертів при прийнятті управлінських рішень із визначених напрямів буде ознакою формування громадянського суспільства, розвитку демократичних засад управління в Україні.

Маємо за честь та віддаємо шану і подяку академікам НАН України О. Амоші, Б. Буркінському, В. Вишневському, В. Мамутову, М. Хвесіку і членам-кореспондентам НАН України В. Базилевичу, М. Шульзі, О. Бородіній, О. Власюку, В. Сіденку, Л. Шинкарук, В. Пілюшенку за участь в експертному опитуванні.

Певним іспитом для дослідників-економістів стала участь в експертному опитуванні науковців-соціологів, які більш тонко усвідомлюють та відчувають методи й інструментарій соціологічних досліджень. Ми вдячні представникам соціологічної науки за їх зацікавлене та позитивне ставлення до експертного опитування, в якому вони взяли участь. Це член-кореспондент НАН України М. Шульга, доктори соціологічних наук О. Злобіна, В. Бурега, Л. Хижняк, О. Рахманов, кандидати соціологічних наук О. Воловодова, О. Панькова.

Міждисциплінарний підхід у проведеному дослідженні посилила участь представників Інституту географії НАН України докторів географічних наук С. Лісовського та І. Гукалової, а також кандидата філософських наук Т. Запорожець, докторів

технічних наук В. Пилюшенка, Ф. Євдокимова, кандидатів історичних наук О. Десятникова, Н. Сушко, наукового співробітника Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук Ю. Солобая.

Пряме відношення за родом своєї діяльності до проблем соціальної відповідальності у будь-якій сфері мають фахівці з проблем державного управління та менеджменту. Вони виявили неабияку активність у пошуку науково обґрунтованих рішень щодо становлення соціальної відповідальності. Це доктори наук з державного управління С. Біла, А. Халецька та кандидати наук з державного управління О. Сидорчук, М. Дейч, А. Халецький, а також доктори економічних наук Г. Губерна, О. Ляшенко, В. Беленцов, Л. Довгань, Н. Сімченко, В. Дорофієнко, Л. Лутай, В. Гриньова, В. Родченко, кандидати економічних наук Н. Ушакова, І. Малик, Е. Коренєв, Л. Горохова.

Знаменною є участь в експертному опитуванні відомих вітчизняних фахівців, які є визнаними теоретиками в економічній науці. Серед них доктори економічних наук В. Тарасевич, Г. Задорожний, Л. Яковенко, З. Галушко, А. Покотілов, М. Горожанкіна, М. Фоміна, К. Міхуринська, Л. Дмитриченко, а також кандидати економічних наук Н. Оленцевич, В. Грунтковський.

Серед експертів є представники наукової Київської школи трудовиків, які під керівництвом проректора Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана доктора економічних наук, професора А. Колота опублікували у 2012 р. монографію «Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку». Це доктори економічних наук А. Колот, О. Грішнова, І. Петрова, Л. Шевченко, а також кандидати економічних наук В. Петюх, О. Даниленко, І. Моторна, О. Брінцева, О. Герасименко, С. Цимбалюк, які увійшли до складу експертів. В експертному опитуванні взяла участь В. Шаповал, автор монографії «Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою» [181], доктор економічних наук.

Концентрація наукових шкіл у столиці України – це природне явище. Незалежно від їх визнання за окремими проблемами та напрямками досліджень спільною є увага до проблем

модернізації суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності. Це представники і академічної науки, і сфери освіти, які з високим ступенем зацікавленості відгукнулись на запрошення стати експертами: доктори економічних наук Д. Баюра, С. Бандур, В. Лич, І. Курило, а також кандидати економічних наук Т. Литвиненко, І. Новак, О. Варецька, В. Бевз, А. Гриненко, Т. Чумаченко.

Гідним конкурентом м. Києву за кількістю наукових та освітніх закладів є м. Харків. Не випадково його відносять до найпотужніших наукових центрів країни. Кількість експертів-харків'ян становила 13 чол., серед них 4 експерти вже згадувались. Але вдячності не буває багато, і з почуттям глибокої поваги до експертів-харків'ян слід назвати докторів економічних наук Г. Задорожного, В. Компанієць, Л. Шевченко, Т. Каминську, В. Родченко, В. Гриньову, кандидатів економічних наук О. Полякову, І. Іванову, А. Рекурн.

Освітяни Черкащини виявили високу активність та зацікавленість до тематики з соціальної відповідальності. Зовнішніх доказів щодо їх прямої причетності до даної тематики, можливо, і небагато, але внутрішня мотивація та бачення переваг соціально відповідальної поведінки і бажання її реалізувати в житті і практику управління спонукало їх до участі в експертному опитуванні. Це доктори економічних наук Т. Качала, І. Кукурудза, С. Пасека, а також кандидати економічних наук В. Гунько, І. Мігус, А. Пасека, В. Красномовець. Ще 7 експертів із Черкащини є представниками літньої школи УАРМБО-2013 та будуть перелічені нижче.

Ніяких перешкод щодо ігнорування заходом сходу України при проведенні експертного опитування не відчувалось. Як представники східних регіонів, так і західних, розуміють проблему соціальної відповідальності в Україні та прагнуть до пошуку шляхів її розв'язання. Львів'яни йшли назустріч донеччанам і участю в експертному опитуванні визначили позитивне ставлення до колег зі сходу та зацікавлену позицію щодо становлення соціальної відповідальності в Україні. Щиро вдячні за участь в експертному опитуванні докторам економічних наук зі Львова: Л. Семів, І. Садовій, Л. Шевчук, кандидатам економіч-

них наук Е. Матвєєву, О. Денис, О. Гринкевич, кандидату наук з державного управління О. Сидорчук.

Спількування з експертами із Хмельниччини залишило присмні враження. Організаційні функції з підбору експертів та проведення опитування взяв на себе відомий в Україні та за її межами науковець та освітянин, проректор Хмельницького національного університету доктор економічних наук, професор М. Войнаренко. Велика подяка за участь в експертному опитуванні йому та докторам економічних наук, професорам В. Нижнику, М. Ведернікову, О. Орлову, А. Тельнову.

Кількість експертів з інших регіонів коливалась у межах від 1 до 4. Але невеликий кількісний склад був компенсований високим визнанням цих фахівців як відомих вітчизняних науковців та освітян, які своєю плідною працею, науковими виданнями, пошаною наукової спільноти, любов'ю учнів тощо є взірцем соціально відповідального ставлення до роботи, до проблем соціуму та країни. Пропозиції щодо становлення соціальної відповідальності в Україні вони висловили в своїх анкетах. Це представники Одеси – доктори економічних наук В. Никифорова, С. Харічков, кандидат економічних наук В. Шмагіна; науковці Дніпропетровщини – доктори економічних наук В. Тарасевич, О. Галушко, В. Шаповал, А. Покотілов; освітяни з Вінниці – доктор економічних наук О. Ткачук, кандидати економічних наук В. Турчак, М. Назаренко, які своїми експертними оцінками та пропозиціями спрямовували на зростання духовно-морального та соціокультурного потенціалу людини, забезпечення становлення соціальної відповідальності. Доктори економічних наук, професори з Чернігова – І. Каленюк та О. Гонтя свій оптимістичний настрій на очікування позитивних змін у суспільних відносинах в Україні перетворили на конструктивні пропозиції щодо становлення соціальної відповідальності особистості, суспільства, бізнесу, держави.

Із Рівненщини до складу експертів увійшли доктор економічних наук Л. Безтелесна та її аспірант О. Олійник. Науковий потенціал Л. Безтелесної щодо фінансування людського розвитку в контексті принципів справедливості став запорукою

її обґрунтувань щодо мотивації соціально відповідальної поведінки особистості.

В експертному опитуванні взяли участь одні з кращих представників Полтавського національного педагогічного університету ім. В.Т. Короленка: доктор економічних наук Л. Яковенко та кандидат економічних наук Т. Непокупна.

Наукові праці З. Галушки мають глибоке теоретичне підґрунтя для забезпечення соціальної орієнтації економіки, створення умов модернізації суспільних відносин крізь призму соціальної відповідальності. Вдячні їй та її колезі, кандидату економічних наук В. Грунтковському за висловлені оцінки і пропозиції, надані за програмою експертного опитування.

О. Ляшенко – доктор економічних наук, професор Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля – на всіх етапах проведеного експертного опитування допомагала пропозиціями, кандидатурами експертів й оцінками сутності та змісту поставлених в анкеті питань. Дуже вдячні їй за небайдужість та реальну допомогу.

Висока наукова культура доктора економічних наук, професора А. Воронкової є невід’ємною рисою її результатів досліджень, що свідчить про глибоке усвідомлення значущості соціальної відповідальності та її реалізації в житті й науково-освітній діяльності.

П’ятеро експертів представляли 5 міст України та виявили своє відповідальне ставлення до проблематики соціологічного дослідження, за що їм велика подяка. Це доктори економічних наук С. Тумакова (м. Севастополь), К. Міхуринська (м. Сімферополь), П. Гудзь (м. Запоріжжя), О. Харчишина (м. Житомир), а також кандидати економічних наук О. Лук’янихіна (м. Суми), О. Хандій (м. Северодонецьк).

У середині 2013 р. експертне опитування набуло значної популярності та обізнаності серед науковців. Завдяки цьому керівники літньої школи Української асоціації з розвитку менеджменту і бізнесу освіти (УАРМБО 2013) взяли дозвіл на проведення спеціальних занять із заповненням анкети. Відповіді респондентів були якісними та конструктивними. Кількість опитаних становила 20 чол. Серед них доктор економічних наук

з м. Житомира О. Харчишина, а також кандидати наук з м. Черкас – В. Шульга, І. Оксьом, О. Десятников, І. Білан, О. Веляда, Н. Сушко, А. Германенко, з м. Києва – А. Головка, В. Панченко, В. Турчина, Ю. Хрутько, О. Брінцева, з м. Донецька – О. Кошелева, М. Черноусова, з м. Харкова – Ю. Гавриленко, Г. Пересипкіна, С. Василик, з м. Сум – О. Лук'янихіна, з м. Одеси – В. Шмагіна.

Серед усіх експертів виявили бажання зробити свій внесок у результати дослідження І. Білан, А. Головка, які майже за кожним запитанням надавали вільні відповіді з конструктивними пропозиціями, побажаннями та рекомендаціями.

Найбільша кількість експертів припадає на донеччан. Їх кількість становить 47 чол. Серед них 3 академіки Національної академії наук України – О. Амоша, В. Мамутов, В. Вишневський та член-кореспондент НАН України В. Пілюшенко, докторів наук – 48%, серед яких переважну більшість становлять доктори економічних наук, але є і доктори технічних, соціологічних наук та з державного управління. Кількість експертів – кандидатів наук становить 28%, а 24% – це держслужбовці, бізнесмени, аспіранти, наукові співробітники без наукового ступеня. Значний кількісний склад донецьких експертів підкріплено їх високим науковим та професійним рівнем, прагненнями до позитивних прогресивних змін в Україні, гострим бажанням змінити сьогоденну ситуацію на краще, відчуттям значущості та відповідальності за те, що відбувається в країні. Щира подяка докторам економічних наук за їх турботу й відданість справі, надання оцінок і рішень щодо ставлення та зростання соціальної відповідальності в системі суспільних відносин в Україні. Це І. Булеєв, Ю. Макогон, Л. Дмитриченко, Л. Шаульська, Г. Губерна, В. Антонюк, В. Ляшенко, Н. Брюховецька, В. Хобта, В. Бурєга, А. Халецька, Л. Тараш, Ю. Залознова, В. Беленцов, В. Дорофієнко, В. Пілюшенко, Ф. Евдокимов, Л. Лутай, М. Горожанкіна, М. Фоміна, О. Новікова, О. Половян.

Кандидатів наук серед експертів – донеччан значно менше, але менший кількісний склад компенсується якісним, коли згуртованість та солідарність у бажанні допомогти людям і країні вийти із скрутного становища орієнтовані на власні зусилля. Це

О. Лях, М. Дейч, О. Черних, О. Воловодова, Л. Шамілева, С. Гріневська, Л. Логачова, А. Халецький, Т. Хлевицька, О. Косшелева, М. Черноусова.

Відсутність у чотирьох експертів – донеччан наукового ступеня компенсується їх причетністю до безпосередньої участі в управлінні в структурі органів місцевого самоврядування. Це С. Донецькова, І. Ченчевич, С. Симонов, Л. Лашко. Аспіранти та наукові співробітники, які за тематикою наукових досліджень зацікавлені в модернізації суспільних відносин, також взяли участь в експертному опитуванні. Це О. Касперович, О. Іщенко, А. Панькова, О. Вишневський, В. Бібікова, Д. Кузнецова. Бажанням висловити свої думки щодо проблем соціальної відповідальності відзначились і представники бізнесу: С. Охременко та С. Харадша, які мали свою особисту думку за значною кількістю запитань та висловили її у вільних відповідях.

Значних зусиль при розробці анкети доклали такі науковці та освітяни, як доктори економічних наук, професори О. Грішнова, Г. Задорожний, В. Компанієць, В. Антонюк, кандидат наук з державного управління М. Дейч, кандидат соціологічних наук О. Панькова, кандидат економічних наук Л. Шамілева, наукові співробітники О. Іщенко, О. Касперович. Щира їм за це подяка.

Уся організаційно-технічна робота з перевірки якості заповнювання анкет, введення інформації, листування з експертами, вибірки та узагальнення вільних запитань, здійснення підсумкового звіту та вихідних таблиць за певними залежностями тощо була покладена на молодих науковців – аспіранта А. Панькову та наукового співробітника О. Іщенка. Їх ставлення до роботи стало взірцем соціально відповідальної поведінки. Значною виявилася технічна допомога у введенні інформації щодо анкет експертів О. Мальцева. Велика йому за це подяка. Без відповідального ставлення до підготовки монографії до видання О. Кокоревої та Т. Синельнікової своєчасний її вихід у світ був би неможливим. Вдячні Вам за це.

Оцінка експертами інструментарію та проблематики наукового дослідження.

Ставлення до змісту анкети обумовлює мотивацію та бажання експертів бути відвертими, щирими, конструктивними, інноваційними та солідарними з дослідниками у питаннях становлення і розвитку соціальної відповідальності в Україні. В очікуваннях оцінок щодо якості анкети були певні побоювання, пов'язані зі значними витратами часу експертів при роботі над нею, із різноплановістю об'єктів дослідження, неправильним розумінням постановки окремих питань тощо. Але надані експертами позитивні оцінки щодо змісту анкети та доцільності проведення соціологічного дослідження додали натхнення та оптимізму щодо його подальшого проведення, а також для узагальнення та презентації результатів дослідження. Більшість оцінок змісту анкети була лаконічною. Але ці коротенькі характеристики від авторитетних фахівців та науковців України підтримували віру в ідею дослідження та його результати. За оцінкою завідувача кафедри теорії та менеджменту Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, доктора економічних наук, професора З. Галушки: «Анкета дуже якісна, приємно було взяти участь в опитуванні». На думку доктора соціологічних наук, професора Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна Л. Хижняк: «Хорошая анкета!». Академік НАН України О. Амоша оцінив анкету як гарну та був у захваті від її авторів і побажав їм так тримати. Доктор соціологічних наук О. Рахманов (КНЕУ ім. В. Гетьмана) стверджує, що дослідження проводиться за важливою для суспільства проблематикою. Кандидат економічних наук, доцент КНЕУ ім. В. Гетьмана А. Гриненко відзначив, що анкета складена грамотно та високопрофесійно. Т. Каминська (Харківська юридична академія ім. Я. Мудрого) вважає, що анкета є цікавою та обумовлює очікування відповідей на питання, які політичні заходи значною мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу.

Більш змістовні характеристики анкети та дослідження із соціальної відповідальності з певною подякою розробникам надані експертами з м. Києва, Львова і Донецька. Так, професор

кафедри економіки підприємства, доктор економічних наук Київського національного університету ім. Т. Шевченка Д. Баюра зазначив, що «анкета составлена на высоком профессиональном уровне, практически учитывает современные концептуальные и практические проблемы развития корпоративной социальной ответственности и социальной ответственности бизнеса, вопросы бизнес-этики, социального диалога и партнерства. Ответы экспертов будут способствовать формированию новой позиции по актуальным вопросам развития КСО в Украине и, возможно, станут дополнительным стимулом и инструментом формирования современных механизмов устойчивого социально-экономического развития нашей страны и дальнейших научных изысканий. Спасибо».

Директор Української асоціації з розвитку менеджменту і бізнес-освіти Л. Горохова висловила так: «Спасибо за прекрасно разработанную анкету. Актуально, конструктивно, содержательно. Проблемами КСО Ассоциация занимается с 2009 года. И мы продолжаем нашу работу в продвижении идей и принципов КСО в систему высшего образования в целом и в учебный процесс ВУЗов в частности».

З особливою радістю було сприйнято ставлення до опитування науковця з м. Львова Л. Семів. Представниця і академічної, і вузівської науки, доктор економічних наук, професор дала таку оцінку: «Спасибо за проделанную огромную работу по составлению анкеты. Системное видение предмета исследования, безусловно, поможет Вам при обобщении результатов анкетного опроса. Вопросник является своеобразной «дорожной картой» для человека, пытающегося разобраться во множестве вопросов социальной ответственности. Спасибо!»

Значущість проблематики із соціальної відповідальності для практики управління підкреслила представник органів місцевого самоврядування Донецької облради І. Ченчевич: «Хочется выразить искреннюю благодарность разработчикам данной анкеты и всем гражданам (представителям науки, бизнеса и власти), равнодушным к будущему поколению и нашему государству, кто в настоящее время работает над актуальной для Украины проблемой становления и реализации социальной от-

ветственности, повышения значимости морально-этических норм в любых сферах общественных отношений. Своим трудом и интересом к данной проблеме Вы показали собственную социальную ответственность. Значит, не все еще для Украины потеряно. Успехов в Вашей работе! Спасибо».

Керівник та організатор експертного
опитування,
завідувач відділу економічних
проблем соціальної політики
Інституту економіки промисловості
НАН України (м. Донецьк)
доктор економічних наук, професор
О.Ф. Новікова

ПЕРЕДМОВА

Інститутом економіки промисловості НАН України здійснено наукове дослідження, яке передбачало проведення експертного опитування на виконання бюджетної теми «Формування та використання соціального потенціалу сталого розвитку промислового регіону» за етапом XI «Дослідження проблем модернізації суспільних відносин щодо формування сталого розвитку на підставі створення та реалізації системи соціальної відповідальності держави, суспільства, бізнесу, особистості».

Усвідомлення людиною, суспільством та людством зростання небезпек і ризиків у всіх сферах життєдіяльності обумовлює пошук шляхів їх мінімізації та попередження. Прагнення до розуміння суспільних явищ, пізнання природи їх виникнення, відстеження від зародження до становлення, функціонування та розвитку дає можливість системно та в певній історичній послідовності дослідити будь-який суспільний процес, визначити причинно-наслідкові тенденції та зрозуміти, у якому напрямі формувати майбутнє.

Серед напрямів наукових досліджень є зовсім нові, не нові, але актуальні, добре пророблені, але нереалізовані, є популярні та навіть модні, які хвилюють значну кількість дослідників і прагнуть знайти відповіді на поставлені практикою управління запитання. Проблематика щодо соціальної відповідальності в Україні стає все більш популярною серед науковців та освітян різних галузей знань: юристів, економістів, філософів, соціологів, політологів тощо. Це не випадково. Реалізація соціальної відповідальності в управлінській діяльності та в суспільних відносинах у міжнародних прогресивних соціальних системах забезпечує успішний, раціональний, орієнтований на людину сталий розвиток із застосуванням правових, соціокультурних, дисциплінарних та ментальних важелів впливу.

В українському суспільстві соціальна відповідальність не посіла гідного місця в системі суспільних відносин, не перетворилася на усвідомлену та застосовану норму. А потреба в її закріпленні стрімко зростає. Відповідно до цього посилюється актуальність пошуку ефективних форм соціального управління

з пізнанням природи соціальної відповідальності як базової умови закріплення соціального порядку.

Теоретичні основи соціальної відповідальності розвинуто недостатньо, простежується певна ізоляція в дослідженнях різних галузей науки та відповідно і в наукових результатах. Значні теоретичні напрацювання з проблем соціальної відповідальності особистості та суспільства висвітлено в наукових розробках представників Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди, які вплинули на формування гіпотези та послідовність дій щодо реалізації проведеного наукового дослідження [46]. Саме завдяки філософському розумінню сутності та змісту соціальної відповідальності все більш гостро сприймається значущість переоцінки моральних норм і цінностей, усвідомлення відповідальності людей одного перед одним, перед світом за себе та за інших, за світ у минулому та у майбутньому. Естафету розвитку теорії та практики соціальної відповідальності впевнено та міцно взяли у свої руки економісти [15; 28; 36; 52; 64; 87; 156; 181 та ін.].

Головними критеріями відбору експертів для проведення опитування є: здійснення наукових досліджень та наявність наукових публікацій з проблем соціальної відповідальності; участь у підготовці концепцій, стратегій, програм соціально-економічного та сталого розвитку країни, регіонів, підприємств. Експертами стали також учасники літньої школи української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти (УАМБО 2013), які адресно здобували знання з проблем становлення та розвитку соціальної відповідальності.

В опитуванні взяли участь 158 експертів, серед яких 5 академіків НАН України, 7 членів-кореспондентів НАН України, 79 докторів наук, 58 кандидатів наук, держслужбовців, представників урядових структур, а також науковці без ступеня – 21 (13,3%).

Експертне опитування проведено з жовтня 2012 р. по липень 2013 р. Найбільша кількість експертів припадає на м. Київ (46), м. Донецьк (47). А в подальшому розподіл експертів визначився таким чином: Черкаси (14), Харків (13), Львів (7), Хмельницький (5), Одеса (5), Дніпропетровськ (4), Вінниця (3).

По 2 експерти у Полтаві, Чернігові, Чернівцях, Луганську, Рівному, а по 1 експерту – в Запоріжжі, Сумах, Северодонецьку, Севастополі, Сімферополі, Житомирі. Мають учений ступінь доктора наук 50%, кандидата наук – 35,4%, інші – з вищою освітою. Чоловіків взяло участь в експертному опитуванні 37%, жінок – 63%.

Об'єктивні характеристики експертів, які брали участь в опитуванні, свідчать про високі статусні та іміджеві характеристики виконаного дослідження, до результатів якого є довіра, науковий, управлінський та практичний інтерес.

У монографії висвітлено результати експертного опитування науковців та освітян з проблем соціальної відповідальності. У першому розділі висококваліфікованими фахівцями визначено ступінь наукової розробленості проблеми та пріоритетні напрями подальших досліджень щодо соціальної відповідальності, а саме інституціональні (61,4%), управлінські (60,8%), соціокультурні (53,2%), правові (42,4%).

Аналіз змісту правових документів в Україні, що регламентують стратегічну спрямованість її розвитку, свідчить про недостатню роль, яку відіграє соціальна відповідальність у сучасних модернізаційних процесах управління. Одночасно правомірним є акцентування уваги на посиленні соціальної відповідальності у представників влади та управління через правову культуру, реформування публічного управління, державної служби та виконавчої влади. У Щорічному Посланні Президента України Верховній Раді України [129] визначено перспективи розвитку соціальної відповідальності через оновлення Конституції України, яка має усунути нечіткість та неефективність механізмів формування і застосування відповідальності найвищих органів державної влади. У Програмі діяльності Уряду України та інших стратегічних завданнях органів державної та місцевої виконавчої влади задіяні механізми розвитку соціальної відповідальності бізнесу, реформування державної служби та виконавчої влади. Одночасно приділено значну увагу особистій соціальній відповідальності представника влади, відповідального за свої дії.

Світова спільнота визначила соціальну відповідальність найбільш впливовим важелем на шляху впровадження сталого розвитку та забезпечила її правове оформлення через міжнародні стандарти ISO-26000, ISO 14000, ISO 9001:2000, Глобальний договір ООН тощо. Україна взяла на себе зобов'язання щодо впровадження сталого розвитку, але вони виконуються вкрай незадовільно. Експертами визначено основні перешкоди на цьому шляху, які полягають у недосконалої системи державного та регіонального управління, несформованості системи інститутів з управління сталим розвитком, слабкості правового поля та низьких економічних можливостях тощо. Додатковим обґрунтуванням утруднення переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку стала оцінка причин експертами виникнення таких перешкод на виробничому рівні. Головною є орієнтація на досягнення фінансових результатів, а не на соціальну перспективу. Одночасно з розумінням поточних проблем запровадження сталого розвитку експерти мають оптимістичні сподівання щодо його впровадження.

У чинному законодавстві з національної безпеки України серед загроз неправомірно не визначено втрати значущості праці та трудових відносин. У той же час у колі загроз щодо нерозвиненості соціальної відповідальності на третє місце експерти поставили ті, що пов'язані з соціокультурними та духовно-моральними її проявами (зниження соціальної згуртованості та патріотизму, несформованість національної злагоди – 56,3%, зміна соціальних норм поведінки членів суспільства та його інститутів – 52,5, нерозвиненість громадянського суспільства та демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини і громадянина – 50,6%).

Низькі рейтинги України в міжнародних порівняннях, за оцінками експертів, підтверджують низький рівень розвиненості соціальної відповідальності в системі державного управління та суспільних відносин.

Усвідомлення та незадоволеність позиціями України серед інших країн, наявність високого рівня корупції, низького рівня конкурентоспроможності, людського та сталого розвитку визначають формування загроз національної безпеки, обумов-

лених високим рівнем нерозвиненості соціальної відповідальності в системі соціальних відносин у країні. Саме відсутність загальної відповідальності сформувала найбільш вагомі та гострі загрози національної безпеки. Більше половини опитаних вважають, що такими загрозами є: низький рівень та якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу (60,1%), десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій (58,9%).

У другому розділі монографії розкрито становлення соціальної відповідальності через усвідомлення її значущості людиною та суспільством. У результаті теоретичних узагальнень зарубіжних і вітчизняних учених обґрунтовано значущість соціальної відповідальності людини та її внутрішньої мотивації до соціально відповідальної поведінки. Джерела, форми прояву та характеристики, чинники й умови формування соціальної відповідальності особистості та суспільства необхідні для розуміння стану і перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні. Завдяки гіпотезі та результатам проведеного експертного опитування залучено та проаналізовано інформацію щодо характеристики соціальної відповідальності людини, форм її прояву, ступеня впливу на неї соціальних інститутів, її престижності у суспільстві, перешкод становлення і негативних наслідків переважання безвідповідальності, а також визначення чинників розвитку соціальної відповідальності особистості та суспільства.

Проблема розвитку соціальної відповідальності на всіх рівнях (особистості, бізнесу, влади, суспільства в цілому) стає все більш актуальною, оскільки все гостріше постають проблеми перед людством, країнами та кожною людиною: економічні, соціальні, екологічні. Багато з них виникли або загострилися через недостатню увагу соціальних суб'єктів до віддалених та побічних наслідків рішень, що приймаються, або наслідків для інших людей, спільнот чи територій. Це актуалізує необхідність досліджень чинників, що впливають на становлення соціально відповідальної поведінки.

Оскільки природа соціальної відповідальності тісно пов'язана з питаннями етики, велику кількість досліджень присвячено саме духовно-ціннісним засадам цього феномену. Такий акцент робить необхідним вивчення культурно-специфічних передумов та особливостей розвитку соціально відповідальної поведінки. Фундаментальні ціннісно-нормативні зрушення в українському суспільстві у період незалежності проблематизують пошук «точок зростання» у сфері соціальної відповідальності та ефективних механізмів сприяння її становленню.

Дані експертного опитування є цінним джерелом інформації стосовно світоглядних, релігійних, ціннісних засад та перешкод на шляху імплементації принципу відповідальності в етичні основи різних сфер діяльності: управлінської, підприємницької, наукової тощо.

Пошук шляхів модернізації державного управління та становлення соціальної відповідальності держави обумовлює необхідність перетворення конституційних декларацій щодо проголошення України соціальною державою на реальні дії та правове оформлення. Результати експертного опитування дають підстави для встановлення принципів, пріоритетів, основних напрямів та механізмів соціальної держави з визначенням і конкретизацією соціальної відповідальності її суб'єктів. Через ступінь наукової проробленості проблематики щодо соціальної відповідальності визначено значущість і вагомість подальших наукових обґрунтувань та рішень із соціальної відповідальності суспільства, особистості, держави та бізнесу, а також пріоритетність інституціональних та управлінських напрямів наукових досліджень.

Третій розділ монографії присвячено проблемам соціальної відповідальності держави через оцінки експертів щодо потреб формування та напрямів застосування. Для реформування системи державного управління, яке передбачається на сучасному етапі розвитку країни, корисними є оцінки експертів щодо залежності незапровадження соціальної відповідальності держави з низькими позиціями країни в міжнародних порівняннях та незадовільним станом виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку. Визначена та зважена оцінка загроз на-

ціональної безпеки забезпечує більш широке бачення нерозвиненості соціальної відповідальності.

Соціальна відповідальність держави спричиняє та обумовлює відповідні процеси відносно людини, суспільства та бізнесу. У монографії висвітлено оцінки ступеня впливу соціальних інститутів на соціальну відповідальність людини. Узагальненою підсумковою оцінкою щодо формування підстав соціальної відповідальності держави стала вагомість та гострота перешкод її становлення, яку визначили експерти. Поглибленням розуміння процесів ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні стали найсильніші спонукальні мотиви для цього, які визначили експерти. Серед них найбільш вагомими виявлено невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу (перше місце) та система цінностей, яка базується на внутрішній культурі, дотриманні прав, домовленостей, норм і вимог (друге місце). Послідовність логіки експертів підтвердилася при визначенні приводів для перетворення соціальної відповідальності на норму життя українського суспільства, де перше місце посів привід «прикладі залучення до відповідальності високопоставлених осіб». Здійснена за результатами експертного опитування загальна оцінка створює умови для формування концептуальних, стратегічних та програмних засад у цьому напрямі.

Четвертий розділ монографії представляє діагностику стану та стратегічні напрями розвитку соціальної відповідальності бізнесу (СВБ).

Незважаючи на те що соціальна відповідальність бізнесу в Україні має незначний термін свого становлення, на думку експертів, він є більш науково проробленим, ніж соціальна відповідальність людини, суспільства, держави. У цьому розділі обґрунтовано науково-практичні здобутки формування соціальної відповідальності бізнесу; визначено вплив зовнішнього середовища та його запити на процеси, а також внутрішні чинники, які потребують та обумовлюють розвиток СВБ. Соціальна відповідальність бізнесу як підсистема в загальній системі суспільних відносин має відповідати напрямам їх розвитку. Вона визначається такими структурними елементами, як виконання зо-

бов'язань перед державними органами влади (законодавчими та договірними), виготовлення якісних товарів та послуг, коректна поведінка на ринку, достатній обсяг соціального пакета для найманих працівників, благодійність тощо.

Завдяки врахуванню в практичній діяльності міжнародних стандартів у сфері корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) та участі в Глобальному договорі Україна поволі просувається до її успішного розвитку. Євроінтеграційні процеси прискорюють розвиток національної політики КСВ у контексті реалізації Стратегії Європейської комісії щодо корпоративної соціальної відповідальності на 2011-2014 рр.

Визначено механізми реалізації проекту Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, яку заплановано Президентом України ухвалити до кінця 2013 р. Але в Україні є всі підстави для прискорення просування розвитку КСВ завдяки реалізації чинного стандарту IC CSP – 08260008000, який ураховує положення міжнародного стандарту ISO 26000, Глобального договору ООН, рекомендацій МОП, міжнародного стандарту ISO 8000 тощо.

Оцінки експертів надали можливість продіагностувати стан, проблеми, перешкоди та визначити напрями розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Виявлено вплив нерозвиненості соціальної відповідальності держави на розвиток СКВ, серед яких найбільшими перешкодами є нерозвиненість ефективних регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу та слабке правове коло. Зрощування інтересів влади та бізнесу визначено експертами як найбільш вагома перешкода розвитку СВБ. Представники бізнесу переважно керуються у своїй діяльності досягненням цілей економічної вигоди.

Усвідомлення переваг упровадження ідеології соціальної відповідальності бізнесу є успішним, коли вони є відчутними та реальними для досягнення. Експерти зважили їх пріоритетність і вагомість, де перші місця посіли вдосконалення системи взаємовідносин та взаємодії при загальному підвищенні рівня довіри, а також внутрішнього та зовнішнього іміджу компанії. Узагальнення перешкод становленню СВБ у сполученні з розкриттям переваг його розвитку обумовило якісний вибір прі-

оритетів, напрямів та заходів для реалізації реальної програми дій за такими структурними компонентами, як організаційно-управлінські, економічні, соціально-психологічні та інформаційні.

У монографії наведено порівняльну діагностику стану, проблем і перспектив розвитку СВБ від представників бізнесу та науковців й освітян.

Не можна не відзначити роль, значущість, вагомість сфери праці у розвитку людини, суспільства, бізнесу та держави. Експертна оцінка цих питань є вкрай важливою (підрозділ 4.4).

Особливо значущою для України є соціальна відповідальність бізнесу, який дістав розвитку в галузях промисловості, бо саме в них найбільш гостро постають і слабо вирішуються проблеми соціальної та екологічної безпеки. Підтвердженням їх актуальності є зміст наукової монографії «Соціальний вимір вугільної та металургійної галузей промисловості України»,¹ в якій визначено сучасні соціальні проблеми розвитку вугільної та металургійної галузей України, обґрунтовано доцільність укріплення соціальної відповідальності та соціального партнерства з наданням відповідних конструктивних пропозицій. Соціальна відповідальність бізнесу виявляється різнопланово, але щодо промисловості вона перш за все пов'язана з екологічною безпекою. У підрозділі 4.5 монографії на прикладі успішної діяльності ПрАТ «Донецьксталь» щодо реалізації Програми комплексного освоєння та використання запасів метано-вугільних родовищ яскраво представлено переваги системного соціально відповідального ставлення до виробничих процесів, які із застосуванням інноваційних підходів забезпечують екологічну безпеку при швидкісному спорудженні свердловин.

Розвиток соціальної відповідальності в Україні відбувається достатньо інтенсивно, але несистемно, що підтверджено результатами експертного опитування. Соціальну відповідаль-

¹ Соціальний вимір вугільної та металургійної галузей промисловості України: моногр. / О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, В.П. Антонюк, О.Ф. Новікова, Є.В. Котов та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 164 с.

ність бізнесу порівняно із соціальною відповідальністю людини, суспільства, держави респонденти вважають однією з найбільш науково пророблених. Однак системних досліджень, які б охоплювали одночасно визначені напрями соціальної відповідальності та розкривали внутрішні взаємовпливи і взаємозалежності, причинно-наслідкові взаємозв'язки з виокремленням факторів, причин, мотивів та привидів, немає. Це обумовлює необхідність формування та реалізації нових підходів і моделей суспільного розвитку, які базуються на системності підходів до соціальної відповідальності з урахуванням внутрішнього взаємозв'язку та взаємозалежності її соціальних суб'єктів. На підставі диференціації за окремими факторами та суб'єктами соціальної відповідальності розроблено ієрархічну модель формування соціальної відповідальності, що розкриває відповідну послідовність причинно-наслідкових взаємозв'язків (розділ 5). У структурі логічної моделі формування та реалізації соціальної відповідальності економічні, соціальні, духовно-моральні, адміністративно-правові та інституціональні фактори агреговані у відповідні підсистеми.

Аналіз здійснено на підставі розроблених таблиць взаємної спряженості, в яких факторною ознакою є показники, що за структурою анкети можна ідентифікувати як фактори, а причини виступають результативними показниками. На такій основі побудовано таблиці взаємної спряженості за всією логічною послідовністю розвитку соціальної відповідальності «причина – привід», «привід – наслідки». Згідно з даними таблиць спряженості розраховано спеціальні показники тісноти зв'язку між дійсним рівнем формування та реалізації соціальної відповідальності й відповідними факторами, причинами та мотивами, які визначають цей рівень. Розрахунки, диференційовані за соціальними суб'єктами, свідчать про помірну залежність між чинниками формування соціальної відповідальності.

Аналіз причинно-наслідкових зв'язків, які визначають умови та рівень формування соціальної відповідальності, свідчить, що вони мають не тільки прямий, але і зворотний характер. Особливо це простежується в економічній підсистемі.

Додатковою інформацією для повноти аналізу є розрахунки рангової кореляції (парної та множинної), що уможливило виявлення тісноти зв'язку оцінок експертів за окремими суб'єктами соціальної відповідальності.

Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні з диференціацією щодо людини, суспільства, бізнесу та держави надала можливість визначити проблеми та перешкоди на цьому шляху, зважити їх гостроту і вагомість, розкрити джерела виникнення викликів та загроз і на цій підставі запропонувати систему заходів щодо розвитку соціальної відповідальності в Україні.

У підготовці монографії взяли участь:

О.Ф. Новікова (висловлення подяки, передмова, розділи 1, 3, підрозділи 4.1, 4.2, післямова);

М.Є. Дейч (розділи 1, 3, 5, підрозділи 4.1, 4.2, 4.3, післямова);

О.В. Панькова (підрозділи 2.1, 2.2);

Л.В. Шаульська (підрозділ 2.4);

Л.Л. Шамілева (розділ 5);

С.М. Гріневська (підрозділ 1.2);

В.В. Компанієць (підрозділ 4.3);

О.Г. Сидорчук (підрозділи 1.2, 1.4, розділ 3);

А.Д. Панькова (підрозділ 4.4);

О.В. Іщенко (підрозділ 2.3, післямова);

Є.М. Халімендіков (підрозділ 4.5);

С.А. Зінченко (підрозділ 4.5);

Є.О. Юшков (підрозділ 4.5).

Розділ 1. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРІОРИТЕТАХ РОЗВИТКУ КРАЇНИ: НЕОБХІДНІСТЬ, ПЕРЕВАГИ, НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

1.1. Оцінка стану та перспектив дослідження проблем соціальної відповідальності

Соціальна відповідальність має різний ступінь сприйняття, розуміння, змістовної наповненості, механізмів формування та реалізації залежно від її суб'єктів, рівнів та сфери застосування. Але в будь-якому разі забезпечення її становлення залишається все більш актуальним та затребуваним в Україні, окремих державах та світі в цілому. Кожна країна з урахуванням стадії її розвитку, особливостей культури, розуміння та ставлення до планетарних проблем виявляє та застосовує принципи соціальної відповідальності. У розвинутих країнах вона базується перш за все на обов'язковості дотримання прав і свобод людини з відповідною її реакцією на вимоги суспільства і держави. У більшості з них провідну роль у розвитку соціальної відповідальності бере на себе держава через правове, інституційне, інформаційне, організаційно-управлінське та освітнє забезпечення. Особливого розвитку набула корпоративна соціальна відповідальність.

У прогресивних соціальних системах перевага соціальної відповідальності в суспільних відносинах забезпечує безпечний, прогресивний розвиток на засадах сталості. Усвідомлення значущості соціальної відповідальності в розвитку українського суспільства сприяло певним чином розвитку її теоретичних та практичних засад. Проблеми соціальної відповідальності в Україні стають усе більш популярними серед науковців та освітян. Їм усе більше присвячується наукових публікацій.

Розвиток підходів до розуміння соціальної відповідальності та пошук нових ідей стосовно її запровадження на сьогодні не припиняється. Однією з найбільш методологічно завершених концепцій є вчення про систему соціальної відповідальності та відповідальних соціальних відносин. Її основні положення на-

були розвитку у працях таких учених, як Х. Йонас, І. Панарін, С. Карпухін, К. Мітчем, Х. Ленк, А. Ореховський, І. Іванова, Л. Витковська, М. Губачов, Ю. Благов, В. Подшивалов та ін.

Різні аспекти формування та прояву соціальної відповідальності висвітлено в роботах соціологів-класиків Е. Гідденса, В. Віндельбанда, Т. Парсонса; тісний взаємозв'язок між соціальною згуртованістю та соціальною відповідальністю – у працях Е. Дюркейма, пошук найефективніших засобів цілераціональної поведінки – М. Вебера.

В українському суспільстві соціальна відповідальність не виступає показником розвиненості системи суспільних відносин, не стала усвідомленою і необхідною нормою. Актуальним залишається з'ясування сутнісних ознак, природи соціальної відповідальності як показника якості модернізації суспільних відносин й основи соціального порядку в нестабільних умовах, а також при пошуку відповідних форм соціального управління.

Серед вітчизняних та російських науковців проблематику щодо соціальної відповідальності досліджують А. Єрмоленко, А. Колот, О. Грішнова, О. Плахотний, Л. Шевченко, Е. Коротков, Г. Задорожний, В. Звонар, О. Цимбал, О. Палій, І. Петрова, В. Степаненко, В. Шаповал та ін. Автори визначають сутність цього феномену, його структурні складові, умови функціонування та розвитку, порушують та вирішують питання необхідності запровадження соціальної відповідальності в систему соціального управління. Спільним у їх авторських позиціях є обґрунтування суспільної потреби для ініціації, переоцінки моральних норм і цінностей, усвідомлення значущості відповідальності самої людини. Одночасно визначається необхідність формування та реалізації соціальної відповідальності суспільства, бізнесу та держави.

З позицій соціальної філософії категорія соціальної відповідальності пройшла у своєму становленні шлях від відповідальності покарання-примусу до відповідальності-надійності, на новітньому етапі все чіткіше набуває рис відповідальності-взаємності, яка зі сфери морально-етичних догм переходить у сферу фундаментальних законів соціального буття, недотри-

мання яких загрожує нормальному функціонуванню соціальної системи загалом.

Відповідальність як філософсько-соціологічна категорія показує об'єктивно необхідні відносини між особистістю та суспільством на основі їх взаємних зобов'язань, які реалізуються у свідомій та вольовій поведінці й діяльності, регуляторних механізмах. У широкому розумінні відповідальність є одним з універсальних етичних регуляторів та принципів будь-якої суспільної взаємодії та організації. Соціологи співвідносять соціально відповідальні відносини з процесами ефективної демократії, яка репрезентована відповідальною самоорганізацією самих громадян, їх здатності до відповідальних консенсусних рішень та логік узгоджених колективних дій щодо суспільного блага, від гармонізації інтересів різних соціальних груп [163, с. 358].

Соціальна відповідальність є категорією для визначення ступеня вільного прояву соціальним суб'єктом свого обов'язку і права вибирати в конкретних умовах оптимальний варіант ставлення до дійсності, виходячи з прогресивних інтересів суспільства [119, с. 8]. Тут виділяється три найважливіші засади-характеристики соціальної відповідальності: соціальний суб'єкт, його свобода та ступінь цієї свободи. Соціальний суб'єкт постає складною сукупністю тих суб'єктів, що діють у соціумі: від окремої людини, особистості до колективу, соціальної спільноти, суспільства, а зрештою – людства в цілому. Об'єктом соціальної відповідальності виступають різні акти діяльності, поведінкові практики, що реалізуються в системі суспільних відносин. Соціальне становище особистості в системі економічних, політичних, соціальних, морально-духовних відносин визначає сферу того, що має бути, обов'язкову лінію поведінки.

Усвідомлення суспільством значущості соціальної відповідальності є запорукою певних очікуваних досягнень у цій сфері. У зв'язку з особливостями цієї категорії, яка за своєю сутністю є багатоаспектною та багатогранною, її розуміння не обмежується одним якимось визначенням або поняттям. Соціальна відповідальність пронизує всю систему суспільних відносин, характеризує певний тип поведінки, відтворює рівень культури і моральні якості людини й суспільства. Постає питання

про першоджерела виникнення відчуття соціальної відповідальності, мотивацію та її затребуваність у сім'ї, суспільстві, державі тощо.

Прагнення до системності бачення соціальної відповідальності та її прояву обумовило необхідність орієнтації наукового дослідження на одночасне вивчення особливостей соціальної відповідальності особистості, суспільства, бізнесу, держави. Ураховуючи спеціальний підбір експертів, які певною мірою володіють даною проблематикою, за формою анкети не передбачалось детальних пояснень, щоб не заангажувати опитуваних на інші настанови, які не відповідають їх думкам. Тому експертне опитування розпочалося з трьох питань, які визначали ступінь наукової розробленості соціальної відповідальності, доцільність здійснення досліджень цих питань та пріоритетність напрямів досліджень щодо соціальної відповідальності.

На запитання «Як Ви оцінюєте ступінь наукової розробленості проблематики з соціальної відповідальності в Україні?» лише незначна частка експертів (2,5-5,4%) мала утруднення у відповіді (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Ступінь наукової розробленості проблематики соціальної відповідальності в Україні, %

<i>Як Ви оцінюєте ступінь наукової розробленості проблематики соціальної відповідальності в Україні?</i>				
<i>Соціальна відповідальність</i>	Ступінь розробленості проблематики			
	<i>Дуже високий та високий</i>	<i>Середній</i>	<i>Низький та дуже низький</i>	<i>Важко відповісти</i>
Особистості	8,9	20,3	65,8	5,1
Суспільства	3,8	19,0	70,9	5,4
Бізнесу	12,0	41,8	43,7	2,5
Держави	4,5	27,8	63,2	4,4

Найвищий ступінь наукової проробленості експерти привласнили соціальній відповідальності суспільства (70,9%), дещо менший – особистості (65,8%) та держави (63,2%). На думку експертів, більші успіхи мають наукові досягнення щодо соціальної відповідальності бізнесу, але все ж 43,7% опитаних вважають, що необхідно далі проводити наукові дослідження. Таким чином, переважна більшість експертів вважають низькою або дуже низькою ступінь проробленості проблеми соціальної відповідальності і суспільства, і особистості, і держави.

Відповідь на запитання щодо необхідності та перспективності проведення досліджень наукового, освітнього й управлінського аспектів забезпечення соціальної відповідальності характеризується повною солідарністю експертів, 97,4% яких вважають за доцільне здійснювати науковий пошук у цьому напрямі.

Багатоаспектність та значущість наукової проблематики соціальної відповідальності для всіх галузей знань ставить питання перед науковою спільнотою щодо вибору пріоритетних напрямів наукових досліджень. На це запитання експерти відповіли без вагань із чіткою усвідомленістю сучасних потреб модернізації суспільних відносин із застосуванням важелів соціальної відповідальності. На перше місце за пріоритетністю експерти поставили два напрями досліджень: інституціональний (61,4%) та управлінський (60,8%) (рис. 1.1).

Соціокультурні чинники соціальної відповідальності є вкрай значущими, але мають низький ступінь наукової проробленості. Усвідомлення значущості цього напрямку експертами (53,2%) сприяло його визначенню в пріоритетних напрямках наукових досліджень, де соціокультурний посів друге місце. Вагомість соціально-культурного напрямку була б значно вищою, якщо не було б виокремлено соціально-психологічного напрямку, який містить компоненти соціокультурного. На третє місце у пріоритетних напрямках експерти поставили правовий (42,4%).

Кожний напрям не може бути досліджений без визначення концептуальних засад його формування, становлення та розвитку. Не випадково, що 53,8% експертів вказали на необхідність розміщення концептуального напрямку серед пріоритетних.

Рис. 1.1. Оцінка пріоритетності напрямів досліджень щодо соціальної відповідальності

Однак формалізовані відповіді в анкеті не задовольнили експертів. У вільних відповідях вони зазначили вкрай важливі напрями подальших наукових досліджень, які, на їх думку, мають стати пріоритетними. Перш за все значна кількість експертів зауважила про доцільність відокремлення економічного напрямку наукових досліджень щодо соціальної відповідальності. Він був представлений у різних варіаціях: фінансово-економічний, соціально-економічний, мікроекономічний. На друге місце серед пріоритетних напрямів наукових досліджень експерти у вільних відповідях поставили духовно-моральний. Інші були визначені окремими експертами, але їх значущість безперечна (соціологічний, етнотериторіальний, навчально-методичний, партнерський напрями). Окремі експерти виявили небайдужість до наукових досліджень щодо соціальної відповідальності та підкреслили, що через низьку її розробленість актуальними будуть будь-які дослідження з визначеної проблематики. Експерт зі Львову застерігає, що спрямованість більшості населення України на виживання через бідність перешкоджатиме станов-

ленню соціальної відповідальності. Це окреслює напрям досліджень щодо особливостей становлення соціальної відповідальності залежно від соціально-статусних характеристик населення. Слушною є думка експерта, який вважає, що всі напрями важливі та їх необхідно досліджувати системно.

Таким чином, практично всі експерти вважають необхідними та перспективними наукові дослідження проблем соціальної відповідальності взагалі з концентрацією уваги на проблематиці соціальної відповідальності суспільства, особистості, держави та бізнесу. До пріоритетних напрямів досліджень соціальної відповідальності експерти зарахували інституціональні, управлінські, соціокультурні та правові, що доцільно врахувати при формуванні пріоритетних напрямів наукових досліджень у системі науки та освіти.

1.2. Регламентация державних настанов щодо формування та реалізації соціальної відповідальності в Україні

Розробка науковцями будь-якої актуальної проблеми в державі обумовлює співставлення наукових гіпотез з оцінкою та регламентацією цих питань у правових документах, які визначають перспективи та стратегії держави в окресленому напрямку. Соціальна відповідальність залежно від її місця в державній політиці, конкретизації та реалізації дій з її впровадження може певним чином впливати на модернізацію управління та соціальних відносин. Але є загроза гарного декларування, яке не підтверджується реальними діями. Водночас існує можливість ініціювання реалізації державних настанов при певній інформованості й активності громадського суспільства. У будь-якому разі мають бути знання, усвідомлення та оцінка правової бази настанов Президента України і завдань уряду щодо соціальної відповідальності.

Базовим правовим документом, який регламентує права та обов'язки держави і громадянина, є Конституція України. Вона визначає нашу країну суверенною і незалежною, демократич-

ною, соціальною та правовою державою (ст. 1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку – найвищою соціальною цінністю. Підкреслюється також, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним її обов'язком (ст. 3). Разом із Конституцією в Україні існує цілий комплекс адресних нормативно-правових документів соціального спрямування, зміст яких розкриває дані положення з більшою структурованістю, системністю та обґрунтованістю.

Важливим для розуміння ролі соціальної відповідальності в управлінській діяльності, що має сприяти всебічним процесам модернізації в Україні, є аналіз основних стратегічних і програмних документів [102, с. 83; 129, с.576, 50], які регламентують ці процеси сьогодні. Такий аналіз дозволить розкрити проблеми, актуальність та стратегії розвитку інституту соціальної відповідальності у її різних виявленнях, які визначено органами виконавчої влади та інститутом Президента України на державному рівні, що обумовлює настанови та напрями досліджень цих питань. У той же час узагальнення змісту стратегічних документів розвитку країни у даному напрямі дозволить скласти уявлення про реальні кроки щодо підвищення соціальної відповідальності держави.

Актуальність дослідження проблем соціальної відповідальності як чинника модернізації суспільних відносин, зокрема соціальної відповідальності та дисциплінованості влади, визначається урядовим документом «Модернізація України — наш стратегічний вибір. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України» [102, с. 83], у якому відзначено, що «нова модернізаційна стратегія визначає низку базових пріоритетів, передусім – створення сучасної, конкурентоспроможної держави, визначальними характеристиками якої є верховенство права і розвинена правова культура, збалансована представницька демократія, ...дисциплінований і мобільний державний менеджмент» [102, с. 8]. Це обумовлено тим, що попередні роки були позначені низкою проблемних явищ у суспільно-політичному розвитку країни, унаслідок чого до цього часу залишається гострою *проблема відповідальності* виборних осіб та

недосконалою *система зворотного зв'язку влади і суспільства*. Як наслідок, не вдалося забезпечити одночасного вирішення завдань підвищення *ефективності діяльності органів влади* [102, с. 12].

Таким чином, основним викликом для країни у суспільній сфері є необхідність продовження курсу реформ і розширення їх соціальної бази, збереження позитивних тенденцій *підвищення дієздатності органів влади*, що неможливо без підвищення рівня довіри до органів та інститутів влади. Кардинально змінити ситуацію, що склалася в цій сфері, можна через реальну регламентацію *підзвітності влади* та надання можливостей суспільству впливати на неї.

Соціальна відповідальність влади має формуватись як політична культура – *зростання почуття відповідальності за результати своєї діяльності у середовищі представників влади та управління* [102, с. 12].

Для реалізації системних змін у сфері державного управління та підвищення соціальної відповідальності влади вжито ряд заходів щодо структурної реорганізації цієї системи центральних органів виконавчої влади та оптимізації державного апарату відповідно до функціонально-галузевого принципу побудови системи, запроваджено нову класифікацію підпорядкованих Кабінету Міністрів України центральних органів виконавчої влади (міністерств, державних служб, державних агентств, державних інспекцій), змінено їх функції, передбачено скорочення кількості центральних органів виконавчої влади та кількості державних службовців у них [102, с. 20].

Наступним етапом модернізації має стати реформування публічного управління в напрямі наближення його до світових стандартів як з теоретико-правової, так і з організаційної точки зору, що включає:

чітке визначення ідеології реформи, насамперед у взаємодіях людини та держави, що має забезпечити наповнення структур влади професійними, некорумпованими управлінцями, *відповідальними за свою діяльність*;

реформування органів публічного управління шляхом належного правового забезпечення процесу. Зокрема, це прийнят-

тя відповідних законів, що нададуть реформі системності та комплексності: законів України «Про міністерства та інші центральні органи виконавчої влади», «Про державну службу» (нова редакція), «Про адміністративні послуги», «Про правила професійної етики на публічній службі та запобігання конфлікту інтересів», Адміністративно-процесуального кодексу України;

розроблення та реалізація *нових моделей публічного управління*. Зокрема, має бути *створено раціональну та стабільну систему органів виконавчої влади* не лише на центральному, але і на місцевому рівні; здійснено ефективний розподіл функцій і повноважень між органами публічної влади;

нормативно-правове забезпечення в Україні, що забезпечить відповідний рівень відкритості суспільно важливої інформації для громадян. Запровадження європейських норм відкритості є одним із реальних кроків нашої держави у євроінтеграційному процесі. Принцип відкритості інформації означає, що основним джерелом інформації про діяльність держави має бути сама держава. У США, наприклад, до 60% інформації про діяльність держави продукується державними органами, що підвищує *соціальну відповідальність конкретного представника влади* [102, с. 52];

підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби та виконавчої влади [102, с. 99].

У Щорічному Посланні Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2013 році» зазначається, що вже *створено новий механізм забезпечення прозорості та відповідальності влади*, закладений у законі про доступ до публічної інформації та ведеться робота над оновленням Конституції України, яка має *усунути нечіткість та неефективність механізмів формування і відповідальності найвищих органів державної влади* [129, с.17].

Особливу увагу в цьому документі приділено питанням соціальної відповідальності на рівні регіону. Сформовано вимоги до активізації місцевої економічної ініціативи та підвищення *відповідальності регіональної влади* за реалізацію державної

регіональної політики на місцях, при цьому зроблено акцент на стані *виконавської дисципліни* щодо реалізації державної регіональної політики [129, с. 138-139].

Розвиток соціальної відповідальності бізнесу та партнерських відносин місцевої влади з бізнесом стосовно стимулювання місцевої економічної ініціативи та реалізації стратегічних завдань соціальної політики на місцевому рівні визначено стратегічними пріоритетами вдосконалення політики регіонального розвитку в Україні на період 2013-2014 рр. [129, с. 145].

Уперше наголошено на *особистій соціальній відповідальності* представника влади, підвищенні самостійності особи, *відповідальної за свої дії* [129, с. 186]. Для цього потрібне нормативне закріплення обов'язків органів виконавчої влади з імplementуванням такого механізму реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства та контролю за її виконанням, як щорічні плани і звіти всіх органів виконавчої влади щодо реалізації цієї політики, та їх оприлюднення. Зазначені норми створюватимуть ефективний механізм реалізації державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства, забезпечать належне планування та моніторинг відповідної діяльності органів виконавчої влади з визначенням меж особистої соціальної відповідальності [129, с. 270].

У Посланні Президента України за 2013 р. стверджується, що погіршення ситуації у світовій економіці ускладнило умови реалізації завдань, передбачених Програмою економічних реформ в Україні, хоч і було докладено значних управлінських зусиль на вирішення оперативних завдань макроекономічного збалансування, але загострилася проблема суперечливості завдань стабілізації та зростання, знизилася можливість ресурсного забезпечення реформ [129, с. 21]. Це потребує запровадження особистої соціальної відповідальності органів виконавчої влади щодо ефективності реалізації даної програми.

Програмою економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [50] визначено, що в умовах, коли джерела швидкого зростання вичерпано, єдиний шлях виходу України на траєкторію сталого розвитку – це рішучі та всеосяжні рефо-

рми, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки. Реформи будуть спрямовані на побудову сучасної, стійкої, відкритої та конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки, формування професійної та *ефективної системи державного управління*, зрештою – на підвищення добробуту українських громадян. Програма охоплює широкий набір стратегічних перетворень, серед яких виокремлено пріоритетний напрям *«підвищення ефективності державного управління шляхом реформування державної служби й виконавчої влади»*, для реалізації якого необхідне встановлення *відповідальних осіб* з метою контролю за здійснення реформ та координацію дій між державними органами, а також для *гарантованого виконання державою своїх соціальних зобов'язань за рахунок їх соціальної відповідальності*.

Сьогодні необхідний «перехід до більш розвинених форм такої відповідальності, яка базується на принципі верховенства права, притаманному європейським демократіям» [50].

У Програмі реформ зазначено, що для забезпечення соціальної відповідальності на практиці важливо *«після оптимізації кількісних параметрів системи державного управління перейти до нової якості роботи виконавчої влади»*, що потребує оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, структури й кількості територіальних органів виконавчої влади та місцевих адміністрацій. При цьому основою реформування має бути розширення прав територіальних громад, децентралізація влади через новий розподіл повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування. Здійснення реформ на регіональному рівні має спиратися на спільну позицію центру та регіонів на засадах *посилення соціальної відповідальності органів місцевого самоврядування* [50].

Таким чином, аналіз змісту стратегічних документів, які містять основні напрями соціально-економічного розвитку України, свідчить про певні державні настанови щодо актуальності досліджень проблем соціальної відповідальності як чинника модернізації суспільних відносин і забезпечення сталого розвитку на основі створення та реалізації системи соціальної відповідальності держави, регіону, суспільства, бізнесу, особис-

тості. Однак їм бракує системного бачення та комплексності з позицій глобальних викликів євроінтеграційних процесів і гостроти внутрішніх потреб удосконалення державного управління в контексті вимог соціальної відповідальності.

1.3. Соціальна відповідальність як чинник запровадження сталого розвитку

Світова спільнота у своїх прагненнях до збереження людства та умов його гідного існування визначила сталий розвиток як найкращий варіант досягнення цих цілей. Але декларування цілей та фіксація їх у міжнародних зобов'язаннях держав ще не свідчить про їх обов'язкову реалізацію. Сталий розвиток при його впровадженні передбачає збалансованість розвитку економічної, екологічної та соціальної систем і одночасну їх здатність до саморегуляції та відтворення. Це обумовлює зміну сучасної моделі економіки на нову, яка заснована на інноваційності й ефективному природокористуванні й гарантує гідний рівень життя нинішніх і майбутніх поколінь. Такі прогресивні зміни глобального рівня неможливо здійснити без національних рівнів. Згідно з міжнародним досвідом запровадження сталого розвитку найбільших успіхів на цьому шляху досягли ті країни, які застосували інструменти та механізми, що сприяли дотриманню певних обмежень, подоланню значних перешкод, запровадженню нових стандартів, нормативів тощо. У більшості випадків це обумовило кардинальні зміни в ідеології розвитку. Найбільш впливовим важелем на шляху впровадження сталого розвитку стала соціальна відповідальність.

Соціальна відповідальність – це волевиявлення, яке визначається певною поведінкою щодо дотримання усвідомлених обмежень та соціальних норм, гарантує безпеку та прогресивний розвиток, забезпечує узгодження інтересів суб'єктів, задіяних у суспільних відносинах та управлінні ними. Соціальна відповідальність багатогранна та багаторівнева. Вона виявляється на особистісному (індивідуальному) рівні через ступінь громадянської зрілості особистості та є базовою для інших рів-

нів. Від світосприйняття та усвідомлення людиною своєї значущості у світових перетвореннях, від її прагнення до перетворень у всіх сферах своєї життєдіяльності залежать її прояви на інших рівнях. На груповому рівні соціальна відповідальність визначається як корпоративна соціальна відповідальність; на суспільному вона передбачає соціальну відповідальність суспільства за гідний рівень життя нинішнього і майбутнього поколінь; на державному – визначає кращі шляхи досягнення сталого, соціального та людського розвитку. На глобальному рівні соціальна відповідальність окреслює пріоритети світового розвитку, людської цивілізації завдяки міжнародним домовленостям щодо запровадження сталого розвитку (м. Ріо-де-Жанейро, 1992 р., м. Йоганнесбург, 2002 р., м. Ріо-де-Жанейро, 2012 р.), а також Глобальному договору ООН, презентація якого в Україні відбулася у квітні 2006 р. Разом з тим світова спільнота розробила систему стандартів та рекомендацій, реалізація яких сприяє запровадженню сталого розвитку, а саме: стандарт ISO 14000 в галузі систем екологічного менеджменту, GRI – рекомендації щодо звітності в галузі сталого розвитку, міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO 26000, ISO 9001:2000 тощо. Сталий розвиток визначено ООН як основний напрям розвитку цивілізації на XXI століття, а Україна має зайняти активну позицію для започаткування процесу змін, що забезпечить перехід до сталого розвитку держави.

Україна належить до тих держав, які взяли на себе зобов'язання щодо запровадження в систему господарювання принципів сталого розвитку. Її досягнення в цій сфері та недовикористані можливості викладено авторським колективом ІЕП НАН України на виконання бюджетної теми «Соціальні чинники сталого розвитку промислового регіону» у монографії «Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти» [159]. Але залишились гострі питання, відповіді на які можливо одержати експертним шляхом через оцінки думок висококваліфікованих фахівців і науковців. В експертному опитуванні було поставлено таке запитання: «Що головним чином є перешкодою до виконання міжнародних зобов'язань України?» На перше місце серед перешкод для виконання міжнародних зобов'язань

України щодо сталого розвитку 65,2% експертів поставили не-націленість систем державного та регіонального управління на вирішення проблем сталого розвитку (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Оцінка основних перешкод у виконанні міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку, %¹

<i>Що головним чином заважає виконанню міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку?</i>	
Ненаціленість системи державного і регіонального управління на вирішення проблем сталого розвитку	65,2
Несформованість державних, регіональних і суспільних інститутів з управління сталим розвитком	43,7
Слабка розробленість законодавства України щодо сталого розвитку	39,2
Недостатні економічні можливості для вирішення екологічних і соціальних проблем	36,7
Несформованість національної системи реалізації міжнародного стандарту ISO 26000	21,5
Невключеність положень щодо сталого розвитку в законодавство України про національну безпеку	17,1
Необов'язковість включення в освітні програми (дошкільні, шкільні, ВНЗ, підвищення кваліфікації та підготовки управлінських кадрів та ін.) спеціальних предметів (курсів) із сталого розвитку	17,1
Недостатність проведення науково-дослідних робіт із проблем управління сталим розвитком та їх реалізації	12,0
Інше	12,2
Важко відповісти	1,3

Невизначеність серед пріоритетів розвитку держави виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку обумовила невключеність їх до пріоритетних національних інтересів,

¹ Тут і далі сума відсотків більша за 100, оскільки респонденти могли обрати більше одного варіанта відповіді.

неврахованість у концепціях, стратегіях, програмах державного, регіонального, галузевого, виробничого рівнів управління. Ця перешкода спричинила й інші: щодо несформованості державних, регіональних і суспільних інститутів з управління сталим розвитком (43,7%); слабкої розробленості законодавства України щодо сталого розвитку (39,2%); несформованості національної системи реалізації міжнародного стандарту ISO 26000 (21,5%); відсутність положень зі сталого розвитку в законодавстві з національної безпеки (17,1%).

Вагомість перешкод управлінського характеру, за оцінками експертів, посіла перших три місця, що потребує виокремлення й оцінки цього напрямку в контексті соціальної відповідальності. Водночас експертами визначено загальну перешкоду щодо успішного досягнення переваг сталого розвитку, яка має місце і в країнах із розвинутою економікою та якісною правовою базою щодо його запровадження, – недостатні економічні можливості для вирішення екологічних та соціальних проблем. Так вважають 36,7% експертів. Україні, яка прагне за короткий проміжок часу досягти значного економічного зростання та інтегруватись як рівноправний партнер у європейську спільноту, необхідно сполучати виконання вкрай складних завдань щодо національної економічної незалежності й дотримання необхідних витратних вимог щодо сталого розвитку, пов'язаних з екологічною та соціальною безпекою.

Вільні відповіді експертів при визначенні перешкод щодо виконання міжнародних зобов'язань України зі сталого розвитку звелись до такого переліку, який актуалізує залученість соціальної відповідальності до цих процесів:

безвідповідальність органів влади на всіх рівнях управління, непрофесійність управлінців, низький рівень патріотизму, культури та моралі перших осіб держави і в цілому правової та економічної культури управління, нерозуміння масштабу загроз для України, обумовлених традиційною системою економічного розвитку;

неспівпадіння національних інтересів зі сталого розвитку з інтересами олігархії;

невизначеність ідеології споживання на засадах сталого розвитку;

низький рівень розробленості нової економічної парадигми за принципами розвитку без зростання;

відсутність любові до народу з боку осіб, які мають владу та володіють капіталом.

Перешкоди, визначені експертами за формалізованими та вільними відповідями, обумовлюють, оцінюють, зважують перешкоди, можливості та умови до вирішення проблем виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку, які є пріоритетними серед перешкод, встановлених у проектах державних документів зі сталого розвитку та наукових працях вітчизняних дослідників. Систематизація перешкод за науковими узагальненнями зводиться до такого: недооцінка соціальної складової сталого розвитку, неусвідомленість значущості духовно-культурного потенціалу в забезпеченні сталого розвитку, демографічна криза, незапровадження медичного страхування, низька якість та рівень послуг з охорони здоров'я, з профілактичної медицини, нерозвиненість екологічної та гігієнічної культури населення, низький рівень та якість життя населення, умов проживання, процвітання споживацької моделі поведінки.

Крім перешкод соціального характеру, результати наукових узагальнень дають можливість визначити перешкоди економічного та екологічного характеру, а саме: нерациональне залучення, споживання і використання природних ресурсів, конфліктна інтеграція економічної, екологічної та соціальної систем, низький рівень застосування у виробництві високотехнологічних ресурсозберігаючих технологій, високий рівень антропогенного навантаження на екосистеми, забруднення поверхневих та підземних вод, повітря, ґрунтів, неефективність економічного механізму природокористування та природоохоронної діяльності, низький рівень охорони земель, застарілість, надмірна енерго- та матеріалоємність, відходність виробничих технологій та недостатній рівень вторинної переробки відходів тощо.

На запитання про рівень впливу соціальної відповідальності на стан виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку майже 60% експертів відповіли, що він є сильним та

дуже сильним. Відповідно до ступеня реалізованості міжнародного стандарту ISO 26000 «Керівництво із соціальної відповідальності» її вплив визначили 55,7% експертів, а до рівня впровадження Глобального договору ООН – Україна – 39,3%. Таким чином, виконання міжнародних зобов'язань України, пов'язаних із сталим розвитком, потребує модернізації системи управління та суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності.

Сталий розвиток обумовлює задіяння у процесі його формування суб'єктів усіх рівнів управління. Без виробничого рівня досягти поставлених цілей буде неможливо. Переважна більшість експертів (71,5%) на запитання щодо перешкод для переходу системи господарювання на засади сталого розвитку визначила, що більшість підприємств і бізнес-структур орієнтовані на досягнення фінансових результатів, а не на соціальну перспективу (табл. 1.3). Це не випадково, бо саме фінансова доцільність діяльності підприємства визначає можливості його існування та функціонування. Тенденції позитивного запровадження сталого розвитку на виробничому рівні навіть в американських компаніях пов'язані з економічними перевагами. Так, американські компанії, які відносять запровадження сталого розвитку до топ-цілей, підтвердили, що роблять це для збереження стабільного розвитку бізнесу завдяки гармонійному узгодженню з бізнес-цілями (38%), а також для побудови соціально відповідальної репутації (27%). Ділова репутація може перевищувати вартість матеріальних активів у декілька разів (наприклад, при придбанні компанією McDonalds компанії Wendi's за 3,3 млрд дол. при вартості активів 1,1 млрд дол.). Отже, ця перешкода знаходить своє позитивне рішення та збереження економічних вигід сталого розвитку на виробничому рівні при його впровадженні.

Інші причини, які перешкоджають запровадженню сталого розвитку на виробничому рівні, майже не стосуються міжнародної практики, а мають суто національний характер. Друге місце за вагомістю перешкод посіло слабке розуміння керівництвом господарських суб'єктів значення сталого розвитку,

Оцінка причин, що перешкоджають переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку на виробничому рівні, %

<i>Які існують основні перешкоди для переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку на виробничому рівні?</i>	
Більшість підприємств і бізнес-структур орієнтовані на досягнення фінансових результатів, а не на соціальну перспективу	71,5
Слабке розуміння керівництвом господарюючих суб'єктів значення сталого розвитку, низька мотивація до вирішення питань сталого розвитку	62,0
Відсутність дій з боку держави щодо правової регламентації та реалізації принципів сталого розвитку	42,4
Низький інноваційний рівень розвитку виробництва	33,5
Діяльність із забезпечення сталого розвитку витратна і не дає швидкого та видимого ефекту	31,0
Слабка задіяність у соціальній і екологічній національній та регіональній програмах підприємств, бізнес-структур	24,7
Інше	6,3
Важко відповісти	1,9

низька мотивація до вирішення питань сталого розвитку (62% експертів). Такі відповіді свідчать про низький рівень управлінської діяльності державних та регіональних органів влади, яка не націлює та не мотивує представників виробничого рівня та бізнес-структур до певної діяльності зі сталого розвитку. У той же час немає правової регламентації щодо реалізації принципів сталого розвитку (42,4%). Застарілість техніко-технологічного обладнання і процесів при низькому інноваційному рівні розвитку виробництва також є суттєвою перешкодою на цьому шляху (33,5%). За термінами дії вся діяльність із забезпечення сталого розвитку довготривала, що для виробничого рівня не є прийнятним, бо не дає швидкого та відчутного ефекту за наявності певних витрат. Так вважає третина опитаних експертів. Слабка задіяність у соціальних та екологічних національних і

регіональних програмах бізнес-структур та підприємств також є, на думку 24,7% експертів, перешкодою для впровадження сталого розвитку. Це характеризує безвідповідальне ставлення державних і регіональних органів влади до залучення виробничого рівня до визначених проблем.

У вільних відповідях експертів висвітлено весь спектр перешкод для виробничого рівня щодо запровадження принципів сталого розвитку, розкрито важливі напрями вдосконалення ідеології економічного розвитку та управління. Вони додатково до перелічених визначили такі перешкоди для переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку на виробничому рівні: деіндустріалізація, цілеспрямоване банкрутство підприємств з метою приватизації, рейдерство, відсутність орієнтації інвестицій власника капіталу на розвиток національної економіки, відсутність національного бренду «український виробник», переваження психології метелика на один день, перевага матеріальним цінностям, низький рівень духовної культури, монополізм, відсутність організованого ринку, низька частка оплати праці у кінцевому продукті. І як резюме: соціальна відповідальність може призвести до змін на рівні суспільної свідомості, формування ціннісних орієнтацій, а це, у свою чергу, сприятиме хоч і незначним, але позитивним змінам у ставленні роботодавців до визначених питань. Актуалізується проблема соціальної відповідальності роботодавця.

При формуванні варіантів стратегій досягнення будь-яких цілей розвитку розробляється декілька сценаріїв. Оптимістичний сценарій реалізації принципів сталого розвитку в Україні можливий за умов соціально відповідальних дій та поведінки всіх суб'єктів, задіяних у цьому процесі. Які ж позитивні зміни відбудуться при соціально відповідальних діях щодо сталого розвитку в Україні? На це запитання експерти усвідомлено з певними очікуваннями та сподіваннями відповіли, визначивши переваги, до яких прагне світова спільнота, Україна, її населення, управлінці, бізнесмени та кожна окрема людина (табл. 1.4).

Усвідомлення ризиків, пов'язаних зі зволіканням у запровадженні сталого розвитку в країні, експерти визначили серед

Таблиця 1.4

**Оцінка позитивних наслідків соціально відповідальних дій
у реалізації принципів сталого розвитку в Україні, %**

<i>Які позитивні зміни відбудуться при соціально відповідальних діях у реалізації принципів сталого розвитку в Україні?</i>	
Дбайливе ставлення до навколишнього середовища, раціональне споживання і використання природних ресурсів	65,8
Соціальна, економічна й екологічна рівновага та розвиток	57,0
Зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості повноцінного життя і трудової активності	44,3
Активізація соціально відповідальної діяльності держави, суспільства, бізнесу, особистості у формуванні умов сталого розвитку	43,7
Становлення узгодженої системи цінностей українського суспільства, духовно-культурний розвиток людського суспільства	43,7
Використання у виробництві ресурсозберігаючих технологій	40,5
Модернізація соціальних відносин, консолідація зусиль суспільства та влади в забезпеченні сталого розвитку	39,2
Формування і реалізація моделі споживання згідно з принципами сталого розвитку	26,6
Високий рейтинг України щодо сталого розвитку в міжнародних порівняннях	12,0
Інше	3,2
Важко відповісти	1,9

найвагоміших очікувань збереження навколишнього середовища та природних ресурсів за рахунок дбайливого ставлення, раціонального споживання та використання (65,8%). Розуміння важливості кожної складової сталого розвитку і системності їх взаємозв'язку обумовило друге місце в позитивних очікуваннях експертів рівноваги і розвитку соціального, економічного та

екологічного (57%). Третє місце посіли три очікуваних позитивних наслідки запровадження сталого розвитку на підставі соціальної відповідальності: укріплення здоров'я населення, збільшення тривалості повноцінного життя та трудової активності (44,3%). Сподіваються на активізацію соціально відповідальної діяльності, суспільства, бізнесу, особистості щодо формування умов сталого розвитку 43,7% експертів.

Інші позитивні зміни, визначені експертами, пов'язані зі створенням умов для досягнення зазначених позитивних змін, а саме: використання у виробництві ресурсозберігаючих технологій (40,5%), модернізація системи соціальних відносин, консолідація зусиль суспільства і влади в забезпеченні сталого розвитку (39,2%), формування та реалізація моделі споживання на засадах сталого розвитку (26,6%).

Однак розуміння експертами можливих позитивних змін та наслідків реалізації соціально відповідальних дій щодо сталого розвитку порівняно з реальним станом справ в Україні залишило в колі оптимістів незначну їх частку (12,0%), яка очікує на високий рейтинг України зі сталого розвитку у міжнародних порівняннях.

У вільних відповідях щодо позитивних очікувань експерти визначили ще два важливих компоненти досягнення цілей – підвищення якості життя людини та забезпечення самодостатності людини, регіону, країни.

Таким чином, досягти реалізації принципів сталого розвитку в країні можна при модернізації систем управління та суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності, коли будуть задіяні мотиваційні механізми до соціально відповідальної поведінки у цій сфері особистості, суспільства, бізнесу, держави. Але реально підійти до визначення напрямів сполучення соціальної відповідальності та сталого розвитку можливо при визначенні їх критеріїв ефективності зі змістовним наповненням.

Критерії ефективності соціальної відповідальності є обов'язковим структурним компонентом, який характеризує кінцевий результат реалізації соціальної відповідальності у досягненні цілей сталого розвитку. Завдяки критеріям ефективно-

сті виявляється ступінь затребуваності соціальної відповідальності щодо сталого розвитку та кінцевих результатів за окремими напрямками. За оцінками експертів підтверджено доцільність застосування більшості визначених критеріїв ефективності, при досягненні яких має формуватися соціальна відповідальність:

- раціональне залучення, споживання та використання природних ресурсів;

- переважне застосування у виробництві високоекономічних ресурсозберігаючих технологій;

- запровадженість ефективних механізмів саморегуляції, що забезпечують автоматичне налаштування соціоекономічної системи на сталий розвиток;

- покращення та зміцнення здоров'я населення, продовження тривалості повноцінного життя та трудової активності;

- підвищення освітнього, професійного та соціально-культурного рівнів населення;

- високий рівень та якість життя населення у сполученні з соціальним, інтелектуальним та духовним зростанням;

- дотримання прав і свобод людини, наявність можливостей вибору людини в усіх сферах суспільного життя;

- активна діяльність об'єднань громадян у процесах переходу України до сталого розвитку;

- нові стратегічні орієнтири соціальної політики, орієнтованої на реалізацію вимог соціальної відповідальності, на активізацію трудової та творчої діяльності, формування людського, інтелектуального та соціального капіталу;

- реалізація в економічній політиці принципів інноваційності та сталості;

- запровадження механізмів соціальної відповідальності при реалізації принципів сталого розвитку на всіх рівнях управління (державному, регіональному, виробничому, особистісному).

Забезпечення соціальної відповідальності щодо сталого розвитку має відбуватися завдяки системі механізмів, які створюють умови та можливості його досягнення (правові, фінансово-економічні, інституціональні, кадрові, наукові, інформацій-

ні). Кожна складова серед визначених механізмів забезпечення застосування соціальної відповідальності для цілей сталого розвитку є значущою, а разом із взаємовпливом вони дають сукупний синергетичний ефект. Але доцільно врахувати значущість окремих механізмів у застосуванні соціальної відповідальності. За даними інтерактивного опитування, проведеного під час роботи міжнародної конференції з питань корпоративної соціальної відповідальності (м. Київ, 13 квітня 2011 р.), інституціональне забезпечення виявилось найвагомимим. Так, 40% опитаних вважають необхідним державне регулювання сталого розвитку країни, яке передбачає контроль з боку відповідних державних інституцій, і 58% – введення регуляторних актів, що визначають межі соціальної відповідальності в країні. На даний момент інституціональне забезпечення соціальної відповідальності щодо сталого розвитку в Україні практично не розвинене. Виключенням можна вважати Національну раду з питань сталого розвитку.

Оцінки експертів та фактичний стан застосування соціальної відповідальності з метою досягнення сталого розвитку свідчать про необхідність залучення органами влади наукових сил країни до розробки теоретико-методологічних та практичних засад формування і реалізації соціальної відповідальності щодо сталого розвитку.

1.4. Соціальна відповідальність як інструмент забезпечення реалізації національних інтересів України

Українська нація відома своєю освіченістю, інтелектом, оптимізмом і толерантністю. Ці риси разом із винахідливістю є підставою для виходу зі скрутних ситуацій, інноваційних рішень у будь-якій сфері діяльності. Прагнення до незалежності та свободи супроводжувало Україну протягом усіх історичних етапів її розвитку. Сьогодні країна перебуває у несприятливому стані, коли серед інших розвинених держав посідає найвищі місця за негативним соціально-економічним станом, а найниж-

чі – за позитивними напрямками розвитку. Невпорядкованість діяльності в політичній, соціальній, економічній, екологічній та інших сферах національної безпеки позначається негативно на міжнародному авторитеті України, травмує національну гордість, принижує гідність кожного громадянина та суспільства в цілому. Незадоволеність таким станом відчувають усі верстви населення України. Триває пошук збалансування суспільних інтересів, удосконалення суспільних відносин, коли сполучення виконання особистісних обов'язків суспільства перетворюється на суспільне благо.

Значущість соціальної відповідальності, яка через слабку розвиненість у системі соціальних відносин не відповідає національним інтересам країни, зростає. Без її формування, становлення та запровадження зростатимуть загрози національної безпеки. Так вважають 87,3% експертів. Але вплив соціальної відповідальності на стан національної безпеки відбувається значною мірою в соціальній, економічній, інноваційній та політичній сферах. Це підтверджують відповіді експертів на запитання «Які загрози національної безпеки пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?» (табл. 1.5).

Загрози національної безпеки здебільшого обумовлені нерозвиненістю, деструкцією, несформованістю соціальної відповідальності в системі суспільних відносин в країні. Існуючий стан є показником недосконалості системи суспільних відносин, відчуженості між людиною і суспільством, що в умовах нестабільності підсилює невизначеність наслідків взаємодії, розмиває межі відповідальності, її незатребуваність при гострій потребі суспільної системи в її утвердженні та запровадженні. Нерозвиненість соціальної відповідальності спричиняє впливові загрози національної безпеки в соціальній сфері, передусім низький рівень і якість життя населення, високий рівень бідності, несформованість середнього класу в соціальній структурі суспільства (60,1%). Значною загрозою національної безпеки через нерозвиненість соціальної відповідальності виступає деформація сфери праці, соціально-трудова відносин, що проявляється у зниженні цінності праці, десоціалізації відносин у трудовій сфері, низькій якості трудового життя (58,9%). Також розхитує

національну безпеку країни зниження соціальної згуртованості та патріотизму, несформованість національної злагоди (56,3%), нерозвиненість громадянського суспільства та демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина (50,6%). Такі останні дві оцінки порушують питання про управлінську еліту, яка відіграє провідну роль у формуванні ціннісно-нормативного ядра суспільства, визначає стратегії розвитку країни, дає відповіді на виклики часу.

Таблиця 1.5

Оцінка вагомості загроз національній безпеці, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності, %

<i>Які загрози національній безпеці пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?</i>	
Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	60,1
Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	58,9
Зниження соціальної згуртованості та патріотизму, несформованість національної згоди	56,3
Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, розвиток ідеології споживачтва	52,5
Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина	50,6
Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	34,2
Втрата темпів економічного розвитку	24,7
Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	18,4
Посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	13,9
Загострення демографічної кризи. Вимирання націй	13,3
Інше	5,7
Важко відповісти	4,4

Більше половини експертів (52,5%) передбачають необхідність зміни ідеології економічного розвитку, що, в свою чергу, змінить соціальні норми поведінки членів суспільства та його інститутів, ідеологію споживання. До економічних загроз національної безпеки, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності, експерти віднесли низький рівень конкурентоспроможності національної економіки (34,2%) та втрату темпів економічного розвитку (24,7%). Негативно впливає, на думку експертів, безвідповідальність через нереалізованість моделей інноваційного розвитку (18,4%), що обумовлює формування загроз національної безпеки в інноваційній сфері. Зовнішньоекономічну безпеку визначає ступінь втручання іноземних держав у внутрішні справи України. Саме через нерозвиненість соціальної відповідальності посилюються загрози в цій сфері. Так вважають 13,9% експертів. До соціальних небезпек, пов'язаних із соціально безвідповідальними діями, експерти віднесли загострення демографічної кризи і вимирання нації (13,3%).

У вільних відповідях респонденти додатково визначили загрози, пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності: відсутність консолідуючої ідеї розвитку українського суспільства; погіршення екологічної ситуації; вплив капіталу в офшори; поширення системної корупції; деградація людського потенціалу; низький рівень політичної, економічної, технологічної безпеки; зниження соціальної, підприємницької та громадської активності; низький рівень соціального капіталу; загальна недовіра в суспільстві; втрата духовно-моральних цінностей.

Кожна країна прагне позитивно себе позиціонувати серед інших держав. Це є її одним із пріоритетних національних інтересів. Тоді будь-яка нація відчуває гордість за свою державу і є прихильником тієї влади, яка вивела країну в коло кращих серед інших. У 2012 р. у підсумковому рейтингу конкурентоспроможності (за даними Всесвітнього економічного форуму) Україна серед 144 обстежених країн посіла лише 73 місце, а в рейтингу розвитку людського потенціалу (за даними Звіту про розвиток людського потенціалу – 2013) серед 187 країн – 78 місце. За рівнем сприйняття корупції Україна у 2012 р. посіла 144

місце серед 176 країн світу, набравши 26 балів серед 100 можливих. Такий стан є певною оцінкою діяльності органів державного управління, визначає гостру необхідність зміни ситуації та обумовлює потребу культивування і запровадження всебічної соціальної відповідальності.

Стосовно запитання щодо впливу соціальної відповідальності в Україні на її позиції в різних рейтингах та оцінках експерти виявили певну активність та визначили за більшістю позицій її дуже сильний і сильний вплив (табл. 1.6).

Низький рівень розвитку соціальної відповідальності в Україні обумовлює високий рівень корупції (73,6%), низький рівень конкурентоспроможності (52,5%), низький рівень розвитку людського потенціалу (61,4%), низький рівень виконання міжнародних обов'язків зі сталого розвитку (59,5%), низький ступінь реалізованості міжнародного стандарту ISO-26000 (55,7%), незадовільний рівень запровадження Глобального договору (39,3%), низький ступінь виконання вимог зовнішніх інвесторів з розвитку корпоративної культури (48,1%) та невисокий ступінь реагування на глобальні загрози (27,8%).

Експерти додатково визначили інші позиції та рейтинги, на які впливає соціальна відповідальність: рівень якості життя громадян, рівень економічної свободи (Henitage Foundation), рівень інвестиційної привабливості, індекс багатовимірної бідності, індекс гендерної нерівності, рівень культури, якість трудового життя.

Система національної безпеки характеризується певним впливом через державні інститути на формування соціальної відповідальності особистості. Їх певний вплив забезпечує безпеку особистості та становлення соціально відповідальної поведінки. Але визначений експертами вкрай низький ступінь впливу державних інститутів на розвиток соціальної відповідальності людини обумовлює соціальні загрози національної безпеки. Невисокий та низький ступінь впливу на розвиток соціальної відповідальності особистості відзначили стосовно Президента України 58,9% експертів, Верховної Ради України – 61,4, центральних органів виконавчої влади – 62,0, правоохоронних органів – 55,7, судової системи – 57,0%. Навіть громадські ор-

ганізації, діяльність яких спрямована на захист та представлення прав та інтересів людини, на думку експертів, мають невисокий ступінь впливу на розвиток соціальної відповідальності особистості. Це профспілки (59,5%) та громадські організації (48,1%).

Таблиця 1.6

Оцінка ступеня впливу існуючого рівня соціальної відповідальності в Україні на її позиції в різних рейтингах і оцінках, %

<i>Наскільки сильно існуючий рівень соціальної відповідальності в Україні впливає на її позиції в різних рейтингах і оцінках?</i>				
<i>Рейтинги й оцінки</i>	<i>Дуже сильно і сильно</i>	<i>Середньо</i>	<i>Слабко та не впливає</i>	<i>Важко відповісти</i>
Рівень корупції	73,6	7,6	12,0	6,3
Рівень конкурентоспроможності	52,5	23,4	12,0	9,5
Рівень розвитку людського потенціалу	61,4	17,7	12,6	6,3
Рівень виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку	59,5	20,3	11,4	7,6
Ступінь реалізованості міжнародного стандарту ISO-26000 «Керівництво із соціальної відповідальності»	55,7	15,2	15,2	12,7
Рівень упровадження Глобального договору ООН-Україна	39,3	28,5	12,7	18,4
Ступінь реалізованості вимог зовнішніх інвесторів щодо розвитку корпоративної культури	48,1	30,4	12,1	8,2
Ступінь реагування на глобальні загрози	27,8	31,0	27,9	10,8
Інше (укажіть)	10,1	0,6	0,6	5,7

Традиційно склалося так, що до загроз національної безпеки належать ті, які визначають високий ступінь ризику для існування і розвитку держави та її населення. За результатами експертного опитування обґрунтовано необхідність включення до загроз національної безпеки в соціальній сфері таких соціальних небезпек, які, за оцінками експертів, мають високий ступінь гостроти та вагомості для соціальної безпеки країни, а саме: непрестижність у суспільстві бути соціально відповідальною людиною (79,8%), домінування власних інтересів і лобювання інтересів бізнес-структур у системі державного та регіонального управління (73,4%), високий рівень і зростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення (72,8%), духовно-моральна деградація українського суспільства, девальвація соціальних цінностей та настанов (70,3%). При внесенні змін та доповнень до Закону України «Про основи національної безпеки України» доцільно врахувати визначені соціальні загрози національної безпеки та розробити стратегічні напрями щодо їх подолання.

Розділ 2. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА: РЕАЛЬНИЙ І БАЖАНИЙ СТАН

2.1. Сутність, детермінанти та перешкоди розвитку соціальної відповідальності людини

Відповідальність людини сьогодні відіграє першорядну роль, виступає імперативом-потребою кардинальної перебудови як господарського мислення, так і господарських практичних дій щодо нинішнього і майбутнього існування людини. Оскільки людина живе у суспільстві та за його допомогою вирішує майже всі загальні проблеми свого життя, відповідальність набуває соціального характеру, тобто вона перш за все постає як соціальна відповідальність людини за свої рішення і дії як перед собою, так і перед іншими людьми.

Від усвідомлення особистістю своєї відповідальності за свій образ мислення, рішення та дії визначальною мірою залежить ступінь і спрямованість тих групувань, до яких належить людина і у яких вона сама реалізує свої глибинні ціннісні установки та мотиви. Особистість у реальній дійсності є і суб'єктом, і об'єктом відповідальності, адже на індивіда впливають ідеї, принципи, цінності, норми, закони соціуму. Тут простежується тісний зворотний зв'язок між тим, що називають колективною відповідальністю, і особистісною відповідальністю, що предметно розкривається в публікаціях [163, с. 58]. Отже, соціальна відповідальність є критерієм якості соціальних відносин між особистістю й суспільством, що перебувають у діалектичній єдності за принципами взаємної відповідальності.

У даний час при великому різноманітті наукових робіт, присвячених соціальній відповідальності, не всі аспекти даного феномену розкрито і з'ясовано. Для подолання цього дисбалансу необхідне відповідне інформаційне забезпечення, яке виходило б за межі статистичних звітів і теоретико-методологічних досліджень соціальної відповідальності. Тому вкрай важливим є проведення соціологічних, експертних досліджень відповідної тематики. І така можливість реалізується українськими вченими.

Соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України є класичним прикладом соціальної відповідальності вчених-соціологів, які уможливають глибинне вивчення людини, її життя, самопочуття, цінностей, проблем та бачення перспектив тощо. Його інформацію доцільно використовувати для забезпечення повноти і комплексності інших соціологічних досліджень.

Результати цього експертного дослідження дозволили виявити багатоаспектність феномену соціальної відповідальності, її сутнісні ознаки, структуру, внутрішні та зовнішні детермінанти, перешкоди, різні інтерпретації в їх взаємозв'язку з позицій мікро-, мезо-, макрорівнів, а також вагомі протиріччя при дослідженні як сутності самого феномену соціальної відповідальності, так і простору його функціонування. Особливої значущості набувають оцінки експертів щодо соціальної відповідальності людини, бо саме безвідповідальна діяльність обумовила кризу життєустрою людини і необхідність осмислення існуючих економічних реалій з точки зору відповідальності людини за їх настання. Тим самим проблематика соціальної відповідальності не просто виходить на перший план, а стає такою, яка охоплює всі інші проблеми і аспекти життєдіяльності людини, визначає «коридор» її сучасного мислення та практичних дій. Настав той критичний час, коли людині вкрай необхідно «подивитися на світ очима своєї відповідальності» [92, с. 241].

Кожна людина має своє уявлення про особисту соціальну відповідальність, яка визначається її цінностями, настановами, сформованими завдяки родині, суспільству, державі, освіті, діяльності тощо та вилились у певну соціальну поведінку. На запитання анкети «Як Ви вважаєте, чим характеризується соціальна відповідальність людини?» експерти відповіли, що людині притаманна особиста відповідальність перш за все за саму себе, свої дії (85,4%), результати своєї роботи (по 75,3%), а також за свою родину – дітей, батьків, близьких (70,9%). Реалізація соціально відповідальних відносин на мікрорівні створює потужне підґрунтя для колективної соціальної відповідальності людини перед суспільством (58,9%), перед людством (27,8%) (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Оцінка значимості характеристик соціальної відповідальності людини, %

Оцінки експертів щодо значущості характеристик соціальної відповідальності людини розкривають дійсні уявлення високоосвічених людей з науковим обґрунтуванням пріоритетів та переваг прояву соціальної відповідальності. Відповідальність за себе та свої дії посіла перше місце через розуміння її впливу на інші складові прояву соціальної відповідальності людини – за роботу, близьких, суспільство та людство.

Дані соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [163, с. 368-369] фіксують іншу ситуацію, яка характеризує наявність певного вакууму відповідальності в українському суспільстві. Більшість населення країни (майже 60%) не відчувають особистої відповідальності за стан справ у країні та в своєму населеному пункті. Прогресивних соціально відповідальних громадян в Україні (принаймні тих, хто себе так позиціонує) не так багато – лише четверта частина, яка може взяти на себе відповідальність за стан справ у країні, у своєму насе-

леному пункті. Це та частина мешканців країни, яка має більш високі позиції в освітньому, соціальному та матеріальному становищі, активно реалізує і розвиває свій людський потенціал.

У свідомості населення України, згідно з результатами соціологічного моніторингу, Інституту соціології НАН України переважає невпевненість у собі, у власних силах змінити своє життя на краще, через зовнішні обставини та перешкоди. З одного боку, ця суб'єктивна оцінка обумовлена об'єктивними несприятливими умовами та можливостями різного характеру, які мають адресно вивчатись та бути предметом для змін, з іншого – сама особистість не повинна перебувати у стані очікування зовнішніх змін. Вона повинна ініціювати ці зміни та націлювати себе на активність і самостійність у розв'язанні життєвих проблем. І тут є оптимістичні сподівання та очікування щодо формування і реалізації особистих рис людини у вирішенні життєвих проблем та досягненні своїх цілей, а отже, укріпленні соціально відповідальної поведінки (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Самооцінка прояву ініціативи та самостійності
у вирішенні життєвих проблем і досягненні своїх цілей, %**

Ініціативи і самостійності у вирішенні життєвих проблем	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
Не вистачає	26,3	24,5	27,8	29,0	22,7	26,3	23,6	22,4	23,9	28,7	25,7
Важко сказати, вистачає чи ні	36,7	41,4	32,7	33,7	31,7	28,9	31,7	27,2	28,3	30,6	30,6
Вистачає	30,4	28,1	33,6	32,0	40,0	39,1	40,0	45,2	43,3	36,0	38,8
Не цікавить	6,6	5,0	5,5	4,8	5,2	5,6	4,3	4,8	4,3	4,3	4,4
Не відповіли	0,0	0,9	0,3	0,6	0,4	0,2	0,4	0,4	0,2	0,4	0,5

Кількість опитаних, які стверджують, що їм вистачає ініціативи і самостійності у розв'язанні життєвих проблем, коливається протягом 1996-2012 рр. від третини до майже половини

опитаних, а тих, кому їх не вистачає – майже 30% опитаних. Така частка опитаних не могла визначитись із відповіддю на це запитання.

Водночас респондентам не вистачає рішучості для реалізації соціальної відповідальності (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Самооцінка прояву рішучості для реалізації соціальної відповідальності у вирішенні життєвих проблем та досягненні своїх цілей, %

Рішучості в досягненні своїх цілей	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006	2008	2010	2012	2013
Не вистачає	26,7	31,1	31,2	31,8	29,2	30,9	28,3	27,2	27,9	33,8	29,0
Важко сказати, вистачає чи ні	37,1	39,8	33,3	31,9	31,6	28,7	30,3	27,1	29,7	28,7	31,9
Вистачає	26,2	19,7	25,4	27,0	31,5	31,9	33,2	37,5	34,9	31,2	33,5
Не цікавить	10,0	8,7	10,0	8,8	7,7	8,4	7,6	7,6	7,4	5,8	5,4
Не відповіли	0,0	0,8	0,2	0,6	0,1	0,1	0,5	0,6	0,1	0,5	0,2

Вільні відповіді експертів значно розширили межі характеристик соціальної відповідальності людини. Опитані запропонували включити до них такі: відповідальність перед Богом, відповідальність за кожне життя, природу, майбутнє покоління, свою країну, моральний образ, дані обіцянки, а також внутрішні переконання та цінності людини.

Соціальна відповідальність особистості є тією базою, що формує соціальну відповідальність бізнесу, держави, суспільства. Вона обумовлює форми прояву і реалізації принципу соціальної відповідальності людини. На думку експертів, перш за все, це виконання зобов'язань перед собою, членами родини, колективом і суспільством (86,7%), дотримання правових і соціальних норм (57,6%), що закріплюється у соціально відповідальній поведінці (41,8%), сумлінному ставленні до праці, обов'язків, відданості дорученій справі та приводить до розвитку мораль-

них якостей особистості – чесності, обов'язковості, надійності (по 31,6%) (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Оцінка значимості форм прояву соціальної відповідальності людини, %

Спектр вільних відповідей експертів щодо проявів соціальної відповідальності людини визначив цікаві з позиції наукового усвідомлення альтернативи. На думку респондентів, вона може мати прояв у: постійному особистісному розвитку; високому професіоналізмі, якості працівника; готовності брати на себе відповідальність за свою сім'ю, розвиток міста (села), регіону, країни; адекватній поведінці, не завданні шкоди, допомозі слабким, милосерді; бажанні відрізнитися, формуванні позитивного особистісного іміджу; діяльності, яка відповідає вимогам суспільства і відповідним чином оцінюється самою особистістю; поведінці, яка не завдає шкоди здоров'ю людей та природі, не сприяє скороченню життя; екологічній відповідальності, а також у розумному егоїзмі. Один з експертів визначив прояв соціальної відповідальності людини як шлях найменшого опору.

Цілеспрямовані та вмотивовані дії суб'єктів соціальних відносин, постановка цілей вибору і засобів їх досягнення, за

М. Вебером, формують «фізіологію» соціальних систем, тому від природи соціально відповідальних відносин, що складаються в тому чи іншому суспільстві, багато в чому залежить життєдіяльність цих систем [18, с. 689-706]. Соціальна відповідальність виступає соціальним механізмом контролю, який складається з таких структурних елементів: *архаїчний*, що включає менталітет, традиції, звичаї, норми; *соціальний*, що включає зовнішні норми, правила, закони; *світоглядний*, що складається з цінностей, настанов, моральних принципів та переконань. Доцільно до визначених включити *інституціональний* елемент, основу якого становить інституціональний механізм репрезентації та реалізації соціальної відповідальності. Будучи елементом соціальної структури особистості, соціальна відповідальність відтворює всю визначену систему.

На розвиток соціальної відповідальності впливають різні соціальні інститути – від мікро- (родина, трудовий колектив, формальні та неформальні соціальні групи), мезо- (система середньої, спеціальної, вищої освіти, засоби масової інформації, органи влади, правоохоронні органи, громадські та професійні організації, об'єднання) до макрорівня (держава, органи та інститути влади). Інституціональний простір соціально відповідальних відносин розкривається, по-перше, в характері збалансованості основних сфер життєдіяльності соціуму, по-друге, в оцінці населенням довіри до соціальних інститутів, по-третє, легітимацією соціальних інститутів у свідомості населення, по-четверте, інституційною інфраструктурою соціальної відповідальності.

Експертам було запропоновано визначити, які саме соціальні інститути найбільше впливають на розвиток соціальної відповідальності особистості. Проте перед тим, як представити результати відповідей експертів, доцільно навести дані соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАН України [173] щодо довіри населення до основних соціальних інститутів українського суспільства. Дане питання розкриває інституціональний простір суспільної системи, що склалася в Україні, та ступінь інтегрованості громадян у цей простір через оцінки довіри-недовіри (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Оцінка ступеня довіри населення України до основних соціальних інститутів (за результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, 2012 р.), % до опитаних

Соціальний інститут	Який рівень вашої довіри?	
	Довіряю (цілком та переважно)	Не довіряю (цілком та переважно)
Сім'я	94,4	2,4
Засоби масової інформації	29,9	34,5
Трудовий колектив, підприємство	49,0	13,7
Центральні органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, комітети, відомства)	9,9	67,5
Місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні держадміністрації)	15,5	56,1
Президент України	15,8	61,5
Верховна Рада України	7,3	71,3
Бізнес (приватні підприємці)	14,1	46,0
Профспілки	14,7	47,2
Громадські організації	13,6	43,9
Релігійні організації	51,7	21,7
Правоохоронні органи (міліція, прокуратура)	8,8	66,5
Судова система	8,8	66,3

Згідно з результатами всеукраїнських соціологічних досліджень довіра населення країни до соціальних інститутів є обмеженою. Серед функціонуючих інститутів локус довіри концентрується в просторі сім'ї (94,4%), релігійних організацій

(51,7%), трудового колективу, підприємства (49,0%), а також засобів масової інформації (29,9%). Цілком зрозуміло, що особиста і колективна відповідальність будуть локалізовані та певним чином реалізовані саме в межах цих соціальних інститутів, причому засоби масової інформації виступатимуть інформаційним каналом між індивідом і суспільством та певною мірою впливатимуть на формування як колективної, так і особистої відповідальності.

Експертне опитування свідчить про таку пріоритетність впливу соціальних інститутів на стан соціальної відповідальності особистості: найбільшою мірою на неї впливає характер відносин у родині (88%) (табл. 2.4), що є цілком зрозумілим, адже саме в родині закладається нормативно-ціннісне підґрунтя особистості, формується її світогляд і світорозуміння, життєві принципи та переконання, відповідні моделі поведінки.

Таблиця 2.4

Оцінка ступеня впливу соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості, %

<i>Оцініть ступінь впливу вказаних нижче соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості</i>				
Соціальні інститути	Дуже високий і високий	Середній	Невисокий і низький	Важко відповісти
1	2	3	4	5
Родина	88,0	6,3	5,1	0,6
Неформальні групи	49,4	20,9	19,6	8,9
Система середньої освіти	41,8	32,9	20,9	3,8
Система вищої освіти	44,3	32,9	27,1	3,8
Засоби масової інформації	48,1	29,1	20,9	0,6

Закінчення табл. 2.4

1	2	3	4	5
Трудовий колектив, підприємство	42,4	36,7	15,2	5,1
Центральні органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, комітети, відомства)	14,6	15,8	62,0	7,0
Місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні держадміністрації)	15,2	15,8	60,1	8,2
Органи місцевого самоврядування	14,0	20,9	56,3	8,2
Президент України	17,1	12,7	58,9	9,5
Верховна Рада України	16,5	11,4	61,4	9,5
Бізнес	24,0	34,2	34,2	6,3
Профспілки	10,7	17,7	59,5	11,4
Громадські організації	15,9	28,5	48,1	7,0
Релігійні організації	32,9	29,1	31,6	5,7
Правоохоронні органи (міліція, прокуратура)	15,2	17,7	55,7	10,8
Судова система	13,9	18,4	57,0	8,9
Інше(укажіть)	3,8	1,3	1,3	4,4

Для українців родина продовжує бути тим колом, де найбільшою мірою процвітає довіра, взаємодопомога, взаємопідтримка, незважаючи на глибокі зміни у структурі традиційних цінностей членів суспільства, моральну деградацію, знецінення сімейних цінностей, розхитування соціальних і культурних традицій, віри, авторитету старшого покоління. Соціальні мережі,

неформальні соціальні групи, на думку експертів, є другим джерелом формування та розвитку соціальної відповідальності особистості (49,4%), що свідчить про впливовість, значущість цього соціального інституту в життєдіяльності населення щодо становлення та реалізації соціально відповідальних відносин у суспільстві в цілому. Також це вказує на прояв і розповсюдженість постмодерних процесів у сучасному українському соціумі, розвиток мережевих структур, соціального капіталу, інноваційних, неформальних форм взаємодії, адже неформальні соціальні групи та мережі, на думку експертів, а також засоби масової інформації (48,1%) є більш значущими, ніж система вищої освіти (44,3%) і трудовий колектив (42,4%), які стають четвертим і п'ятим пріоритетами, що сприяють формуванню та розвитку соціальної відповідальності особистості.

Результати експертного опитування розкрили певні протиріччя в сучасних суспільних відносинах, що склалися в Україні, – соціальні інститути державного управління, центральні, місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, інститути захисту соціально-трудових і громадянських прав, судові та правоохоронні органи, тобто ті інституції, які «встановлюють правила гри», а також вимагають їх реалізації, навпаки, майже не впливають на розвиток соціальної відповідальності особистості, а то й ігнорують цей процес. За цих умов соціальна відповідальність не стає регулятором соціальної поведінки особистості. Такий високий рівень впливу засобів масової інформації (ЗМІ) на розвиток соціальної відповідальності людини автоматично покладає на їх плечі. Тягар відповідальності. А в дійсності ЗМІ перекладають соціальну відповідальність за зміну соціальних умов життєдіяльності людини на інститути держави і суспільства. Це протиріччя призводить до поширення безвідповідальності, аномії, морально-ціннісної деградації, бездуховності та споживацтва. Тому системі суспільних відносин в Україні 85,4% експертів поставили невтішний «діагноз» – *переважання безвідповідальності*, лише 6,3% з ним не погодилися. Така картина знецінює прагнення бути соціально відповідальною людиною. Так, 65,2% експертів на питання «Чи престижно в нашому суспільстві бути соціально відповідальною особистіс-

тую?» відповіли, що для більшості людей це не має значення (позитивну відповідь надали лише 19% опитаних).

Суспільство хоча і нагально потребує відповідальних відносин, проте сприятливого соціального, нормативно-правового, управлінського, духовно-ціннісного та інформаційного простору для закріплення в громадській свідомості позитивного образу соціально відповідальної людини не створено і не створюється.

Таку ситуацію можна пояснити тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства (багато в чому регресивного, екстенсивного) соціальна відповідальність окремих індивідів не змінить картину всезагальної «безвідповідальності» (54,4%), бо «хворою» є сама система суспільних відносин, соціально відповідальні дії не вважаються важливими, необхідними (45,6%), а цінності, що визначають соціально відповідальну поведінку, є неактуальними (36,7%) (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Оцінка причин неprestижності бути соціально відповідальною людиною в українському суспільстві, %

<i>Чи престижно в нашому суспільстві бути соціально відповідальною особистістю?</i>	
Вважається, що соціальна відповідальність окремих соціальних суб'єктів не змінить загальної картини «безвідповідальності»	54,4
Соціально відповідальні дії не вважаються важливими, потрібними	45,6
Цінності, що становлять основу соціально відповідальної поведінки, вважаються неактуальними	36,7
У соціальній відповідальності вбачають прояв слабкості, нездатності обійти соціальні та правові норми	12,0
Соціальна відповідальність сприймається як свідчення «надлишку» ресурсів, грошей	13,3
Бути соціально відповідальним – це марнотратство	7,0
Інше	10,1
Важко відповісти	10,1

У вільних відповідях щодо визначення причин непристимності бути в українському суспільстві соціально відповідальною людиною експерти розкрили глибинні джерела процвітання такої ситуації. На їх думку, причини полягають у такому: криза цінностей у суспільстві, головною стало турбота про особисте благо, основною цінністю стали гроші та нажива; повне свідоме знищення виховної складової в системі шкільної та вищої освіти; приклад безвідповідальності влади і бізнесу та подвійних стандартів; аморальності цинізму, корупції; відсутність соціального запиту «хворого» суспільства на соціально відповідальну поведінку; нерозвиненість традицій соціальної відповідальності.

Спрацьовує механізм неупорядкованості в системі суспільних відносин, їх суперечливість, що поглиблюється нестабільними соціальними умовами і призводить до дезадаптації населення, значного зниження можливостей варіантів вибору для людини (для більшої частини населення), звуження життєвих шансів, зниження культури життєдіяльності та примітивізації стилів життя, вибору неконструктивних, пристосовницьких поведінкових стратегій, постійності сподівань на сприятливість зовнішніх сил і обставин з одночасною заниженістю вимог до себе, до внутрішніх детермінант життєдіяльності. Безвідповідальність лягає важким тягарем на долю країни і її громадян, спричиняє негативні наслідки, небезпеки в системі суспільних відносин на макро- та мікрорівнях. Усі негативні наслідки превалювання безвідповідальності у суспільстві є причиною укріплення її у людини. Вони призводять до неповаги та ігнорування правових норм, укорінюють безвідповідальну поведінку (56,3%), процвітає недовіра (55,7%), непристимною стає чесна праця (51,3%), відбувається дезорієнтація особистості (50,6%) (табл. 2.6).

У вільних відповідях експерти негативні наслідки превалювання безвідповідальності доповнили такими: втрата державності та незалежності держави Україна; зниження підприємницької активності, звикання з культурою маргінального комфорту. «Треба негайно щось робити, а не витратити сили та ко-

шти на рекламу корпоративної соціальної відповідальності», – закликав один з експертів.

Таблиця 2.6

Оцінка експертами негативних наслідків переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин в Україні, %

<i>Які негативні наслідки переважання безвідповідальних відносин?</i>	
Ігнорування правових і соціальних норм. Укорінення безвідповідальної та неправової поведінки	56,3
Всезагальна недовіра в системі суспільних відносин	55,7
Падіння престижу чесної праці, успішність і привілеї – за будь-яку ціну	51,3
Ціннісна дезорієнтація особистості	50,6
Поширення соціальних хвороб, аморальної поведінки	44,9
Накопичення відчуття соціальної несправедливості, напруженості, безвиході	41,8
Ігнорування духовно-моральних цінностей	32,3
Безпорядки, хаос, конфліктність відносин у суспільстві	21,5
Зневіра людини у саму себе	15,8
Зростання міграційних настроїв	15,8
Укріплення філософії бідності, злиденності серед населення	10,8
Втрата авторитету України серед зарубіжних партнерів-інвесторів	10,1

Таким чином, в умовах нестабільності функціонування українського суспільства, де в системі відносин не розвинута соціальна відповідальність, посилюються аномічні процеси, що призводить до дисфункцій ціннісно-нормативних механізмів соціального регулювання і контролю, які виникають за обставин, коли легітимізовані у суспільстві певного типу цінності й норми повністю або частково втрачають свій регулятивний потенціал, перестають сприйматися і визнаватися як загальноприйнятні. Правомірною є оцінка відомих українських соціоло-

гів, згідно з якою суспільство функціонує у стабільному стані аномійної деморалізованості [117, с. 159], що спричиняє знецінення регулятивної сили соціально-схвалювальних критеріїв «добра» - «зла», «правильного» і «неправильного», «відповідальності» - «безвідповідальності», а також розбалансування нормативної системи. Стан морально-ціннісної деформації суспільних відносин в умовах аномії, коли традиційні норми та правила не діють, не спрацьовують, а нові ще не визначені та не створені й не реалізуються, призводить до розуміння соціальної відповідальності як прояву слабкості, нездатності особи «обійти» встановлені правові норми. Це стає узвичаєною ознакою сьогодення, що відбивається у масовій свідомості, реалізується в поведінкових практиках населення. О. Злобіна в монографії «Особистість як суб'єкт соціальних змін» посилається на позицію американського психолога П. Екмана, який вважає, що упродовж кількох десятиліть радянські люди засвоїли, що досягти чогось вони можуть лише в обхід поширених розпоряджень. Хитрощі й обман у цій країні перетворилися на норму. Кожен знав, що закони несправедливі, система хибна і вижити можна, лише перехитривши систему. Тому в населення виробився певний «імунітет», що полегшує орієнтування в калейдоскопічних змінах життя [55, с. 177].

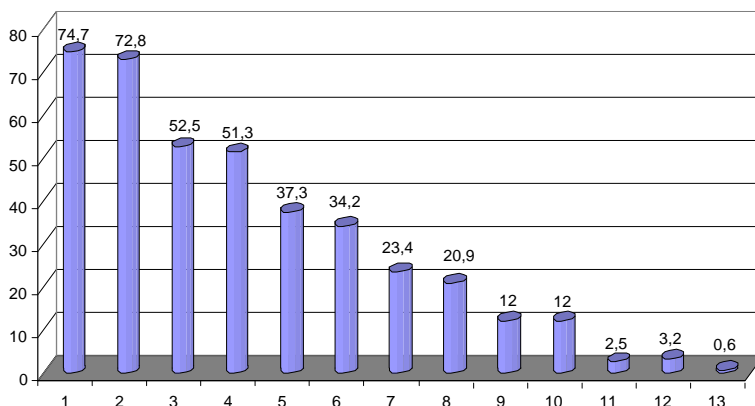
Є. Головаха і Н. Паніна [34, с. 5-22] у своїх роботах обґрунтовують утворення подвійної інституціональної системи українського суспільства, для якої характерний амбівалентний тип особистості. Амбівалентний тип особистості – це «перехідний тип» особистості, який характеризується двоїстим, суперечливим ставленням до перспективи розвитку суспільства. Це базовий тип особистості, який є внутрішньо суперечливим, неконструктивним, а тому небезпечним у соціально-психологічному і соціально-політичному плані як для індивідів, так і для суспільства в цілому. За нестабільних суспільних умов відбувається «кристалізація» типу особистості, стану соціальної свідомості, соціального характеру, моделей поведінки. Як свідчать результати наукових досліджень на пострадянському просторі, такі моделі є переважно конформістськими, заснованими на униканні відповідальності, пасивному пристосуванні до соці-

альних змін, відчуженні, деструктивних проявах із переважан-ням емоційної компоненти на відміну від раціональної. Це значною мірою влаштовує правлячі еліти, що спрямовують суспільство на екстенсивний шлях розвитку, а населення надалі проявляє «кристалізовану» толерантність, нігілізм, громадську пасивність. Проте така даність створює значні внутрішні бар'єри для прогресивних змін у системі суспільних відносин через «розмивання» діючого суб'єкта цих змін. Це демонструє оцінка експертами основних перешкод у становленні соціально відповідальної особистості (рис. 2.3).

Серед вагомих перешкод у становленні соціальної відповідальності особистості в Україні найвпливовішими є перешкоди інституціонального, соціально-структурного характеру, перш за все відсутність спрямованості культури виховання в сім'ї та інших інститутах суспільства на соціально відповідальну поведінку (74,7%). На друге місце в перешкодах експерти поставили соціальну несправедливість, зростання поляризованості та майнової диференціації в українському суспільстві (72,8%), на третє – низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства та бізнесу (52,5%).

Як похідна від попередніх факторів та як наслідок їх впливу постає чинник особистісного (внутрішнього) характеру – духовні, моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини, незатребування від неї самої відповідальних дій та вчинків, перекладання відповідальності на плечі інших (51,3%). Соціальні деформації в системі суспільних відносин і соціально-трудовах зокрема, соціальна пасивність, правова неграмотність, неспроможність і небажання захищати свої права, ідеологічний вакуум також перешкоджають становленню соціальної відповідальності особистості в Україні (23,4-37,3%), виступаючи у подвійній ролі – і як перешкода, і як наслідок деформованих соціальних відносин. Незначно гальмують прогресивні процеси відсутність необхідної інформаційної бази щодо пропаганди соціально-відповідальних відносин, розвиненість потреб нижчого гатунку – виживання «за будь-яку ціну» на тлі нерозвиненості цінностей самозбереження і схильності до неви-

Що перешкоджає становленню соціальної відповідальності особистості в Україні?

1	Відсутність спрямованості культури виховання в родині й інститутах суспільства на соціально відповідальну поведінку
2	Соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення України
3	Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства і бізнесу
4	Особистісні, духовно-моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини, відсутність розуміння того, що змінити світ можна тільки змінивши самого себе
5	Укорінення тінювих відносин у трудовій сфері, страх втрати роботи і заробітку
6	Низький рівень правової культури – незнання більшістю населення своїх прав і обов'язків, нездатність захищати свої права
7	Відсутність системної інформаційної кампанії щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки
8	Прагнення до виживання «за будь-яку ціну»
9	Нерозвиненість цінностей і потреб самозбереження
10	Нерозвиненість культури споживання
11	Схильність до невиправданих ризиків, поширеність ризикованої поведінки
12	Інше
13	Важко відповісти

Рис. 2.3. Оцінка основних перешкод у становленні соціальної відповідальності особистості в Україні, %

правданих ризиків. Ментальні особливості відіграють не останню роль у цих процесах.

Якщо центральним сегментом перешкод у формуванні та реалізації соціально відповідальної поведінки особистості в Україні виступають недоліки в системі виховання (інститути сім'ї, освіти), гостре відчуття соціальної несправедливості, високий рівень нарощування майнового розшарування в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення, то духовно-моральна деградація, девальвація цінностей і установок, низький рівень громадянської активності, низький рівень моралі та духовної культури власної еліти виступають значним гальмом становленню і утвердженню соціальної відповідальності українського суспільства в цілому. У вільних відповідях щодо визначення перешкод у становленні соціальної відповідальності особистості в Україні експерти додатково до вказаних доповнили такими: відсутність впевненості в справедливості дій держави по відношенню до громадянина; відсутність правової та соціальної захищеності з боку держави кожної людини; низька цінність відповідальної поведінки; низький рівень соціальної згуртованості суспільства; престиж особистості на ґрунті споживання; відсутність державного примусу. Очевидним є те, що ні влада не бере на себе відповідальність за існуючий стан речей (бо це її цілком влаштовує), ні суспільство – народ (не вірять в свої сили, дезінтегровані, амбівалентні). Суб'єкти (носії) соціальної відповідальності не виступають її запроваджувачами, скоріше, ще не назріла суспільна потреба в докорінній зміні існуючих відносин за принципами соціальної справедливості, відповідальності на рівні соціальних суб'єктів, не сформувалася рушійна сила, яка могла б взяти на себе відповідальність втілювати ці зміни в житті.

2.2. Чинники ініціювання і становлення соціальної відповідальності особистості та суспільства

Як системний об'єкт соціальна відповідальність має складну ієрархічну структуру. Провідна роль у цій ієрархії належить саме особистісному рівню – людині як головному суб'єкту конкретної діяльності. Проте має бути соціально відповідальним не тільки індивід, а й інші суб'єкти – групи, спільноти, організації, класи, держава тощо. Вибудовується ієрархія відповідальності: перший рівень – індивідуальний, другий – більш високий – суспільний (груповий, колективний) [64, с. 6]. Кожний відповідно до своєї місії «...несе відповідальність усередині системи, особливо в тих випадках, коли він своїми діями, ... або бездіяльністю у вигляді невиконання своїх обов'язків може порушити систему» [88, с. 159]. Отже, соціальна відповідальність не означає відповідальності всіх і безвідповідальності кожного, – робить висновок А. Колот. Це підтверджують результати експертного опитування.

Побудована ієрархія вказує на структурні елементи соціальної відповідальності як системного об'єкта (індивід – родина – суспільство), їх взаємозалежність, самодостатність, невідмінність як на індивідуальному, так і на колективному рівнях.

Сутність феномену соціальної відповідальності полягає у його двоїстості та діалектичній єдності суперечностей, адже соціальна відповідальність, з одного боку, є внутрішньою мотивацією, що надає вчинкам соціально виваженого, суспільно значущого, духовно-морального характеру, з іншого – соціальна відповідальність постає як інституція, що передбачає зовнішні санкції за суспільно неприйнятні дії, бездіяльність. Така зовнішня сутність у вигляді норм та правил здатна впливати на формування соціально відповідальної поведінки людини лише за наявності внутрішньої установки, внутріособистісних вимог до самої себе як до людини, що відповідає за свої цілі, дії, результати діяльності тощо. Реальна (внутрішня) соціальна відповідальність особистості, підкреслює А. Колот, є первинною, провідною компонентою цього феномену, адже лише реальна соціальна відповідальність як явище світоглядного характеру,

основу якого становлять високі морально-духовні якості, може забезпечити соціальну стабільність. Тому сутність феномену соціальної відповідальності полягає у поєднанні мотивації, норм, настанов внутрішнього походження (як природжених, так і набутих), доповнених зовнішніми (суспільними) настановами, сприйнятими особистістю. Основне функціональне призначення системи соціальної відповідальності – продукувати вчинки і поведінку згідно із соціально значущими цінностями, принципами, нормами, що відповідають інтересам, ідеалам, завданням суспільства і потребам саморозвитку особистості, тому не матеріальне, а духовно-моральне підґрунтя, засноване на внутрішній культурі людини, цінностях, виступає сутнісною ознакою соціальної відповідальності.

Відповідно до результатів експертного дослідження серед факторів, що сприяють розвитку соціальної відповідальності *особистості* в українському суспільстві, саме глибинні, внутрішні сентенції, збуджувальні мотиви бути в житті соціально відповідальним посіли лише четверту позицію (табл. 2.7).

Ця базова сутнісна ознака соціальної відповідальності особистості не ввійшла у змістовне ядро (перших три пріоритети) цього феномену. Її ядро утворюють зовнішні фактори колективної відповідальності, соціального регулювання – це, поперше, стратегії поведінки, вчинки перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління (74,7%); по-друге, культура виховання в сім'ї, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку (71,5%); по-третє, правова регламентація стимулювання та підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація, а також упевненість у своєму майбутньому та майбутньому своєї родини (по 47,5%). Середню позицію серед факторів сприяння розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві зайняли фактори соціального середовища – сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, в суспільстві, приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей, як мешканців України, так і мешканців інших країн (по 33,5%). На периферії ядра опинилися інформаційне забезпечення (29,1%) та ментальність, традиції (21,5%).

Таблиця 2.7

Оцінка експертами факторів, що сприяють розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві, %

<i>Як Ви вважаєте, що більшою мірою сприятиме розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві?</i>	
Соціально відповідальна поведінка перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління	74,7
Культура виховання в родині, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку	71,5
Правова регламентація стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація	47,5
Упевненість у своєму майбутньому і майбутньому родини	47,5
Внутрішні спонукання	36,1
Сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, в суспільстві	33,5
Приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей (як жителів України, так і жителів інших країн)	33,5
Інформування жителів України про переваги соціально відповідальної поведінки (системні інформаційні кампанії)	29,1
Ментальність, традиції	21,5
Інше	5,7

Таким чином, виявлена картина розкриває специфіку настанов на розвиток соціальної відповідальності особистості в українському варіанті – через зовнішні зміни в існуючій системі суспільних відносин, їх оновлення на підґрунті відповідальної поведінки перших осіб держави, колективну відповідальність у сім'ї, школі, ВНЗ та визначення правових норм. Проте найголовніше, що утворює особистісну установку на соціально відповідальну поведінку, – внутрішня потреба індивіда самому бути

відповідальним, на сьогоднішній день не виступає провідною детермінантою. Це суперечить сутності самого феномену соціальної відповідальності, де внутрішня – особистісна його компонента є базовою і провідною як явище світоглядного характеру, основу якого становлять високі морально-духовні якості, втілені в поведінці, як підґрунтя забезпечення усталених, стабільних відносин. Це може бути пов'язано з відсутністю суспільного запиту на самодостатню відповідальну успішну людину як тип особистості, або спрацьовують ментальні чинники. Можливо, це є продуктом нездорових соціальних відносин та вкрай нестабільних соціальних умов життєдіяльності соціуму. Сьогодні відсутні внутрішні передумови для становлення та виховання «людини відповідальної». Лише мотивації, норми, настанови *внутрішнього походження* (як природжені, так і набуті), доповнені зовнішніми (суспільними) настановами, сприйнятими особистістю, зможуть розвинути та простимулювати розвиток соціальної відповідальності на особистісному рівні.

Порівняльний аналіз чинників розвитку соціальної відповідальності особистості та суспільства підтверджує ці особливості українського феномену соціальної відповідальності (табл. 2.8).

Логічний зв'язок простежується при відповідях експертів на питання щодо факторів, які сприяють розвитку соціальної відповідальності особистості та суспільства про мотиви ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в українському суспільстві. Соціальна несправедливість, всездозволеність та безвідповідальність одних і вкрай обмежені можливості інших виступають значним гальмом у формуванні та розвитку соціальної відповідальності як особистості, так і українського суспільства.

У зв'язку з цим дуже висока затребуваність сьогодення для розвитку соціальної відповідальності суспільства – у встановленні чітких правил гри, упорядкованості соціальних відносин через невідворотність відповідальності за порушення правових та моральних норм незалежно від статусу (52,5%), які

Таблиця 2.8

**Чинники сприяння розвитку соціальної відповідальності
особистості та суспільства в Україні, %**

<i>Як Ви вважаєте, що сприятиме розвитку соціальної відповідальності</i>			
<i>особистості</i>		<i>українського суспільства</i> (мотиви для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні)	
Стратегії поведінки, вчинки перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління	74,7	Невідворотність відповідальності за порушення правових та моральних норм незалежно від статусу	52,5
Культура виховання в сім'ї, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку	71,5	Переоцінка системи цінностей, спрямованої на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм та вимог	47,5
Правова регламентація стимулювання та підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація	47,5	Консолідація зусиль бізнесу, держави та науки щодо виконання соціально значущих для суспільства проблем	43,7
Упевненість у своєму майбутньому, майбутньому своїх дітей	47,5	Підвищення значущості в суспільстві високих моральних якостей особистості	41,8
Внутрішня потреба й мотивація бути в житті соціально відповідальним	36,1	Оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства	39,9
Сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, в суспільстві	33,5	Формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь	38,6
Приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей	33,5	Розвиток демократичних основ суспільства	36,1
Інформування мешканців України про переваги соціально відповідальної поведінки	29,1	Підвищення довіри та ефективної взаємодії бізнесу, суспільства, держави	31,6
Ментальність, традиції, історичний досвід	21,5	Упровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності	26,6
		Забезпечення формування та ефективного використання людського, соціального, інтелектуального капіталу	20,3
		Реалізація прав і свобод людини та можливостей її вибору	18,4

мають бути реалізовані у першу чергу в стратегіях поведінки, вчинках перших осіб держави. Досягти цього можливо через внутрішні зміни в свідомості – переоцінку системи цінностей, спрямованої на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм та вимог, а також підвищення значущості в суспільстві високих моральних якостей особистості (відповідно 47,5 і 41,8%). Вкрай важливим пріоритетом виступає консолідація зусиль бізнесу, держави та науки щодо виконання соціально значущих для суспільства проблем (43,7%). Розвиток соціальної відповідальності в українському суспільстві неможливий без оцінки трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства (39,9%), формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь (38,6%), розвитку демократичних основ суспільства 36,1%. Показовим виявився факт актуалізації суспільної потреби в упорядкованості соціальних відносин через невідворотність відповідальності за порушення правових та моральних норм незалежно від статусу на тлі малоактуалізованої потреби реалізовувати права, свободи людини, поширювати можливість її вибору (18,4%), яка найбільш поширена у розвинених країнах. Забезпечення формування та ефективного використання людського, соціального, інтелектуального капіталу (20,3%) також не виступає вагомим мотиватором розвитку соціальної відповідальності українського суспільства.

У вільних відповідях експерти реалізували потребу поширити пояснення про визначення факторів, які сприятимуть розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві. Вони вважають, що ними можуть бути: постійна загроза покарання, державний примус; економічні вигоди соціальної відповідальної поведінки; постійна відповідальна поведінка перших осіб держави, прозорість дій на всіх рівнях управління, звітність; культивування яскравих прикладів соціально відповідальної поведінки в ЗМІ, кінофільмах, книгах, інтернеті тощо; зростання довіри, переоцінка цінностей; популяризація суттєвих переваг від соціально відповідальної поведінки (високий імідж та повага до людини, пільгові податки бізнесу, репутація з подальшими позитивними результатами виборів для

влади); абсолютний захист прав приватної власності та громадських демократичних свобод; розуміння значущості соціальної відповідальності людини.

Поширили експерти і мотиви для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності суспільства в Україні. Найбільш впливовими мотивами, які висловлено у вільних відповідях, вони вважають формування у суспільстві соціальної згуртованості; виховання у членів суспільства критичного мислення, визнання суспільства складовою частиною соціоприроди. Є і зневірені експерти, які вважають, що без подолання соціальних розломів нічого з нічого не зробиться, а також без подолання масової бідності розвитку соціальної відповідальності суспільства не буде.

У різних варіаціях надавались питання експертам щодо витоків, перешкод, чинників, переваг соціальної відповідальності особи та суспільства, але відповіді та оцінки визначили, що ситуація системної безвідповідальності «на верхах» має своїм закономірним наслідком не лише її поступове унормування на рівні повсякденних практик, а й дистанціювання громадян від політики, поширення в суспільстві настроїв апатії, песимізму та цинізму на тлі все ще стійких патерналістських настанов широких верств населення. До того ж послаблення морально-етичних регуляторів, зокрема щодо відповідальності, поглиблюється слабкою ефективністю реалізації юридичних механізмів «примусової» відповідальності через відсутність реального та дієвого верховенства права в Україні. Тому відбувається постійне «перекладання» відповідальності з боку влади і суспільства одне на одного (зокрема під час численних виборів усіх видів та рівнів). На практиці це обертається якщо не усуненням від відповідальності всіх суб'єктів політичного процесу, то, принаймні, суттєвою розмитістю і невизначеністю відповідальності як регулятивної норми і соціального інституту в українському суспільстві [163, с. 360].

Сьогодні реалізація прав та свобод людини, можливостей її вибору не стало значущим мотиватором розвитку соціальної відповідальності в Україні. Спрацьовує сподівання на зовнішній контроль за безвідповідальністю за принципами соціальної справедливості на тлі повної недовіри до судів і низької право-

захисної активності – нерозвиненості, формалізації та нелегітимності інститутів державного і громадського контролю. Навіть в екстремальних умовах, коли експертам необхідно було здійснити вибір між високонебезпечними обставинами, що загрожували загальній та економічній незалежності держави, розриву дипломатичних відносин тощо, 41,8% експертів висловили думку про необхідність притягнення до відповідальності високопосадових осіб для того, щоб соціальна відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві, а що стосується внутрішнього локусу контролю, то ним має стати зміцнення релігійних цінностей та віри (30,4%). Відповідальність та порядок, на думку експертів, встановлюватимуться через відсіювання тих, хто спростовує закони совісті, моралі, нехтує загальнолюдськими цінностями, керується власними інтересами та вигодою, завдаючи непоправної шкоди суспільству в цілому. Своєрідний «катарсис», на думку експертів, може відбутися певним чином через активацію ірраціональних механізмів повернення до кращої традиції (архаїки) – до віри, релігійних норм, загальнолюдських цінностей. Тому архаїчний елемент соціальної відповідальності на сьогодні є актуалізованим, хоча 63% експертів вважають, що релігійні цінності і віра виступають поки що потенційним ресурсом змін на краще, а не реальним регулятором при формуванні та реалізації соціально відповідальної поведінки.

Таким чином, при оцінці експертами умов формування та розвитку соціальної відповідальності особистості та суспільства спільним є те, що основними, провідними виступають зовнішні соціальні важелі – інституціональні норми, правила, вимоги, санкції, закони. Проте це має обмежувальний характер: діяльність суб'єкта, що регулюється зовнішніми факторами і породжує зовнішню відповідальність, передбачає певну обмеженість свободи вибору людини. Позитивним в орієнтації на реалізацію зовнішньої форми відповідальності є те, що потреби, інтереси, цінності індивіда (архаїчний і світоглядний елементи) і вимоги суспільства (соціальний елемент) у царині відповідальності суттєво не відрізняються. Проте пріоритет зовнішніх важелів обумовлює усвідомлене обмеження особистісної свободи і вимог до соціуму. Для індивіда та суспільства ідеальною є ситуація,

коли внутрішня і зовнішня форми соціальної відповідальності мають спільну спрямованість, а їх вектори «збігаються» [64, с.8].

Оскільки соціальні норми, вимоги, санкції в даний час визнані найвпливовішим регулятором соціально відповідальних відносин, це можна використати для того, щоб виробити соціально прийнятний і схвалювальний «вектор» розвитку соціальних відносин, зорієнтований на їх упорядкування, визначеність, стабільність.

Існує два базових фактори, що визначають поведінку людей, у тому числі і соціально відповідальну, – *особистісний*, втілений в усвідомлених намірах, цілях, способах їх досягнення, та *суспільний (колективний)*, втілений у домінуючих у суспільстві нормах, цінностях, поглядах, відносинах. Який же з них є провідним для населення? Аналіз відповідей експертів свідчить про те, що переважає колективний фактор – вплив мікросередовища (відносини в родині, трудовому колективі, неформальних групах), що визначатиме вибори населенням країни тих чи інших моделей поведінки. Людина покладається сама на себе у своєму самовизначенні меншою мірою, ніж того вимагає соціальна ситуація, умови нестабільності, проте наявне прагнення продукувати відповідальність як відповідь на норми, правила і цінності середовища (родини, трудового колективу, спільноти, соціуму).

Так, значною мірою впливають на формування соціально відповідальної поведінки *в українському суспільстві* такі фактори: (1) система духовно-морального виховання, освіта, родина – 62%; (2) національний характер (ментальність), традиції, історичний досвід населення країни (53,2%) як архаїчний і світоглядний елементи соціальної відповідальності, що закладають внутрішні основи формування, розвитку та реалізації соціальної відповідальності в суспільстві.

Соціальний елемент, як прояв зовнішніх передумов, виступає другорядним: (3) схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади, їх представниками (48,6%), партнерські та ділові відносини із зарубіжними фірмами (31,2%).

Оскільки ментальність та історичний досвід населення України в основному визначають сутність соціальної відповідальності як архаїчної складової, експерти визначили її роль і ступінь впливу на реалізацію соціально відповідальної поведінки суб'єктів соціальних відносин (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Фактори впливу на формування соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві, %

Аналіз відповідей експертів засвідчив, що вага позитивних відповідей (менталітет сприяє формуванню соціально відповідальної поведінки) майже дорівнює негативним оцінкам (навпаки, перешкоджає її реалізації) – 24,7 проти 25,3% відповідно при тому, що майже 46,8% експертів вважають, що менталітет одночасно і сприяє, і перешкоджає соціально відповідальній поведінці соціальних суб'єктів. Це можна пояснити ха-

рактором взаємодії між традицією та інновацією, які мають перебувати в балансі. За умов нестабільності архаїчний елемент соціальних відносин виконує адаптогенну, стабілізуючу функцію, тоді як інноваційний – забезпечує трансформаційні якісні та кількісні зміни в суспільстві. Якщо менталітет певним чином «архаїзує», консервує існуючу систему суспільних відносин через застарілі чи традиційні моделі регуляції соціальної поведінки, поведінкові практики, то інновація, навпаки, продукує зміни різними способами, різними методами і механізмами. Проте орієнтації на інноватику на сьогодні ще не стали розповсюдженими і поки що не виступають вагомими регуляторами поведінкових практик населення. Це ще більшою мірою актуалізує морально-ціннісне навантаження на тих, хто має владу (владні еліти, представники органів влади, партій, громадських об'єднань), бо вони мають виступати рушійними силами, які створюють внутрішнє ядро соціального середовища, і саме вони мають втілювати в життя те, що часто декларується. Українські соціологи [184, с. 173-191] покладають великі надії на формування і консолідацію в Україні смислотворної еліти [184, с. 184], яка має виступити рушійною силою суспільних перетворень, взяти на себе відповідальність за якісні зміни в системі суспільних відносин, масовій свідомості, моделях поведінки, орієнтованих на прийняття та реалізацію соціальної та особистісної відповідальності. Це стає нагальною вимогою часу, тим викликом, на який Україна має відповісти, захистивши свої національні інтереси від зовнішніх та внутрішніх загроз.

2.3. Духовно-культурні засади формування соціально відповідальної поведінки в Україні та механізми її забезпечення

Дискурс відповідальності як загального принципу та різних її форм, перш за все, соціальної відповідальності особистості, бізнесу, суспільства загалом є «мейнстримом» гуманітарних досліджень протягом останніх десятиліть. Вивченню змісту, структури, механізмів формування та реалізації соціальної від-

повідальності присвячено численні роботи українських, російських та західних філософів (А. Єрмоленко, Г. Гутнер, Дж. Дьюї, Х. Йонас, В. Подшивалов, Дж. Роулз та ін.), соціологів (Е. Гіденс, І. Девятко, О. Плахотний, Л. Хижняк, М. Черниш, В. Ярьська-Смирнова та ін.), психологів, економістів (І. Булеєв, О. Грішнова, А. Колот, Г. Задорожний, Ф. Котлер, Н. Лі, О. Новікова, Р. Штойер та ін.).

У документах ООН, особливо останніх років, відзначається провідна роль у вирішенні глобальних та локальних екологічних, соціальних та економічних проблем, яку відіграють заходи щодо сприяння формуванню соціальної та екологічної відповідальності на всіх рівнях, у першу чергу, корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) та відповідального управління й адміністрування [49]. Так, у підсумковому документі конференції «Ріо+20» (20-22 червня 2012 р.) «Майбутнє, якого ми прагнемо» визнається, що динамічний, інклюзивний, злагоджено функціонуючий і соціально й екологічно відповідальний приватний сектор є цінним інструментом, який може зробити вирішальний внесок у забезпечення економічного зростання, скорочення масштабів убогості та сприяння сталому розвитку [13].

Особлива увага при цьому приділяється суб'єктивному, внутрішньому аспекту відповідальності як риси особистості, а висновки та закономірності, що виявляються у процесі таких досліджень, переносяться на спільноти та організації (стосовно, наприклад, соціальної відповідальності бізнесу).

Крім того, у дослідженні особливостей забезпечення КСВ у країнах ЄС, проведеному за підтримки Європейської комісії, відзначається, що «КСВ є контекстно залежною, оскільки вона спирається на різні історичні та культурні традиції і має бути вбудована у них. Це стає очевидним, особливо в Європі, де існувала традиція КСВ відповідних установ (так звана «неявна КСВ») задовго до того, як концепція КСВ стала обговорюватися у явному вигляді» [193].

Досліджуючи проблему відповідальності, висвітлену в роботах німецьких філософів, український учений А. Єрмоленко зазначає, що «поняття відповідальності стає чи не найужива-

нішим, коли йдеться про етику» [46, с. 9], оскільки дедалі частіше принцип відповідальності розглядається як ключовий у формуванні та реалізації системи цінностей і норм особистості чи спільноти. У свою чергу, загально визнаною є теза про те, що від того, якими є цінності та норми, якою є традиція, що їх живить, і наскільки вона є відкритою до інноваційних процесів та сучасних тенденцій розвитку господарства, науки, техніки, яким є потенціал того чи іншого культурного коду, залежать і перспективи розвитку суспільства, його місце у світовій спільноті [46, с. 8]. Розвиваючи цю думку, слід додати: і перспективи розвитку соціальної відповідальності особистості, бізнесу та суспільства загалом, безумовно, також.

При цьому низка західних досліджень зв'язку КСВ та цінностей суспільства, зокрема релігійних [200; 201], базувалися на положенні, що релігійність забезпечує основу для етичної оцінки і впливає на відповідні установки і поведінку [200].

Виходячи з викладених вище положень, в експертне опитування із соціальної відповідальності, в якому взяли участь фахівці з різних сфер діяльності та науковці, що представляли різні дисципліни, було включено питання для визначення думки експертів щодо впливу культурних особливостей українського суспільства (цінностей, історичного досвіду, духовно-релігійних засад) на формування та реалізацію соціально відповідальної поведінки на різних рівнях, а також щодо дієвості окремих механізмів сприяння становленню соціальної відповідальності в Україні.

Для більш точного розуміння оцінок експертів слід коротко охарактеризувати загальний стан ціннісної сфери українського суспільства. Згідно з результатами досліджень українських соціологів ціннісно-нормативна сфера населення України перебував у стані аномії¹. Так, значення індексу аномійної деморалі-

¹ Один із провідних дослідників аномії, відомий американський соціолог Р. Мертон визначає аномію як стан порушення порядку в групі або суспільстві, в яких між системами цінностей відбуваються конфлікти, що проявляються у певному ступені неспокою і відчутті роз'єднаності з групою [98, с. 284].

зованості, за даними щорічного всеукраїнського моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, залишається на високому рівні протягом усього періоду незалежності України (у 2012 р. – 13,3 бала, причому значення індексу вище 12 балів свідчать про високий рівень аномійної деморалізованості) [173, с. 553]. Згодні з висловлюваннями «Зараз все так хитко, і здається, що може відбутися все, що завгодно» та «Проблема зараз у тому, що більшість людей взагалі ні в що не вірять» понад 80% респондентів моніторингового дослідження [173, с. 549, 550].

За твердженням Р. Мертона, аномічна людина стає духовно стерильною, відповідальною лише перед собою, такою, що не відповідає ні перед ким [98, с. 283]. У повній відповідності до цього дві третини учасників соціологічного моніторингу (63,9%) погодились із твердженням «Більшість людей у душі не люблять обтяжувати себе заради того, щоб допомогти іншим» [173, с. 553].

Як наслідок, відповіді експертів вказують на надзвичайну актуальність дослідження чинників соціальної відповідальності, що належать до сфери нормативного регулювання, зокрема, на макросоціальному (*соціокультурні* напрями досліджень) та індивідуальному і груповому (*соціально-психологічні* напрями досліджень) рівнях (див. рис. 1.1). Визначені пріоритети обрали 53,8 та 42,4% опитаних експертів відповідно. Розподіл відповідей свідчить про те, що перевагу експерти надають чинникам і механізмам більш високого рівня, соціокультурним, що стосуються моделей відносин та ціннісно-нормативної регуляції на рівні суспільства або його великих груп. Загалом можна зробити висновок, що експерти не надто вірять в успішність виховання чи переконання потенційних суб'єктів соціальної відповідальності, оскільки управлінські й інституційні напрями досліджень, які дістали найбільшу підтримку респондентів, можна віднести до сфери примусу до соціально відповідальної поведінки.

Деяко суперечливими в цьому контексті виглядають відповіді респондентів на питання про чинники, які впливають на

формування соціальної відповідальності в українському суспільстві (табл. 2.9).

Найбільш значущим експерти вважають вплив інститутів виховання (система духовно-морального виховання, освіта, родина), а також ментальності, традицій та історичного досвіду українців. Можливо, респонденти визнають ці найбільш значущі чинники краще вивченими і такими, що не потребують статусу пріоритетних напрямів досліджень, або ж такими, які найменш можливо цілеспрямовано використовувати з метою розвитку соціальної відповідальності.

Таблиця 2.9

Оцінка експертами ступеня впливу запропонованих факторів на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві, %

<i>Що найбільшою мірою впливає на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві?</i>	
Система духовно-морального виховання, освіта, родина	62,0
Національний характер (ментальність), традиції та історичний досвід населення України	53,2
Схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади	44,9
Партнерські й ділові відносини із зарубіжними фірмами	32,9
Приклади соціально відповідальної поведінки представників розвинутих країн (представників влади, бізнес-структур)	25,9
Наявність міжнародних стандартів у сфері соціальної відповідальності	19,0
Інше	10,1
Важко відповісти	4,4

Логічним є уточнення щодо того, який саме вплив має один із найбільш значущих чинників – ментальність й історичний досвід населення України – на формування соціально відповідальної поведінки (табл. 2.10).

Оцінка ступеня впливу ментальності й історичного досвіду населення України на формування соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві, %

<i>Якою мірою ментальність й історичний досвід населення України впливають на формування соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві?</i>	
Сприяють і скоріше сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки	24,7
У чомусь сприяють, а в чомусь перешкоджають	46,8
Скоріше перешкоджають і перешкоджають формуванню соціально відповідальної поведінки	25,3
Важко відповісти	3,2

Оцінки експертів розподілилися досить збалансовано – протилежні позиції щодо переважно чи повністю сприятливого та щодо переважно чи повністю несприятливого впливу отримали близько чверті відповідей кожна, а приблизно кожен другий експерт відзначив неоднозначний вплив ментальності та історичного досвіду українців на їх соціальну відповідальність.

Експертам надано можливість залишити коментарі для пояснення своєї позиції через вільні відповіді.

Неодноразово експерти визначали потреби щодо уточнень змістовного характеру, бо було складно відповісти на питання, оскільки риси ментальності населення України та його історичний досвід – це різні явища, а їх дія, на думку ряду експертів, є різноспрямованою з точки зору впливу на соціальну відповідальність. Імовірно, що саме цим обумовлене переважання невідзначених відповідей. Крім того, деякими експертами було зазначено, що між регіонами України існують значні відмінності (*«Очень разная ментальность по регионам»¹, «Исторический опыт населения Украины содержит различные и зачастую прямо противоположные примеры. Ментальность украинского*

¹ Коментарі експертів наводяться мовою авторів, зі збереженням орфографії та пунктуації.

социума также складывалась из ментальностей различных этносов и конфессиональных групп. Поэтому и не может быть единой монолитной позиции в этом вопросе»).

У процесі аналізу коментарів експертів одержано такі результати (табл. 2.11).

Як видно, відповіді на пряме запитання щодо характеру впливу та сутність коментарів експертів суттєво відрізняються. Можливо, це частково пояснюється несвідомим бажанням дещо «прикрасити» свою націю. Іншим поясненням може бути те, що в коментарях експерти намагались донести свою думку акцентовано, не балансуючи різні аспекти, як при відповіді на пряме питання із запропонованими альтернативами.

Таблиця 2.11

Результати контент-аналізу коментарів експертів щодо впливу ментальності й історичного досвіду населення України на формування соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві (кількість коментарів)

Характер впливу	Вплив ментальності	Вплив історичного досвіду
Позитивний	10	3
Неоднозначний, суперечливий	10	4
Негативний	23	15

Тим не менш переважна більшість експертів, які відзначали негативний вплив ментальності населення України на формування соціально відповідальної поведінки, акцентували увагу на індивідуалізмі та відстороненні українців, наводячи для ілюстрації відому приказку «моя хата з краю» («*Некоторая отстраненность и пассивность («моя хата с краю») не способствует развитию социальной ответственности общества, но повышают уровень ответственности за ближайшее окружение»*). Також серед негативних з точки зору формування соціальної відповідальності рис відзначались певна пасивність та

патерналістські настрої українців. Серед рис ментальності, що позитивно впливають на перспективи соціальної відповідальності, найчастіше відзначались особливості православної культури українського народу (*«Способствует опыт, культура, сформированные в период доминирования в обществе христианских, прежде всего православных ценностей»*). Неоднозначну оцінку отримали риси українців, пов'язані із ставленням до праці (*«Препятствует – опыт, стереотипы мышления и поведения, сформированные в советское время под влиянием ярого атеизма и подавления духовной жизни общества, например в этот период постепенно сформировались безответственное отношение к собственности, труду и т.д.»*), *«Трудолюбие, желание делать хорошо – способствуют формированию социально ответственного поведения»*). Неодноразово також підкреслювалося, що багато позитивних рис, які сприяють соціальній відповідальності, були втрачені (*«Традиции, ментальность, определившие высокую социальную ответственность в значительной степени были утрачены»*) або за чи то у радянських часів, або в період незалежності, і їх руйнація триває.

Так само неоднозначними та переважно негативними є характеристики історичного досвіду українського суспільства з точки зору формування соціально відповідальної поведінки. Найчастіше серед особливостей історичного досвіду згадувалися позитивний вплив відносин за часів домінування православних цінностей (зауважимо – можливо, дещо ідеалізованих) та неоднозначні, а часом – радикально відмінні оцінки наслідків радянських часів (*«опыт идеологического воспитания в Советском Союзе имел положительное влияние на формирование социального сознания у большинства населения страны»*), *«Безответственность и бездуховность – результат коммунистического «воспитания»*). Негативно експертами оцінюються з точки зору впливу на формування соціальної відповідальності існуюча неузгодженість в інтерпретації подій минулого, відсутність загально визнаних постатей «національних героїв», національної ідеї, а також несправедлива та надмірна соціальна й економічна нерівність сучасного українського суспільства (*«Несправедливость в социальном положении, репрессии, при-*

способленчество, индивидуализм препятствуют его [социально ответственного поведения] формированию», «Когда в Украине 20% граждан практически нищих (так называемых охлов, не способных к самоорганизации и самовоспроизводству) и 60% бедных людей, о каком социально ответственном поведении может идти речь! (Надо учесть, что эти люди смотрят на «поведение» 1% миллиардеров!))».

Отже, характеристики експертами ментальності населення України з точки зору формування соціально відповідальної поведінки та впливу на неї історичних умов різних періодів є суперечливими, часом – навіть стосовно одних й тих самих рис та періодів. Певною мірою, це є відображенням різноманітності та суперечливості аномійного культурного ландшафту українського суспільства в цілому. З іншого боку, це дозволяє спрогнозувати значні складнощі на шляху розробки стратегії формування соціально відповідальної поведінки на національному та регіональному рівнях, а також на шляху її реалізації.

Важливим процесом, що забезпечує узгодження та стабілізацію систем норм та цінностей у суспільстві, є трансляція цінностей: *вертикальна* (що відбувається, зазвичай, «згори вниз») – між поколіннями, соціальними стратами, сформованими владними, майновими, освітніми та іншими нерівностями, та *горизонтальна* – між індивідами та соціальними спільнотами, що перебувають приблизно на одному рівні. Значну роль у трансляції норм та цінностей виконує механізм соціалізації – засвоєння індивідом соціальних цінностей та ціннісних відносин у процесі включення в різні види діяльності та їх здійснення. З цієї точки зору має значення сприйняття експертами ступеня впливу різних соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості. Для більшої точності та наочності за відповідями експертів на відповідне питання для кожного соціального інституту розраховано *індекс впливу*¹ (рис. 2.5).

¹ Індекс розраховано як різницю між відсотком відповідей «дуже високий» і «високий вплив», з одного боку, та «невисокий» і «низький вплив» – з іншого, з подальшим нормуванням на 100. Значення індексу перебуває в межах від 1 до -1.

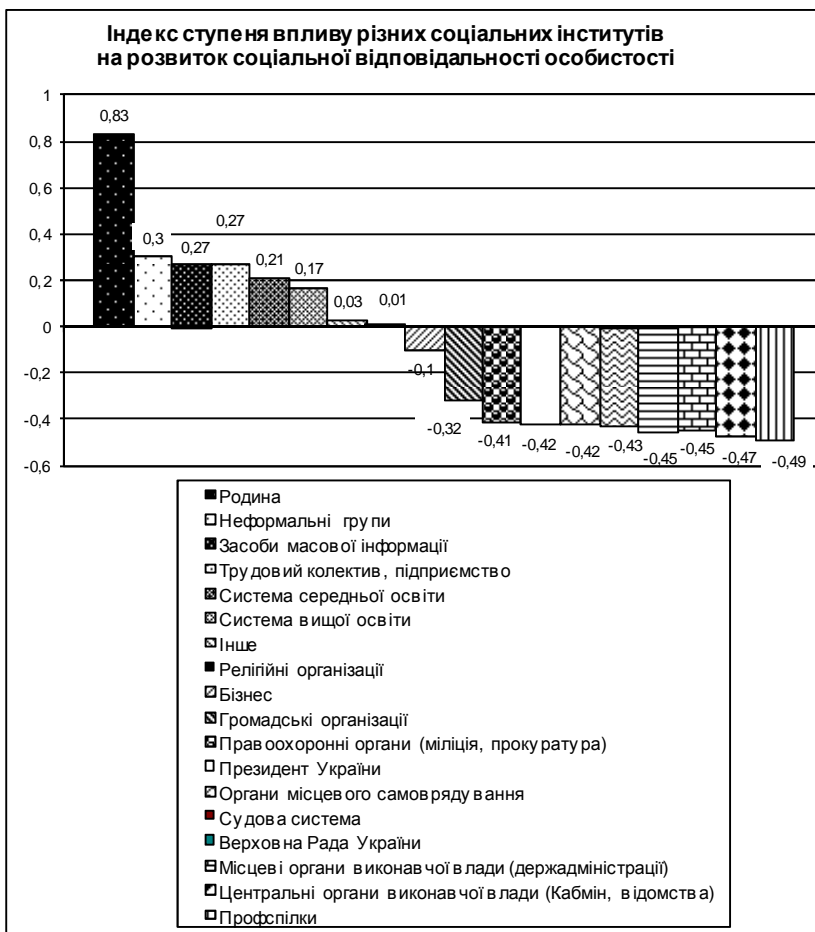

Рис. 2.5. Індекс ступеня впливу соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості

Як видно з даних на рис. 2.5, беззаперечним лідером за ступенем впливу на розвиток соціальної відповідальності особистості є найближче оточення – родина (індекс 0,83). Із значним відривом за нею слідує неформальні групи (друзі, сусіди тощо) (0,3). Майже такий самий вплив, на думку експертів, мають трудовий колектив, підприємство та ЗМІ (0,27). Великого

значення експерти надають також системі освіти: трохи більше – середній, трохи менше – вищій (відповідно 0,21 та 0,17). Невелику роль (з огляду на високі оцінки впливу на соціальну відповідальність релігійних цінностей) респонденти відводять релігійним організаціям (індекс майже дорівнює нулю – 0,01). Також дещо суперечливо виглядає низька оцінка впливу на соціальну відповідальність особистості бізнесу (-0,1) (порівняно з високим індексом трудового колективу та з огляду на зусилля вітчизняного і зарубіжного бізнесу, які докладаються у сфері КСВ). Також песимістично експерти оцінили здатність інститутів громадянського суспільства впливати на соціальну відповідальність особистості (-0,32).

Окремо слід звернути увагу на майже однаково низькі оцінки впливу на соціальну відповідальність особистості державних структур (значення індексу від -0,41 у правоохоронців до -0,47 у Кабінету Міністрів). Заради справедливості слід все ж зазначити, що така оцінка може бути адекватним відображенням реальних (а не декларативних) зусиль відповідних інституцій у сфері сприяння розвитку соціальної відповідальності. І замикають «рейтинг» з найнижчим показником впливу на соціальну відповідальність (-0,49) профспілки. Можливо, така їх позиція пов'язана як з браком у профспілках важелів впливу на власників та державу (в тому числі і через недостатню підтримку їх діяльності з боку працівників, що само по собі є показником низького рівня соціальної відповідальності робітників), так і з пасивністю профспілкових лідерів, частина з яких реалізують ще радянські обмежені моделі профспілкової діяльності, та «кишенькових» профспілок на приватних підприємствах.

З урахуванням вищезазначеного цікавим є погляд експертів на перспективність різних механізмів та заходів стосовно розвитку соціальної відповідальності. Звертаючи увагу на духовно-культурні чинники, що впливають на формування соціальної відповідальності, порівняємо думки експертів з різними позиціями щодо ролі цих чинників.

На рис. 2.6 наведено розподіл експертів з неоднаковою позицією щодо характеру впливу ментальності та історичного

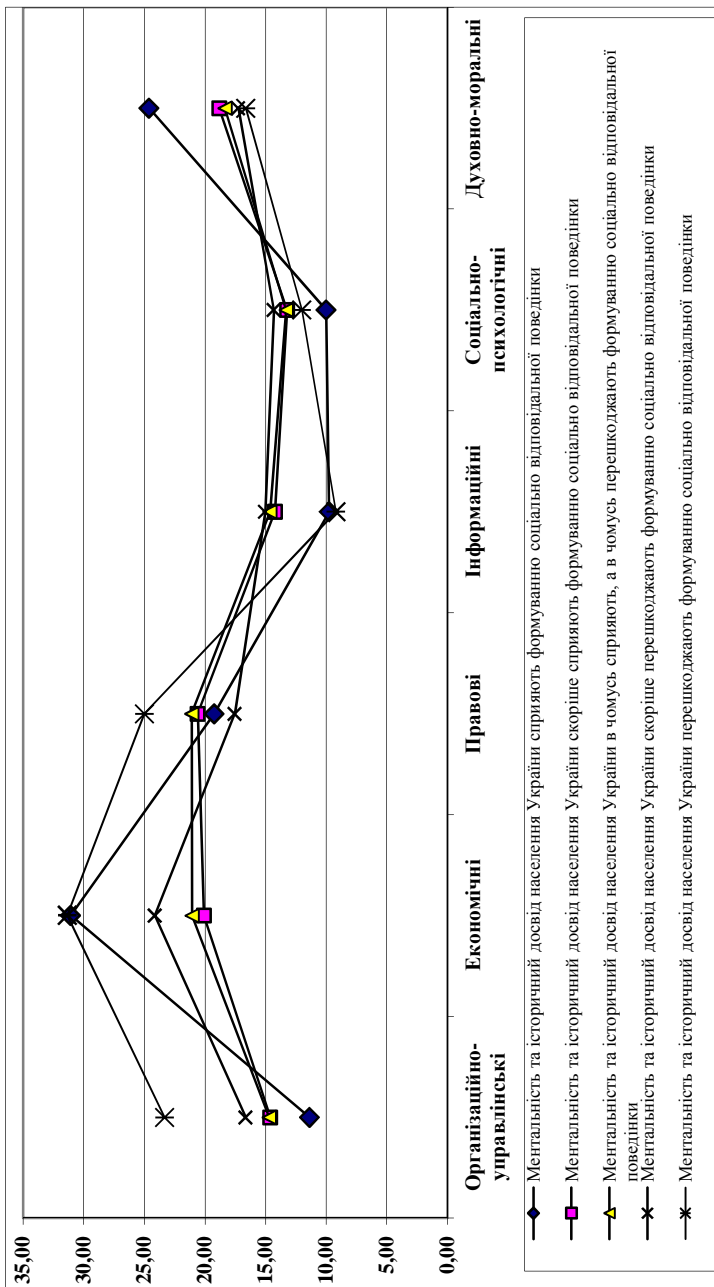

Рис. 2.6. Зв'язок уявленень експертів щодо характеру впливу ментальності та історичного досвіду населення України і їх позицій щодо пріоритетності різних заходів, спрямованих на розвиток соціально відповідальної поведінки

досвіду українського народу стосовно пріоритетності різних заходів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності (середній відсоток значущості певних заходів).

Слід зауважити, що явні відмінності спостерігаються лише між протилежними думками експертів щодо впливу ментальності та історичного досвіду українського суспільства на формування соціально відповідальної поведінки (тобто тих, які однозначно вважають, що ментальність та історичний досвід сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки, та тих, які, навпаки, переконані, що вони перешкоджають формуванню соціальної відповідальності українців). Позиції ж експертів, схильних до «обережних» оцінок, щодо різних видів заходів майже співпадають та є середніми за присвоєними експертами відсотками значущості.

Отже, ті експерти, які вважають, що ментальність та історичний досвід українців сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки, схильні, на відміну від інших, значно більшого значення надавати духовно-моральним заходам та набагато менше – організаційно-управлінським.

Їх «опоненти», навпаки, переконані у безумовній важливості організаційно-управлінських та правових заходів і не поділяють думку щодо необхідності духовно-моральних механізмів.

У той же час і «культурні оптимісти», і «культурні песимісти» набагато більше за інших вважають необхідним вжиття економічних заходів та сумніваються у корисності інформаційних та соціально-психологічних за змістом дій.

Наведені висновки можна інтерпретувати як демонстрацію безумовного впливу на прогнозовану результативність дій світоглядних особливостей експертів. Також ці результати можна охарактеризувати більш об'єктивно – як гіпотезу, яка потребує перевірки, щодо пріоритетності різних заходів, виходячи з різних за сформованістю «стартових умов».

На рис. 2.7 наведено розподіл експертів з різною позицією щодо значення релігійних цінностей та віри стосовно пріоритетності різних заходів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності (середній відсоток значущості певних заходів).

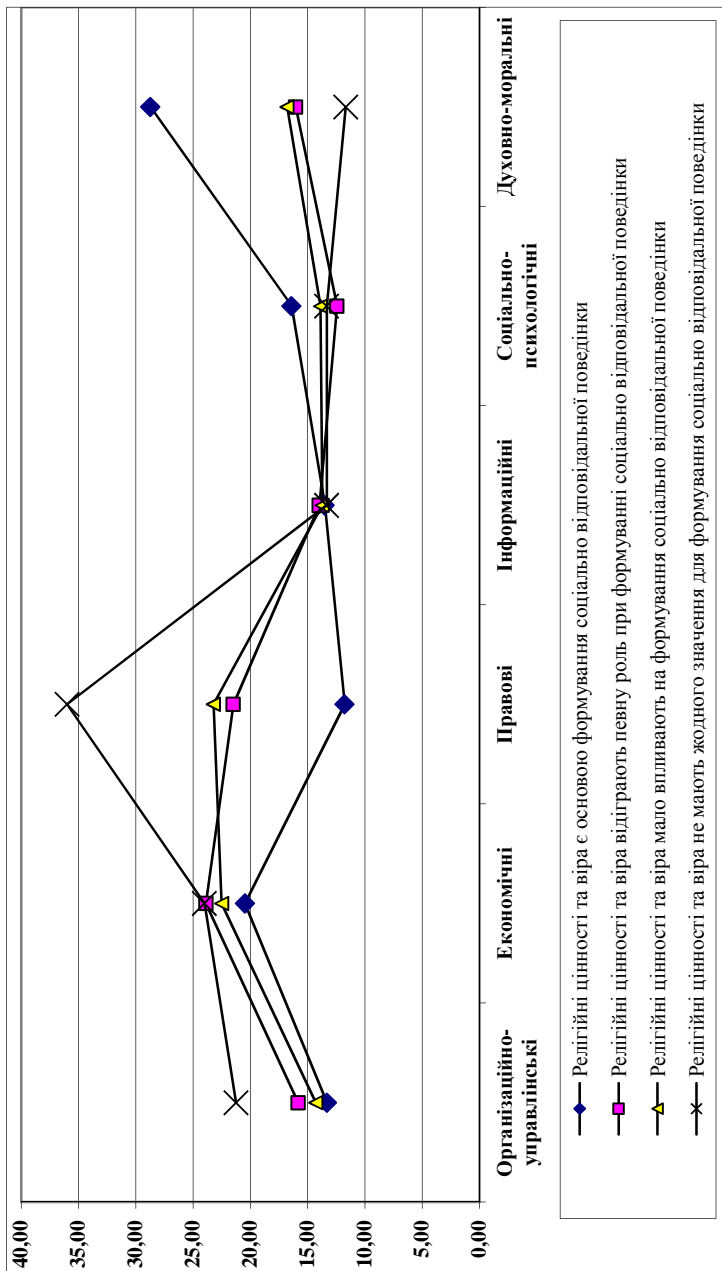

Рис. 2.7. Зв'язок уявлень експертів щодо ролі релігійних цінностей та віри у формуванні соціально відповідальної поведінки і їх позицій щодо пріоритетності різних заходів, спрямованих на її розвиток

Як і в попередньому випадку, очевидними є відмінності представників крайніх позицій між собою та їх разом від прибічників «компромісних» поглядів.

Так, ті експерти, які вважають релігійні цінності та віру основою формування соціально відповідальної поведінки, є однозначними прибічниками духовно-моральних заходів та не схильні надавати великого значення правовим і організаційно-правовим заходам. Також, на відміну від інших категорій, вони більш обережно ставляться до економічних заходів у цій сфері та є прибічниками соціально-психологічних заходів.

Їх «опоненти», які відкидають будь-яке значення релігійних цінностей та віри для формування соціально відповідальної поведінки, відрізняються тим, що безумовний пріоритет надають правовим заходам та схильні вище за інших оцінювати роль організаційно-управлінських заходів.

Підбиваючи підсумки аналізу обох наведених вище рисунків, можна зробити висновок, що ті експерти, які надають великого значення духовно-культурним чинникам (у тому числі релігійним), більше схильні покладатись на внутрішні регулятори людей, у той час як експерти, розчаровані у значенні цих чинників, не бачать можливості досягти результату у сфері формування соціально відповідальної поведінки без застосування формальних правових та організаційно-управлінських заходів. Разом з тим ані одні, ані інші не відмовляють в ефективності економічним заходам, спрямованим на формування соціальної відповідальності.

У контексті до проблеми аномії українського суспільства та необхідності вживати в цих умовах ефективних заходів щодо сприяння формуванню соціальної відповідальності доцільно відзначити висновки вже згадуваного Р. Мертон, який наводив результати емпіричних досліджень, згідно з якими там, де панує аномія, соціальна дезорганізація та зіткнення цінностей, «пропаганда словом» не викликає довіри. Але дієюю є «пропаганда дією» – коли дія пропагандиста та його слова символічно співпадають, це викликає віру у його щирість [98, с. 220]. Тобто в умовах сучасного українського суспільства самі лише заклики до соціальної відповідальності та декларації, скоріш за все, бу-

дуть малоефективними. Однак значних результатів можна досягти, якщо ті, хто закликає до соціально відповідальної поведінки (в даному випадку – представники політичних та бізнес-еліт), своїми діями доведуть серйозність ставлення до принципів соціальної відповідальності.

2.4. Проблеми та можливості активізації освітнього потенціалу у становленні соціальної відповідальності в Україні

Інституціональний напрям дослідження проблем соціальної відповідальності експертами визначений як пріоритетний (див. рис. 1.1), що підкреслює характер зрушень, на які має очікувати суспільство із задекларованою орієнтацією на впровадження принципів соціальної відповідальності. Йдеться про відповідне оновлення моделі ціннісно-нормативного регулювання соціально-економічної динаміки через систему формальних і неформальних соціальних інститутів, що мають обирати адекватні стратегії соціальної відповідальності, способи задоволення потреб людства.

Висока суспільна значущість становлення соціальної відповідальності актуалізує потребу нового усвідомлення ролей інститутів, причетних до виховання, – сім'ї та освіти. Зміст діяльності цих інститутів за їхньою природною функцією має бути спрямований на формування та поширення моделей поведінки, людських якостей, адекватних сучасним і майбутнім викликам суспільства. Саме в такій стратегічній меті концентрується (в узагальненому вигляді) уявлення про відповідальність освітньо-виховної системи перед суспільством. Ступінь її досягнення обумовлений станом, тенденціями, проблемами і перспективами освітньої сфери України в контексті реалізації принципів соціальної відповідальності.

Освіта є одним із стрижневих соціальних інститутів, що має виконувати широке коло різноспрямованих завдань зі становлення та розвитку соціальної відповідальності, оскільки цілі освітньої системи практично співпадають із цілями суспільства

та забезпечують потенціал інтелектуального, морально-етичного, економічного розвитку. Кожна з функцій освітньої системи прямо або опосередковано пов'язана з моделюванням та вихованням соціально відповідальної поведінки індивіда, молоді людини, що в майбутньому має створити фундамент соціально відповідальних дій підприємств, домогосподарств, держави, соціальних інститутів, тобто відповідальність освіти перед суспільством полягає у якісній реалізації її функцій.

Перелік суспільно значущих завдань освітньої системи є відомим, досить усталеним: з точки зору впливу на суб'єкт освіти – передача знань і соціального досвіду попередніх поколінь, орієнтація в системі цінностей, адаптація (соціалізація) індивідів; з урахуванням ролі в суспільстві – сприяння зрушенням у соціальній структурі суспільства. Як наслідок соціально відповідального виконання системою освіти зазначених функцій слід очікувати певних результатів: для суспільства – гуманістичний характер прогресу, система соціального контролю (за умови усвідомлення ідеї соціальної відповідальності – значно ефективніша, ніж інші його форми), розвиток фундаментальної і прикладної науки, забезпечення її технологічної спрямованості, збереження та примноження культурної спадщини, мистецьких здобутків, відтворення державної ідеології, ментальних рис та національної свідомості громадян, організований процес соціалізації, соціальної диференціації та селекції; для тих, хто навчається, – особисте та професійне становлення за індивідуальною траєкторією, інтегрованість у суспільство, набуття знань, досвіду, соціокультурних та спеціалізованих компетенцій як потенціалу розвитку протягом життя, статусна ідентифікація, усвідомлення суспільної системи цінностей, у разі потреби – заміщення родинної соціалізації. Водночас суспільні очікування потребують від освіти збереження традицій та інноваційних зрушень з метою забезпечення випереджального характеру розвитку відносно інших соціальних інститутів.

Специфічною є роль певних освітніх рівнів у напрямі досягнення визначених завдань. Практично необмеженим потенціалом формування світогляду соціальної відповідальності індивіда та суспільства характеризується дошкільна та середня

освіта, оскільки саме в ранньому віці закладаються моделі взаємодії індивіда з оточенням, відбувається самоідентифікація та усвідомлення власного місця в суспільстві, активно розвивається творче мислення як передумова нагромадження людського капіталу та інтелектуальних його складових. Здобуті в школі знання та вміння є основою для подальшого оволодіння професійними знаннями, формують фундаментальні знання з основних дисциплін, загальний світогляд, ерудицію індивіда, навички прийняття рішень, узагальнення, виокремлення головного, здатність сприймати нове та навчатися, навички роботи в команді, тобто є базою формування якісних характеристик людського та трудового потенціалу. У закладах дошкільної та шкільної освіти формуються морально-етичні засади поведінки людини в суспільстві, ази культури, етики, ставлення до навколишнього середовища та суспільства. Період шкільної освіти є вкрай важливим для соціалізації особистості, оскільки співпадає з етапом максимальної активності цього процесу та закладає основу поведінки людини в соціумі, адаптації в колективі. Усвідомлюючи високе призначення цієї ланки освітньої системи, слід звернути увагу на досить низький рівень суспільної довіри до нього. За матеріалами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України [173] лише 37,8% українців згодні з тим, що існуюча в Україні система дошкільної та шкільної освіти сприяє формуванню інтелектуально розвинених, творчих особистостей, тоді як 34,3% вважають, що зовсім не сприяє.

Особливу роль у свідомій підтримці та впровадженні принципів соціальної відповідальності відіграє університетська освіта. Вищі навчальні заклади та науково-дослідні інститути є змістовним і кадровим джерелом наукових розробок та інновацій, що забезпечує відповідний вектор розвитку суспільства. Саме ВНЗ готують фахівців високої кваліфікації, здатних і готових забезпечувати ефективність виробничих систем, обґрунтовано визначити напрями сталого розвитку національної економічної системи на основі власного інтелектуального потенціалу, соціально-культурних якостей та активної громадянської позиції; ВНЗ сприяють розмиванню соціальних бар'єрів у суспільстві – саме одержання якісної вищої освіти, що за напрямом

і змістом відповідає суспільним потребам, сьогодні є передумовою підвищення соціального статусу, культури, етики людини, формування прогресивного світогляду соціальної відповідальності.

Розвиток сучасного суспільства потребує максимальної доступності якісної освіти всіх рівнів, зняття перешкод до одержання високих стандартів освітніх результатів всіма, хто має відповідні здібності, незалежно від соціальних, економічних і географічних факторів, саме з урахуванням потреби орієнтації людської свідомості на принципи соціальної відповідальності.

Очевидно, що ефективне виконання такого широкого кола непростих завдань сучасною освітньою системою, навіть у глобальному вимірі, є малоймовірним. Щодо вітчизняної освіти, то можна констатувати нормативно-правову декларацію зазначених цілей разом з дуже обмеженими можливостями їх досягнення; окремою загрозливою тенденцією є поширені прояви деструктивного впливу освіти на суспільну динаміку та особистість, що є ознакою дисфункції соціального інституту.

Сучасна система освіти України характеризується значним колом протиріч, майже повною відсутністю умов для якісного виконання своїх завдань, що, з одного боку, гальмує модернізацію цієї сфери та з іншого – формує підстави для розчарування споживачів освітніх послуг у цінності здобутої освіти. Безліч державних програмних документів визначає систему освіти як джерело інноваційного зростання, пріоритетний напрям політики держави, однак зберігається тенденція необґрунтованого зменшення фінансування цієї сфери. Якщо в 2009 р. на освітню галузь було спрямовано 7,3% ВВП, то в 2012 р. відповідний показник скоротився до 6,5% ВВП, у той час як згідно із ст. 61 Закону України «Про освіту» нижньою межею є 10% ВВП (у США аналогічний показник дорівнює 15%). З 2010 р. припинено державне фінансування комунальних витрат, які, так само як і всі інші витрати – закупівля обладнання, книг, оплата тепла й оновлення гуртожитків фінансуються з доходів від платного навчання. Оголосивши 2011 рік в Україні роком «освіти й інформаційного суспільства», парламент зменшив фінансування вищої освіти на 1,5 млрд грн, натомість видатки

Міністерства внутрішніх справ збільшено на 1,7 млрд грн, а органів прокуратури – на 1 млрд грн. Заплановане зростання видатків на розвиток науки в державі до 4,8 млрд грн (приблизно 600 млн дол.) становить лише чверть бюджету Єльського університету (США) [113, 161; 175].

Наслідком є майже повна відсутність умов для розвитку освітніх структур, причому динамізм і модерністський характер розвитку цієї сфери є сьогодні головним завданням, з яким складно впоратись навіть відомим західним університетам зі значно комфортнішими умовами функціонування. За оцінками експертів [133], не більше трьох-чотирьох десятків українських ВНЗ із 349 сьогодні певною мірою відповідають визначеному вектору розвитку через упровадження актуальних освітніх програм, підтримку та посилення власного інтелектуального потенціалу, формування затребуваних ринком компетенцій випускників. Отже, можемо констатувати інерційний характер динаміки вітчизняної освітньої сфери, застарілу організаційну структуру, негативні прояви залежності від контингенту споживачів, які оплачують своє навчання, тобто наочно демонструється неспроможність масової освіти повною мірою виконувати свою природну роль, що є причиною зниження суспільної цінності освітніх результатів, якість яких у подібних умовах часто є сумнівною. У той же час для типового споживача освітніх послуг формується зовсім інший образ вітчизняного закладу освіти – на офіційних сайтах майже всі ВНЗ гарантують вдале працевлаштування на основі опанування сучасних професій, здобуття новітніх знань та практичних навичок. Таким чином, освітня система, що потерпає від руйнівного впливу означених проблем, ще й вимушена підтримувати «багатовимірну мораль» сучасного суспільно-державного устрою, що категорично суперечить ідеології соціальної відповідальності. І коли частка випускників ВНЗ зіштовхується із сучасною проблемою відсутності логічного природного переходу від освіти до зайнятості, відбувається зниження довіри як до освітніх, так і до інших інститутів, причетних до цієї сфери. І в цьому аспекті є додаткова загроза на шляху утвердження принципів соціальної відповідальності – розчарована в чинній суспільній системі людина, не-

задоволений споживач не є лояльними до цієї ідеології, в них відсутня мотивація щодо вибору соціально відповідальних моделей поведінки в умовах тотальної безвідповідальності (проявляється здебільшого стосовно саме тих соціальних інститутів та відносин, які спричинили деструктивний вплив на особу). Саме на ці прояви та перешкоди становлення соціальної відповідальності особистості вказали експерти (див. рис. 2.2 і 2.3).

У напрямі дослідження відповідальності як властивості, якісної риси суб'єкта доцільно визначити сучасну роль викладачів (і всіх працівників освітньої сфери) як носіїв та популяризаторів принципів соціальної відповідальності в межах освітньої системи, у її відносинах з суспільством та індивідами. Разом з орієнтацією освіти XXI ст. на дистанційну форму актуально залишається безпосередня співпраця суб'єктів освітнього процесу в аудиторії, коли педагог під час спілкування підводить учня до самостійного усвідомлення певних закономірностей, формування власних суджень, перевірки їх коректності та навіть продукування нового знання. У цьому контексті надзвичайно високої значущості набуває особистість педагога, рівень його інтелектуального розвитку, готовність демонструвати та нести в суспільство моделі відповідальної поведінки. Очевидним сьогодні є дефіцит таких фахівців, причому не тільки в системі освіти. Разом з об'єктивною тенденцією розширення ролей викладача в сучасному освітньому процесі та попитом на «універсального педагога» (професіонала у сфері освіти й науки, вихователя, комунікатора тощо) спостерігається тенденція зворотного характеру: відплив перспективної молоді з вищих навчальних закладів унаслідок низької оплати праці при високій бюрократизації діяльності та недостатній лояльності системи до амбітної молоді. Проблема відтворення традиційно високої якості викладацьких кадрів є однією з найважливіших загроз розвитку системи освіти. Державна система підвищення кваліфікації викладачів ВНЗ є виключно формальною. Тому спостерігається тенденція падіння престижу викладацької праці на тлі зменшення поваги суспільства до працівників освіти та корупованості сфери. Для молоді, яка після закінчення ВНЗ залишається працювати на кафедрі або навчатися в аспірантурі, стає

зрозумілою відсутність умов для відносно швидкого кар'єрного зростання через прагнення адміністрації більшості ВНЗ (часто обгрунтоване) зберігати кадровий потенціал шляхом закріплення на робочих місцях викладачів похилого віку з науковими ступенями та званнями. Відбувається відплив талановитих кадрів зі сфери освіти, старіння викладацького складу, зменшення мотивації викладачів до впровадження інноваційних форм роботи, наукової діяльності, саморозвитку. І якщо ВНЗ нарікають, що сучасний студент не завжди готовий до університетських форм роботи, має низьку шкільну підготовку, нерозвинені навички самостійної роботи та практично відсутню мотивацію до навчання й розвитку, то іншою стороною є розмивання класичного образу університетського викладача й навіть університетського професора. Навряд чи кожного викладача сьогодні можна сприймати як сучасного представника інтелігенції з відповідною освітою, світоглядом, культурою, морально-етичними цінностями та прагненням до покращення світу. Скоріше це перенавантажений обсягом роботи та зависокою формалізацією навчального процесу працівник із низькою оплатою праці, лояльний до корупційних схем, вимушений (як і вся система) підтримувати розбіжність між нормами, що декларуються, та реальними умовами виживання ВНЗ, у якого практично відсутні ресурси (навіть часу) для наукових досліджень та професійного розвитку. Ураховуючи, що успішне навчання базується на повазі до педагога та прагненні йому наслідувати, можна констатувати значно обмежені можливості використання подібного стимулу та транслявання через молодь у суспільство моделей поведінки, далеких від норм соціальної відповідальності.

На тлі означених тенденцій поступово руйнується також науковий фундамент освіти, що в умовах підвищення ролі науки, інновацій та професійного знання в економіці є підставою для віддалених негативних наслідків у вигляді низької ефективності національної економіки, дисбалансу на ринку праці (дефіцит кваліфікованих спеціалістів при значній чисельності безробітних). Загрозливий для бізнесу характер подібних тенденцій актуалізує потребу пошуку додаткових джерел укріплення освітнього потенціалу власного розвитку, що є причиною вибудов-

вування внутрішньокорпоративних освітніх програм, зміст яких не завжди є вузькопрофесійним, сучасні корпоративні університети формують широке коло як спеціалізованих, так і соціокультурних компетенцій. У цьому ж напрямі формуються партнерські відносини бізнесу з освітою, у формі соціально відповідальної взаємодії зокрема. Саме такий варіант є перспективним сьогодні для обох сторін, тому очікують на впровадження вже відомі та нові форми співпраці в освітній, інноваційній, науковій, культурній сферах.

Слід підкреслити, що суперечливі тенденції в галузі освіти характерні для майже всіх типів суспільних відносин, що є свідченням глибокої системної кризи держави як соціального інституту, діяльність якого сьогодні не може бути оцінена як відповідальна ані відносно суспільства в цілому, ані відносно його головних соціальних інститутів, ані відносно громадян. У контексті даного дослідження варто зазначити, що підстави очікувати повноцінної реалізації освітньою системою власного суспільного призначення можуть з'явитися лише за умови включення ідеї соціальної відповідальності в систему державного регулювання як індикатора якості.

Соціальна відповідальність держави стосовно сфери освіти проявляється у впливі на всі інститути та суспільні відносини і передбачає сьогодні такі напрями: формування і реалізація прогресивної стратегії та політики розвитку освіти з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки і суспільства; належне бюджетне фінансування державних освітніх установ, підвищення ефективності використання коштів та впровадження механізму диверсифікації джерел фінансування; розроблення системи сучасних стандартів якості освіти та контроль за їх дотриманням; забезпечення автономії навчальних закладів в академічних, фінансових, адміністративних питаннях; формування держзамовлення на підготовку кадрів відповідно до поточних та перспективних потреб ринку; стимулювання професійного та особистісного розвитку молоді шляхом стипендіальної підтримки, пільгових освітніх кредитів, грантів; подолання корупції в системі освіти; підвищення престижності викладацької і науково-педагогічної праці; нормативно-правове супро-

водження впровадження механізму соціального партнерства в системі «державна – освіта – бізнес».

Ураховуючи утилітарну орієнтацію сучасної освіти переважно на потреби ринку, обумовлену конкурентністю ринку освітніх послуг, доцільно виокремити питання відповідального ставлення до споживачів у контексті їх вигідного працевлаштування на основі здобутої освіти. Державним проявом відповідальності в цьому напрямі може стати формування доступного та зрозумілого для широких верств населення інформаційного середовища, що містить об'єктивні дані щодо якості освіти в конкретних ВНЗ (частково вирішується системою рейтингів ВНЗ), тенденцій розвитку ринку праці, оновлення структури зайнятості, затребуваних і незатребуваних професій тощо. Також очікує на розробку нового змісту та впровадження механізм «м'якого» регулювання професійно-освітніх траєкторій молоді шляхом коректної професійної ідентифікації, орієнтації та реальне спрямування процесу професійного становлення на задоволення особистих і суспільних потреб (замість безпідставної масовості вищої освіти як популярного тренду). У такій діяльності проявляється також відповідальність держави перед домогосподарствами, які фінансують здобуття освіти та розраховують на інвестиційний характер вкладень. Ураховуючи, що держава фактично розділила відповідальність за фінансування національної освітньої системи з домогосподарствами, причому вона здійснює лише підтримуючу функцію, а кошти домогосподарств є джерелом розвитку, реалізація окреслених заходів буде проявом справедливості й відповідальності.

Підбиваючи підсумки щодо стану вітчизняної освітньої сфери, слід підкреслити, що навіть у таких несприятливих суспільних умовах безповоротної руйнації не відбулось, стан є критичним, але провідними університетами збережено потенціал розвитку переважно через особисте усвідомлення прогресивними та небайдужими керівниками, професорами високої суспільної значущості своєї ролі. В аудиторіях цих університетів здійснюється розробка і впровадження новітніх технологій навчання, відкриваються актуальні освітні програми, створюються умови для формування затребуваних суспільством компете-

нцій, без участі держави налагоджуються партнерські відносини з бізнесом, але ці приклади не є типовими.

Ситуація в освіті є відображенням сучасного суспільно-державного устрою, який в Україні має перспективу модернізації саме на основі ідеї соціальної відповідальності. І освіта спроможна забезпечити відповідні зрушення у сприйнятті новими поколіннями значущості важелів, що визначають моделі поведінки індивідів, принципи діяльності організацій та соціальних інститутів. Йдеться про зміщення пріоритету адміністративно-економічних регуляторів суспільної динаміки в бік самоорганізації, самоконтролю, самостійного добровільного вибору суспільно безпечних, раціональних та справедливих рішень тих суб'єктів (індивідуальних та колективних), у діяльності яких свідомо втілюється ідея соціальної відповідальності.

Результати експертного опитування з проблем соціальної відповідальності підтвердили провідну роль освіти у становленні соціально відповідальної особи, суспільства, бізнесу та держави. Соціальна відповідальність не може формуватися без духовно-морального виховання, культивування у свідомості людини переваг соціально відповідальної поведінки, підготовки фахівців за відповідними спеціальностями тощо.

Становлення соціальної відповідальності в сім'ї є джерелом її формування на всіх подальших щаблях виховання та освіти з реалізацією у практичній професійній діяльності. Ці здобутки освітньої сфери стають надбанням і багатством суспільства та держави, укріплюють її позиції в економічній, соціальній та політичній сферах, сприяють зростанню поваги міжнародної спільноти до країни та перетворюються на джерело довіри в діловій сфері.

Розділ 3. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ: ОЦІНКА ПОТРЕБ ФОРМУВАННЯ ТА НАПРЯМІВ ЗАСТОСУВАННЯ

Соціальна відповідальність держави є одним із механізмів забезпечення якості та ефективності державного управління. Саме невиконання міжнародних обов'язків, недосягнення пріоритетних національних інтересів і стратегічних цілей розвитку держави, низький рейтинг країни за міжнародними порівняннями, високий рівень бідності в країні, відсутність гідних умов життя та перспектив розвитку людини тощо свідчать, що залишається значною прірва між декларуванням обов'язків держави та їх реалізацією. Неприятливий політичний, економічний та соціальний стан у країні перешкоджає забезпеченню розвитку людини, модернізації суспільства та негативно впливає на підприємницьку активність та діяльність. Чіткого правового оформлення соціальної відповідальності щодо дій держави в Україні немає. Не регламентується вона ні змістовно та структуровано в Конституції України, ні в законодавстві України про національну безпеку, про Кабінет Міністрів України, ні в законодавстві про зовнішню та внутрішню політику тощо.

У підрозділі 1.2 підкреслено, що чинна Конституція України [69, ст.141] визначає нашу країну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою (ст.1), а людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Підкреслюється також, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним її обов'язком (ст. 3). Разом із Конституцією в Україні існує цілий комплекс адресних нормативно-правових документів соціального спрямування, зміст яких розкриває визначені положення з більшою структурованістю, системністю та обґрунтованістю. Аналіз стану правового забезпечення теперішнього етапу державотворення в Україні свідчить про відсутність дієвих механізмів та передумов утвердження України як соціальної дер-

жави. Водночас вектори спрямування соціального реформування, загальний рівень ефективності системи державного управління недостатньо впливають на стан та тенденції соціального розвитку. Означені недоліки обумовлені відсутністю в країні узгоджених та загально визнаних орієнтирів формування та реалізації соціальної політики, неконкретизованістю її моделі, неформованістю системи державного управління в цілому. При цьому основною складовою, важелем та одним із індикаторів результативності державного управління є наявність усвідомленої владою, суспільством, бізнесом та громадянином соціальної відповідальності.

Утвердження соціальної відповідальності в системі державного управління нерозривно пов'язане з формуванням соціальної держави. Світова наука досліджує проблеми становлення та розвитку соціальної держави, ефективності соціального управління та необхідності утвердження соціальної відповідальності влади в системі державного управління вже понад півтора століття.

Імплементация положень концепції соціальної держави вимагала істотних соціально-економічних та суспільно-політичних трансформацій, рушійною силою яких є усвідомлення державою соціальної відповідальності перед суспільством, капіталом та особистістю. Разом з тим розвиток бізнесу, суспільства та громадян прямо залежить від усвідомлення ними відповідальності перед державою. Таким чином, соціальна держава концентрує в собі не тільки консенсус суспільних інтересів, забезпечення рівних прав та свобод, а також базується на фундаменті соціальної відповідальності всіх членів суспільства за добробут та розвиток країни. Тобто взаємоузгодженість суспільних інтересів у соціальній державі трансформується у консенсус уявлення необхідності забезпечення соціальної відповідальності всіма складовими суспільного розвитку в країні: державою, особистістю, бізнесом та суспільством у цілому. Міжнародний досвід свідчить, що розвиток концептуальних засад соціальної держави та формування умов запровадження ефективного державного управління сприяли активізації досліджень у сфері соціальної відповідальності.

Таким чином, соціальна відповідальність суб'єктів суспільного розвитку є базовою підставою життєдіяльності будь-якої сучасної розвиненої країни. Саме вона об'єднує учасників суспільного діалогу навколо пріоритетних напрямів державної політики, а її правова визначеність та затребуваність характеризує країну як соціальну державу. Найбільш важливим у цих процесах є формування механізму імплементації результатів суспільного діалогу та поєднання соціальних інтересів.

Спроби України прийняти Концепцію (стратегію) соціальної держави не мали кінцевого результату. Вона ще у 2004 р. була розроблена, але не прийнята. А саме в проектах правових документів щодо соціальної держави була виписана система критеріїв соціальної держави, яка окреслювала систему показників оцінки для органів та структур державної влади для застосування механізму соціальної відповідальності. Таким чином, не були використані можливості становлення та реалізації соціальної відповідальності держави в системі державного управління через нереалізованість конституційних положень щодо проголошення України як соціальної держави. А гострота проблеми посилилась, і це підтверджують результати експертного опитування.

Перш за все експерти усвідомлюють, що для формування державної політики на засадах соціальної відповідальності необхідне наукове обґрунтування доцільності розвитку цього напрямку, оцінка чинників та перешкод його становленню, визначення концептуальних засад, пріоритетних напрямів, механізмів забезпечення реалізації соціальної відповідальності тощо. Вони констатують (85,4%), що в системі суспільних відносин в Україні переважає безвідповідальність, що бути соціально відповідальною людиною непроститивно (79,8%) і що виникнення загроз національній безпеці обумовлене нерозвиненістю соціальної відповідальності в системі соціальних відносин (87,3%).

Такий вкрай несприятливий стан актуалізує проблематику соціальної відповідальності та потребує, на думку 97,4% експертів, досліджень наукового, освітнього та управлінського аспектів забезпечення соціальної відповідальності. Диференційована оцінка ступеня наукової розробленості проблематики за

суб'єктами соціальної відповідальності засвідчила, що він є низьким та дуже низьким (див. табл. 1.1). Найгірший ступінь має місце відповідно суспільства (70,9%), особистості (65,8%) та держави (63,2%). Низьким та дуже низьким ступінь розробленості проблематики бізнесу вважають 43,7% експертів. Розуміючи взаємозалежність, взаємообумовленість, взаємодію цих суб'єктів соціальної відповідальності, можна констатувати, що державне управління цими суспільними процесами має враховувати одночасно всі складові та виокремлювати кожен для визначення особливостей важелів впливу на них і формування механізмів реалізації. Не випадково до пріоритетних напрямів досліджень щодо соціальної відповідальності експерти віднесли інституціональні (61,4%) та управлінські (60,8%) (див. рис. 1.1), що підтверджує необхідність ініціації державного соціального замовлення науці на них.

Оцінка якості державного управління та осіб, які його презентують, визначається позиціями держави в міжнародних рейтингах та оцінках. Чинники, які обумовлюють непроститижні місця країни серед інших, є різними залежно від напряму оцінки (корупція, конкурентоспроможність, людський та сталий розвиток тощо). Але загальним чинником, який обумовлює низькі позиції країни в міжнародних порівняннях, є нерозвиненість соціальної відповідальності. Експерти визначили (див. табл. 1.6) високий рівень її впливу на рівень корупції (73,6%), конкурентоспроможності (52,5%), розвитку людського потенціалу (61,4%), виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку (59,5%), упровадження Глобального договору ООН-Україна (39,3%), а також ступінь реалізованості міжнародного стандарту ISO-26000 (55,7%), вимог зовнішніх інвесторів щодо розвитку корпоративної культури (48,1%). За низький ступінь реалізованості та високий рівень укорінення негативних явищ у суспільному та економічному розвитку несе відповідальність держава. Більшість із визначених позицій обумовлено внутрішніми причинами, а держава має нести за них відповідальність перед громадянами країни, їх представниками та суспільством у цілому. Але вітчизняне правове поле не визначає в обов'язках держави та її представників ні досягнення конкурентоспромож-

ності, ні зниження корупції, ні забезпечення людського та сталого розвитку. А без обов'язків не спрацьовує відповідальність. Виникає питання встановлення та регламентації в національному законодавстві обов'язків держави та осіб, які її представляють.

У той же час виникає проблема виконання міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна. Перш за все це зобов'язання щодо запровадження в систему господарювання принципів сталого розвитку. За окремими напрямками є незначні успіхи у цій сфері. А в цілому можна констатувати, що ці зобов'язання не виконуються. Немає правової визначеності запровадження сталого розвитку, концептуального та програмного забезпечення. За оцінками експертів, невиконання міжнародних зобов'язань зі сталого розвитку обумовлене недоліками державного управління (див. табл. 1.2).

Основними перешкодами на цьому шляху є ненаціленість системи державного та регіонального управління на вирішення проблем сталого розвитку (65,2%), несформованість державних, регіональних і суспільних інститутів з управління сталим розвитком (43,7%), слабка розробленість законодавства України щодо сталого розвитку (39,2%), недостатні економічні можливості для вирішення економічних і соціальних проблем (36,7%). Інші причини не такі вагомі, але за змістом вони також визначають та підтверджують безвідповідальне ставлення держави до проблем сталого розвитку. У вільних відповідях констатуються такі причини щодо державного управління: безвідповідальність органів влади на всіх рівнях управління, непрофесійність, низький рівень загальної, правової та економічної культури управлінців, неспівпадіння національних інтересів зі сталого розвитку з інтересами олігархії тощо.

Певною оцінкою соціальної відповідальності держави є наявність та ступінь вагомості загроз, обумовлених нерозвиненістю соціальної відповідальності, незастосуванням механізмів її адресної затребуваності. Експерти серед десяти загроз національної безпеки, спричинених безвідповідальністю держави, визначили п'ять найбільш вагомих (див. табл. 1.5). Як на глобальному, так і на національному рівнях на перше місце серед за-

гроз люду та українському суспільству виходить високий рівень бідності та низький рівень якості життя (60,1%). Це найголовніший показник оцінки ефективності державного управління та соціальної відповідальності держави в межах країни, а відповідно до міжнародних зобов'язань щодо досягнення Цілей розвитку тисячоліття вони перетворюються на показники міжнародної оцінки. Водночас високий рівень бідності стає суттєвою перешкодою до євроінтеграції. На запитання щодо ступеня вирішення діючою владою проблем підвищення добробуту, зменшення нерівності населення України, за даними Інституту соціології НАН України у 2013 р., одержано такі відповіді: зовсім не вирішує – 46,6%, вирішує лише для видимості – 36,1, вирішує посередньо – 11,1, вирішує добре – 1,8%. Безвідповідальність обумовила, на думку експертів, знецінення праці в українському суспільстві, десоціалізацію відносин у трудовій сфері, низьку якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій (58,9%). Така значущість інституту праці визначена експертами, бо держава процеси у трудовій сфері ігнорує, а реагує коли відбувається відповідний тиск від профспілок або здійснюються спільні заходи з Міжнародною організацією праці.

Безвідповідальність держави, суспільства, особи призвела до зниження в країні соціальної згуртованості та патріотизму, несформованості національної злагоди – так вважають 56,3% експертів. Дійсно, без цих характеристик суспільство дезінтегрується, втрачає солідарність, стає слабшим та індивідуалізується. Відбувається втрата синергетичного потенціалу суспільної взаємодії. Обов'язки держави щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина виконуються недостатньо через нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів (50,6% експертів). Вагомість інших загроз коливається в межах 13,3-34,2% (див. табл. 1.5). Усі вони входять у компетенцію державного управління та спрямовані на конкурентоспроможність економіки, економічний та інноваційний розвиток, зовнішню безпеку та розв'язання демографічних проблем.

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України, населення України у 2013 р. визначи-

ло, що діюча влада проблему відстоювання національних інтересів зовсім не вирішує – 26,7%, вирішує лише для видимості – 42,2, вирішує посередньо – 22,0, вирішує добре і повністю – 4,3%.

Найбільшою мірою впливають на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві три чинники – система виховання, освіта, родина (62,0%), ментальність традиції та історичний досвід (53,2%), а також схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади (44,9%) (табл. 3.1). Така значущість впливу органів влади на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві через її схвалення та стимулювання є обґрунтованим адресатом подальших дій у цьому напрямі.

Таблиця 3.1

Оцінка експертами ступеня впливу запропонованих факторів на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві, %

<i>Що найбільшою мірою впливає на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві?</i>	
Система духовно-морального виховання, освіта, родина	62,0
Національний характер (ментальність), традиції та історичний досвід населення України	53,2
Схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади	44,9
Партнерські й ділові відносини із зарубіжними фірмами	32,9
Приклади соціально відповідальної поведінки представників розвинутих країн (представників влади, бізнес-структур)	25,9
Наявність міжнародних стандартів у сфері соціальної відповідальності	19,0
Інше	10,1
Важко відповісти	4,4

У вільних відповідях щодо факторів формування соціальної відповідальності в українському суспільстві експерти дода-

тково визначили такі: подолання стану аномії, корупції, рівень безвідповідальності правлячої еліти, укріплення соціально відповідальної поведінки представників органів влади та великих бізнес-структур; запровадження державного примусу, санкції за порушення положень Глобального договору ООН, розвиток соціальної реклами щодо престижу соціально відповідальної поведінки. Більшість з визначених у вільних відповідях факторів мають трансформуватись у пріоритетні напрями формування соціальної відповідальності держави.

Державне управління покликане всебічно сприяти становленню соціальної відповідальності особистості та суспільства. Тому пошук причин неprestижності бути соціально відповідальною людиною в українському суспільстві має бути глибоким та всебічним, щоб максимально використати можливості для мінімізації перешкод на шляху становлення соціальної відповідальності.

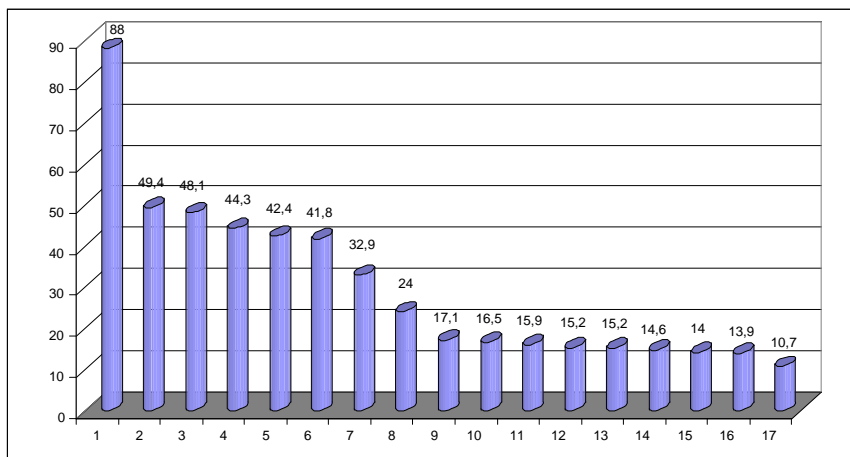
У розділі 2 даної монографії в контексті соціальної відповідальності людини встановлено причини неprestижності мати такі властивості в українському суспільстві. Відносно соціальної відповідальності держави цей контекст змінюється, до уваги беруться управлінські аспекти. Три головні причини неprestижності в суспільстві бути соціально відповідальною людиною звелись до такого: соціальна відповідальність окремих людей не змінить картини загальної безвідповідальності (54,4%), соціально відповідальні дії не вважаються важливими (потрібними) – 45,6%, цінності, що становлять основу соціально відповідальної поведінки, вважаються неактуальними, на думку 36,7% експертів (див. табл. 2.5). З боку держави мають ініціюватись активні дії щодо скасування цих причин неprestижності соціальної відповідальності для особистості. Загальна картина безвідповідальності формує певний тип особистості, яка не хоче виділятися із загальної маси та травмуватися через це. Підтверджує складність ситуації висновок 45,6% експертів, які відзначили, що соціально відповідальні дії не вважаються в українському суспільстві важливими і потрібними. Такі оцінки висувають перед державою завдання чи обов'язок ініціювати, культивувати, стимулювати будь-яку діяльність, виховання, ре-

кламу, які поступово змінять сприйняття особистістю соціальної відповідальності як норму життя. Особливо обережно та наполегливо необхідно опрацьовувати культивування цінностей, що становлять основу соціально відповідальної поведінки, яка вважається, на думку 36,7% експертів, неактуальною.

Одним із найважливіших механізмів державного управління є його інституціональне забезпечення. Соціальна відповідальність особистості та суспільства формується під впливом соціальних інститутів з певним ступенем керованості ними з боку держави. Експертам було запропоновано оцінити диференційовано ступінь впливу системи інститутів суспільства на розвиток соціальної відповідальності особистості. У табл. 2.3 (розділ 2) та на рис. 3.1 наведено результати такої оцінки.

Без соціальної відповідальності людини неможливо створити повноцінну структурну ієрархію всіх її рівнів. Тому соціальна відповідальність держави, з одного боку, зобов'язує створити умови для культивування, формування та становлення соціальної відповідальності в тих інститутах, де відбувається безпосередній вплив на свідомість людини, її цінності, потреби та інтереси. Це інститути, де експерти визначили найбільший ступінь впливу, – родина (88,0%), засоби масової інформації (48,1%), система вищої освіти (44,3%), трудовий колектив, підприємство (42,4%), система середньої освіти (41,8%). Саме ці інститути під гаслами демократизації державного управління та надання свободи дій найменше опікуються державою. Інститут виховання в системі освіти, який існував та мав значний позитивний вплив на свідомість людини, скасовано і нічим не замінено. ЗМІ масово подають негативну інформацію і не замислюються над тим, що вона руйнує цінності людини, зневіру в свої можливості через себе змінити своє життя і світ на краще, провокує на насильство тощо. Людину праці, трудову сферу держава загубила, відбулась зміна цінності праці на успіх, а під девізом невтручання в діяльність підприємства стала непрестижною і сама праця, і працівник. Соціальні інститути, які найбільше впливають на соціальну відповідальність особистості, залишаються поза межами державного регулювання та культивування соціальної відповідальності людини.

Оцініть ступінь впливу вказаних нижче соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості

1	Родина
2	Неформальні групи
3	Засоби масової інформації
4	Система вищої освіти
5	Трудовий колектив, підприємство
6	Система середньої освіти
7	Релігійні організації
8	Бізнес
9	Президент України
10	Верховна Рада України
11	Громадські організації
12	Місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні держадміністрації)
13	Правоохоронні органи (міліція, прокуратура)
14	Центральні органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, комітети, відомства)
15	Органи місцевого самоврядування
16	Судова система
17	Профспілки

Рис. 3.1. Оцінка ступеня впливу системи соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності людини, %

З іншого боку, не відбувається безпосереднього впливу соціальних інститутів держави на формування соціальної відповідальності особистості. Експерти серед інших інститутів визначили ступінь їх впливу в межах 13,9-17,1%. Вплив Президента України – 17,1% опитаних, Верховної Ради України – 16,5, Кабінету Міністрів України – 14,6, місцевих органів виконавчої влади – 15,2, органів місцевого самоврядування – 14,0, правоохоронних органів (міліція, прокуратура) – 15,2, судової системи – 13,9%. Майже кожний четвертий респондент вважає дуже високим і високим вплив бізнесу на соціальну відповідальність особистості.

За результатами соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України визначено ступінь довіри населення України у 2013 р. щодо захисту їх прав у разі порушення. Розподіл за пріоритетністю є таким: члени сім'ї, родичі – 38,7%, знайомі, колеги – 25,3, міжнародний суд та міжнародні правозахисні організації – 19,7, правоохоронні органи та суд – 18,2, громадські об'єднання, організації, ініціативи – 9,9, депутат місцевої ради – 5,2%, «тіньові організації» – 4,6, депутат Верховної Ради – 4,1, політичні партії – 2,1%. Значна кількість експертів (24,8%) констатують, що не знають таких організацій або осіб, які б могли захистити їх права.

Визначений за результатами експертного опитування невисокий вплив інституту Президента України на формування соціальної відповідальності особистості (17,1%) обумовлений певними очікуваннями населення щодо підвищення його ролі в Україні. Це підтверджують результати соціологічного опитування Інституту соціології НАН України за 2013 р. Так, відповіді на запитання щодо ролі Президента в Україні розподілилися таким чином: президент має бути головою уряду і брати на себе всю повноту відповідальності за зовнішню та внутрішню політику (як у США) – 52,3%, президент має розділити владу з прем'єр-міністром, який затверджується парламентом (як у Франції), – 16,1, президент має бути головою держави, «символом нації» без владних повноважень, які має прем'єр-міністр, обраний парламентом (як в Італії і ФРН), – 12,7, президент України взагалі не потрібен – 5,0%.

Стимулюють соціальну відповідальність держави структури громадянського суспільства. Вони через різні форми взаємодії з державою представляють інтереси людини. Але, за оцінками експертів, позитивний вплив громадських організацій на соціальну відповідальність особистості експерти оцінили як невисокі в межах 15,9%, а профспілок – 10,7%. Але звертає на себе увагу думка майже половини опитаних, які на друге місце за ступенем впливу на соціальну відповідальність особистості поставили неформальні групи. Дане питання потребує спеціального вивчення.

Високий ступінь впливу констатують експерти щодо релігійних організацій. Втручання держави у їх діяльність заборонено за законодавством України, але є надія, що саме через релігійні цінності скоротиться шлях до становлення соціальної відповідальності особистості.

Вільних відповідей щодо цього питання в експертів не було.

Для формування концептуальних засад соціальної відповідальності держави вкрай необхідна подальша глибока оцінка важливості уявлень про характеристики соціальної відповідальності людини, наскільки вона відчуває відповідальність не тільки за себе та близьких, але і за свої обов'язки перед іншими людьми, суспільством, людством. Така інформація дасть можливість спрямувати дії на користь особистості й держави, а також мати реальну картину щодо очікувань дій та подальших перспектив.

Розподіл оцінок значущості характеристик соціальної відповідальності людини показав високий рівень розуміння експертами ваги кожної складової. Особиста відповідальність за себе і свої дії посіла перше місце (85,4%), за якість та результати роботи – друге (75,3%), за батьків, дітей і близьких – третє (70,9%). Це стосується особистісних інтересів. А відповідальність перед суспільством (58,9%), за інших людей (41,8%), перед людством (27,8%) – це суспільні та цивілізаційні інтереси. Такий розподіл оцінок свідчить, що ідеальні уявлення респондентів щодо характеристик соціальної відповідальності людини відтворюють соціальні ресурси держави, які за умов адресної

діяльності можливо застосовувати до модернізації держави, управління та суспільства.

Високий рівень потенційних можливостей щодо розвитку соціальної відповідальності особистості потребує подолання перешкод на цьому шляху та створення умов їх реалізації. Як завдання та обов'язок для системи державного управління були і відповіді експертів на запитання «Що більшою мірою сприятиме розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві?». Серед запропонованих альтернативних відповідей опитаних вагомість тих, що стосуються соціальної відповідальності держави та її системи управління, виявилось достатньою. На перше місце експерти поставили чинник, пов'язаний з удосконаленням форм державного управління, – це соціально відповідальна поведінка перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління (74,7%) (табл. 3.2).

Правову регламентацію стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки та забезпечення її реалізації майже половина експертів (47,5%) вважають суттєвим важелем розвитку соціальної відповідальності особистості. Така сама частка респондентів (47,5%) констатують, що людина для формування особистої соціальної відповідальності повинна мати впевненість у своєму майбутньому і майбутньому своєї родини.

Вплив інформації на людську свідомість зростає. Тут є і переваги, і значні втрати. Але цей інформаційний ресурс держава зацікавлена використовувати для досягнення цілей модернізації управління. Кожен третій експерт вважає, що обов'язковими заходами для розвитку соціальної відповідальності особистості мають бути системні інформаційні кампанії щодо інформування жителів України про переваги соціально відповідальної поведінки. На це повинні бути «соціальні замовлення» ЗМІ з боку держави.

Як відсутність активної діяльності з боку держави щодо становлення та розвитку соціальної відповідальності, так і бездіяльність обумовлюють прояв негативних наслідків у системі суспільних відносин через загальну недовіру (55,7%), ігнорування правових і соціальних норм (56,3%), падіння престижу

чесної праці (51,3%), ціннісну дезорієнтацію особистості (50,6%) тощо (див. табл. 2.6). А вільні відповіді експертів щодо негативних наслідків безвідповідальності – це заклик державних органів управління до активних дій у цьому напрямі. Вони вважають, що тривале переважання безвідповідальності призведе до втрати державності та незалежності держави Україна.

Таблиця 3.2

Оцінка експертами факторів, що сприяють розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві, %

<i>Як Ви вважаєте, що більшою мірою сприятиме розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві?</i>	
Соціально відповідальна поведінка перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління	74,7
Культура виховання в родині, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку	71,5
Правова регламентація стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація	47,5
Упевненість у своєму майбутньому і майбутньому родини	47,5
Внутрішні спонукання	36,1
Сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, в суспільстві	33,5
Приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей (як жителів України, так і жителів інших країн)	33,5
Інформування жителів України про переваги соціально відповідальної поведінки (системні інформаційні кампанії)	29,1
Ментальність, традиції	21,5
Інше	5,7

У підрозділі 1.3 соціальну відповідальність визначено як чинник запровадження сталого розвитку при виявленні основних перешкод, які заважають виконанню міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку, що практично стовідсотково є причиною недосконалого безвідповідального державного управління. А вільні відповіді експертів розкривають ці хиби. Відсутність зацікавленості держави у реалізації принципів сталого розвитку в системі господарювання обумовлює відповідну поведінку і на виробничому рівні. На думку респондентів, підприємства не мотивовані до цього (62,0%) та не мають правової регламентації з боку держави щодо запровадження сталого розвитку (42,4%). Активність підприємств у даному процесі була б значно вищою, коли б була посилена задіяність у соціальних та екологічних національних і регіональних програмах підприємств та бізнес-структур (24,7%).

Системність оцінок щодо соціальної відповідальності держави визначила необхідність проведення аналізу взаємодії та взаємозалежності з соціальною відповідальністю особи та суспільства. Такий зв'язок простежується у формуванні та реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Порівняння перешкод у соціальній відповідальності особистості, суспільства та бізнесу показує, що соціальна безвідповідальність держави тут присутня і як причина, і як наслідок формування визначених перешкод. До основних перешкод, пов'язаних із недосконалим державним управлінням та відсутністю прояву соціальної відповідальності держави у становленні соціальної відповідальності бізнесу, опитані віднесли такі: зрощування інтересів влади і бізнесу (64,6%), висока частка тіньового сектору в економіці України (38,6%), відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств з боку державних і регіональних органів управління (34,8%), відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства та несформованість стандартів участі в ній (35,4%), низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (30,4%), нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності (24,2%), високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес (22,8%), не-

ефективна система захисту вітчизняного товаровиробника (10,8%), нерозробленість Етичного кодексу підприємця (8,9%). У вільних відповідях додатково зазначено: відсутність організованого ринку, монополізм, корупція, відстороненість бізнесу та громадян від прийняття суспільно значущих управлінських рішень.

Серед перешкод у становленні соціальної відповідальності особистості також простежується висока вагомість таких, що спричиняють недоліки державного управління, а саме: соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя населення України (72,8%), низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства і бізнесу (52,5%), укорінення тіньових відносин у трудовій сфері (37,3%), низький рівень правової культури (34,2%), відсутність системних інформаційних кампаній щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки (23,4%).

Вагомість перешкод у становленні соціальної відповідальності суспільства щодо неефективної діяльності або бездіяльності держави за окремими параметрами співпадає з вагомістю перешкод у становленні соціальної відповідальності особи. Це низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (51,3%). Разом з тим серед перешкод відзначено нерозвиненість форм і механізмів державно-приватного й соціального партнерства (29,1%), відсутність системних інформаційних кампаній щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки (19,0%).

Вказані перешкоди для формування й укріплення соціальної відповідальності бізнесу, суспільства та людини, пов'язані з недоліками державної політики, мають перетворитись на напрями вдосконалення державного управління, а у сполученні з відповідями на адресне запитання щодо головних перешкод становленню соціальної відповідальності держави в Україні знайти місце в стратегії модернізації державного управління (табл. 3.3).

На перше місце, як найбільш гостру та вагомішу перешкоду до становлення соціальної відповідальності держави,

Таблиця 3.3

Оцінка основних перешкод у становленні соціальної відповідальності держави в Україні, %

<i>Що головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності держави?</i>	
Домінування особистих інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного і регіонального управління	73,4
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	63,3
Концептуальна несформованість і нереалізованість принципів соціальної держави	46,2
Нерозвиненість системи суспільного контролю за діяльністю органів влади	43,7
Нерозвиненість важелів мотивації та стимулювання для активізації процесів соціального інвестування	38,0
Немає ефективних стимулів і регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу	37,3
Нерозвиненість законодавчого й договірного регулювання соціальної відповідальності	33,5
Відсутність підготовки у ВНЗ України фахівців із професії «Соціальний аудитор», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності» (за Держкласифікатором професій ДК003:2010)	17,1
Нерозвиненість механізму державно-приватного партнерства	16,5
Інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку та моніторингу	15,8
Слабка адаптація кращих міжнародних практик і стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні	15,2
Відсутність санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань України державними і регіональними органами влади	10,1
Відсутність урахування в оцінці діяльності Президента України й уряду місця України в міжнародних рейтингах	10,8
Інше	5,7

експерти поставили домінування особистісних інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного і регіонального управління (73,4%). Друге місце в структурі перешкод посів низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (63,3%). Ця альтернативна відповідь мала місце і у визначенні перешкод соціальної відповідальності бізнесу і суспільства, де вагомість їх відповідно становила 30,4-51,3%. Щодо перешкоди для становлення соціальної відповідальності особистості зміст цієї альтернативи поширився, і 52,5% експертів вказали на низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства і бізнесу одночасно.

Причиною, перешкодою і негативним наслідком для формування соціальної відповідальності держави є концептуальна несформованість і нереалізованість принципів соціальної держави (46,2%). За наявності прийнятої для керівництва та дій концепції або стратегії розбудови соціальної держави України за двадцятитрирічний термін країна досягла б значно більших успіхів у цьому напрямі.

Міжнародний досвід свідчить, що розвинуте громадянське суспільство активно впливає на формування та виконання обов'язків держави та соціально відповідальну поведінку її представників. Використовуються різноманітні форми контролю за діяльністю органів влади. У зв'язку з цим 43,7% експертів визначили, що вагомою перешкодою до становлення соціальної відповідальності держави в Україні є нерозвиненість системи суспільного контролю за діяльністю органів влади.

Соціальна відповідальність держави перш за все виявляється у сприянні та забезпеченні людського та соціального розвитку. Розв'язувати соціальні проблеми на засадах альтруїзму практично неможливо та нереально. Але ці проблеми є гальмом суспільного прогресу, і обов'язок держави – створити умови зацікавленості до соціального інвестування та залучення до цих процесів бізнесу. У зв'язку з цим 38,0% опитаних констатують, що перешкодою у становленні соціальної відповідальності держави є нерозвиненість важелів мотивації та стимулювання для активізації процесів соціального інвестування, а 37,3% – від-

сутність ефективних стимулів і регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу.

Держава має встановлювати правила гри у значущих для країни процесах прогресивного розвитку через правове поле та договірні засади. Цей важіль щодо становлення соціальної відповідальності в Україні використовується неефективно, – вказує 33,5% експертів. У той же час існує нерозвиненість правового та договірного регулювання соціальної відповідальності, а також механізму державно-приватного партнерства (16,5%).

Усвідомлення значущості підготовки фахівців відповідно до профілю вилилось у включення до Державного класифікатору професій ДК003:2010 таких: «Соціальний аудитор», «Експерт із соціальної та корпоративної відповідальності», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності». Підготовка та використання в практичній діяльності таких фахівців сприяло б всебічному розвитку соціальної відповідальності і особи, і суспільства, і бізнесу, і держави. Але 17,1% респондентів констатують відсутність підготовки у вищих навчальних закладах України фахівців з визначених професій.

Ступінь керованості будь-якої системи обумовлюється наявністю якісної та достовірної інформації щодо об'єкта управління. Без системи показників, їх обліку та моніторингу неможливо формувати та відстежувати процеси становлення та розвитку соціальної відповідальності держави, бізнесу, суспільства та особистості. До цього необхідно задіяти і статистичну звітність, і соціологічні моніторинги, і спеціальні разові обстеження. Але на думку експертів (15,8%), існує інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, а відсутність системи обліку і моніторингу залишається серед перешкод у становленні соціальної відповідальності держави.

Міжнародна практика і досвід застосування в системі управління державою та економікою важелів соціальної відповідальності свідчить про різноманітність, широту і глибину підходів до їх регулювання та реалізації. У будь-якому разі саме активна позиція держави щодо цих питань простежується у переважній більшості країн незалежно від ступеня їх розвитку. Прагнення до становлення соціальної відповідальності держави

у будь-якому разі затребує вивчення міжнародного досвіду у даній сфері і забезпечення зняття перешкод для розвитку цих процесів в Україні, які полягають, на думку 15,2% опитаних, у слабкій адаптації кращих міжнародних практик і стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні.

Вагомість перешкод до становлення соціальної відповідальності держави, пов'язана із загрозою та реалізацією покарань за невиконання Україною міжнародних зобов'язань, на думку експертів, є невисокою. Лише 10,1% респондентів визначили як перешкоду відсутність санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань України державними та регіональними органами влади. Міжнародна спільнота ще не виробила механізмів покарання держав, які беруть на себе соціальні зобов'язання, а потім їх не виконують, але чітко відстежує виконання міжнародних фінансових зобов'язань та застосовує механізми відповідальності у разі їх порушення.

Пошук шляхів впливу на виконання обов'язків Президента України та уряду щодо досягнення країною гідного місця у рейтингу серед інших країн при проведенні міжнародних порівнянь обумовив включення до перешкод становленню соціальної відповідальності держави відсутність урахування в оцінці діяльності Президента України й уряду місця України в міжнародних рейтингах. Цю ідею підтримало 10,8% експертів.

Однак формалізовані альтернативи перешкод у становленні соціальної відповідальності держави не задовольнили експертів. Свої думки щодо цього переліку перешкод вони висловили через суттєві доповнення до нього через вільні відповіді, а саме: відсутність політичної свободи щодо становлення всебічної соціальної відповідальності; «господство аморального гослужащего над інститутом государственности»; відсутність механізму відклику депутата; відсутність в олігархічній владі стратегії національного розвитку; криміналізація механізмів державно-приватного партнерства; відсутність системи й інститутів демократії і громадянського суспільства; відсутність соціально відповідальних лідерів; скептицизм та недовіра населення до своїх державних лідерів; відсутність коштів у бюджеті; неспівпадіння пріоритетів керівників влади з соціальною відпо-

відальністю держави; відсутність у державі реальної ефективної соціальної політики.

Протягом усього експертного опитування відповіді експертів зводились до характеристик української правлячої еліти з визначенням їх впливу на стан суспільних процесів, до перешкод, пов'язаних з недоліками у її діяльності та бездіяльності, у системі недосконалих суспільних взаємовідносин та низьких морально-ціннісних якостях.

У монографії члена-кореспондента НАН України М. Шульги висвітлено характерні риси правлячої еліти: «Прежде всего, отметим отсутствие у нее такого качества, как *ответственность*. Она решает свои узкогрупповые, клановые проблемы в ущерб интересам народа, общества и государства. У нее совершенно отсутствует то качество, которое называют прометеевским комплексом – искреннее стремление добыть и подарить огонь (счастье) народу, искреннее стремление служить народу, укреплять и приумножать свое общество, а самой остаться в доброй памяти. Наличие такого комплекса делает ответственность для элиты не обузой, а честью. Современная украинская правящая элита говорит много. Но на деле ее поведение пронизано цинизмом, лукавством и обманом. Ее отрыв от масс стал гигантским» [184, с. 188].

Значна більшість відповідей експертів на запитання щодо найсильніших спонукальних мотивів для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні орієнтована на правову дисципліну, моральність, переоцінку цінностей, підвищення культури, збалансованість інтересів, гармонізацію суспільних відносин тощо. Для сучасного вкрай низького рівня розвиненості стану відповідальності людини, суспільства та держави дійсно спонукальним мотивом може стати невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу (52,5%) (табл. 3.4).

Дійсно покарання та загроза покарання впливають значною мірою на поведінку людей. Але для цього необхідно поширювати та розвивати відповідні інститути і є загроза перетворення держави на поліцейську, а такі тенденції є прямою загро-

Таблиця 3.4

**Оцінка експертами найсильніших спонукальних мотивів
для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності
в Україні, %**

<i>Якими є, на Ваш погляд, найсильніші спонукальні мотиви для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні?</i>	
Невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу	52,5
Переоцінка системи цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм і вимог	47,5
Консолідація зусиль бізнесу, держави та науки щодо виконання соціально значимих для суспільства проблем	43,7
Підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості	41,8
Оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства	39,9
Формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь	38,6
Розвиток демократичних основ суспільства	36,1
Підвищення довіри й ефективної взаємодії бізнесу, суспільства і держави, розвиток державно-приватного партнерства	31,6
Упровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності	26,6
Розширення світоглядного кругозору особистості	19,0
Забезпечення формування й ефективного використання людського, соціального та інтелектуального капіталу	20,3
Реалізація прав і свобод людини та її можливостей вибору	18,4
Формування соціальної установки «Ти повинен, тому що ти можеш» і механізмів її реалізації	7,0
Інше	3,8
Важко відповісти	0,0

зою демократії. Інші вірогідні спонукальні мотиви, які визначили респонденти, зводяться до ціннісно-моральної складової, на яку вони сподіваються як на базу для позитивних зрушень щодо ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в країні. За змістом вони спрямовані на зміни й перетворення у свідомості самої людини та удосконалення системи пріоритетів та відносин у суспільстві. Має відбуватись переоцінка системи цінностей – так вважають 47,5% опитаних. Зміни цінностей мають спрямовуватися з підвищенням внутрішньої культури, дотриманням прав, домовленостей, вимог. Мотивувати людину до соціальної відповідальності може розширення її світоглядного кругозору (19,0%), реалізація прав і свобод людини та можливості її вибору (18,4%), формування соціальної установки «Ти повинен, тому що ти можеш» (7,0%). Звертає на себе увагу невисока значущість порівняно з європейською спільнотою, як спонукального мотиву до соціальної відповідальності щодо реалізації прав і свобод людини та можливостей вибору. Результати «Європейського соціального дослідження 2005-2007-2009-2011», виконаного Інститутом соціології НАН України в межах загальноєвропейського моніторингового проекту, а також соціального моніторингу «Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін» [173], підтверджують значний розрив у значущості прав і свобод людини та можливостей вибору в Україні порівняно з європейськими країнами.

І для держави, і для суспільства, і для людини вагомим спонукальним мотивом для сплеску соціальної відповідальності є формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь. Так виправдано вважають 38,6% опитаних.

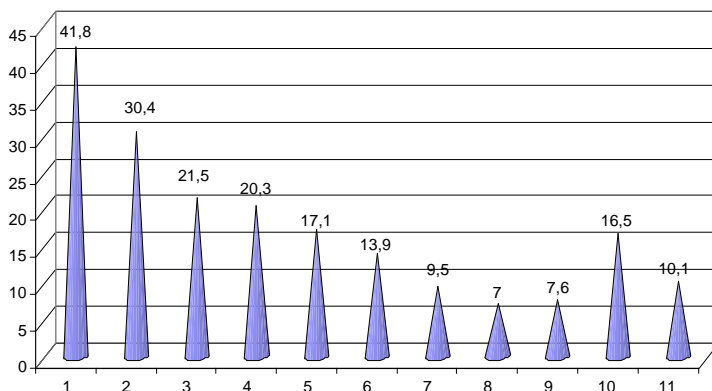
Слід відзначити такі важелі мотивації до соціальної відповідальності суспільства, як підвищення значущості в суспільстві високих моральних якостей особистості (41,8%), а також започаткування оцінки управлінської трудової, підприємницької діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства (39,9%). Розвиток демократичних основ суспільства 36,6% респондентів вважають також одним із найсильніших спонукаль-

них мотивів для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні.

У різних варіаціях, з різним ступенем вагомості експерти визначили серед мотивів модернізацію суспільних відносин при консолідації зусиль бізнесу, держави та науки щодо виконання соціально значимих для суспільства проблем (43,7%), а також підвищення довіри й ефективної взаємодії бізнесу, суспільства і держави, розвиток державно-приватного партнерства (31,6%). Згуртованість та солідарність людей у суспільстві зростає та виявляється, коли виникають екстремальні обставини, пов'язані як з негативними, так і з позитивними явищами, які ставлять під загрозу імідж та незалежне існування країни або, навпаки, сприяють їх зростанню. У зв'язку з цим перед респондентом було поставлене завдання, щоб він зробив вибір із запропонованих екстремальних приводів, які б сприяли перетворенню соціальної відповідальності на норму життя українського суспільства. На рис. 3.2 відображено бачення експертами пріоритетності дій для досягнення визначеної мети.

Гіпотези дослідників у відповідях експертів на це питання не підтвердились щодо визначених ними пріоритетів. Виявились малозначущими для перетворення соціальної відповідальності на норму життя такі важливі для держави приводи, як заборона входження в ЄС, перемоги в міжнародних конкурсах, змаганнях (9,5%), розрив дипломатичних відносин з Україною при невиконанні нею міжнародних домовленостей, зобов'язань (13,9%). Навіть не став вагомим привід щодо загрози завоювання країни та втрата нею незалежності. Лише 17,1% експертів вважають, що це спрацює. Згадки та позитивне ставлення до успіхів України при проведенні Євро-2012 обумовили трохи більш позитивне ставлення до підвищення іміджу країни при вирішенні загальнонаціональних завдань, де 20,3% опитаних прогнозують як сприятливий поштовх до впровадження соціальної відповідальності. Тривалий кризовий стан в економіці України певною мірою призвів до зникання жити в таких умовах, бо лише 21,5% експертів вважають, що економічна криза з руйнівними наслідками може змінити теперішню ситуацію на очікувану.

Що може послужити приводом для того, щоб соціальна відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві?

1	Приклади залучення до відповідальності високопоставлених осіб
2	Зміцнення релігійних цінностей і віри
3	Економічна криза з руйнівними наслідками
4	Підвищення іміджу країни при вирішенні загальнонаціональних завдань (Євро-2012, Олімпійські ігри тощо)
5	Загроза завоювання країни та втрата нею незалежності
6	Розрив дипломатичних відносин з Україною при невиконанні нею міжнародних домовленостей, зобов'язань тощо
7	Перемоги в міжнародних конкурсах, змаганнях
8	Нічого не допоможе, усе залишиться як є
9	Заборона входження в ЄС
10	Інше
11	Важко відповісти

Рис. 3.2. Оцінка пріоритетності дій для перетворення соціальної відповідальності на норму життя українського суспільства, %

Кількість зневірених експертів, які вважають, що нічого не допоможе й усе залишиться як є, становить лише 7,0%. Навіть чітке розуміння респондентами суттєвих перешкод на шляху становлення соціальної відповідальності не зламало в них

віри у можливість змінити ситуацію на краще і зробити нормою життя соціальну відповідальність.

На думку експертів, найбільш значущим приводом для становлення соціальної відповідальності є притягнення до відповідальності високопоставлених осіб (41,8%). Саме такі приклади, вважають опитані, найбільше впливатимуть на свідомість людей. Як і в спонукальних мотивах, респонденти віддали перевагу каральному важелю, коли за невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу висловились 52,5%, так і щодо приводу, який через примушення та покарання обумовлює у людини та суспільства усвідомлення переваг соціальної відповідальності.

Експерти вважають, що зміцнення релігійних цінностей та віри можуть послужити приводом для того, щоб соціальна відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві. Цей привід за вагомістю посів друге місце. Йому віддали перевагу 30,4% опитаних. Посилюють вагомність даного приводу відповіді на запитання щодо ролі релігійних цінностей і віри при формуванні та розвитку соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві. Дві відповіді вичерпно підкреслюють їх вагомність та значущість: релігійні цінності та віра відіграють певну роль при формуванні соціально відповідальної поведінки – 63,3%, а також вони є основою формування соціально відповідальної поведінки. Разом це становить 82,3% експертів. Такий високий вплив релігійних цінностей та віри на формування й укріплення соціально відповідальної поведінки членів українського суспільства має усвідомлюватись системою державного управління, сприйматись позитивно та використовуватись для допомоги та сприяння становленню цих процесів у державі.

Вільних відповідей на запитання «Що може бути приводом, щоб соціальна відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві» забажало надати 16,5% експертів. Усі вони стали суттєвим доповненням та конструктивними важелями до гіпотез дослідження. Найбільш вагомими та суттєвими приводами респонденти вважають такі:

радикальна зміна влади, прихід нової патріотичної еліти, яка візьме відповідальність за долю України;

подолання корупції та подвійних стандартів;

розвиток громадянського суспільного об'єднання навколо національної ідеї;

політична свобода перших осіб на всіх рівнях управління, диктаторське управління суспільством соціально відповідальних керівників, державний примус;

підвищення рівня життя населення, гідна оплата праці;

можливості самореалізації;

відродження духовно-морального виховання в освітній системі, виховання дітей з високими моральними якостями, відповідними цінностями з дитсадка, шкільного віку для розвитку соціально відповідальної особи;

підвищення загального рівня патріотизму;

усвідомлення необхідності такої поведінки, самоповага;

тільки дійсне рівне право формування та посилення довіри;

зростання моральних цінностей, розвиток культури управління та етичних засад бізнесу;

техногенна катастрофа;

соціальний конфлікт;

щоденна кропітка робота з упровадження принципів соціальної відповідальності.

Таким чином, має місце гостра потреба в модернізації державного управління. Оцінка можливості її реального здійснення розкрила необхідність усвідомлення та подолання перешкод щодо становлення соціальної відповідальності держави, ініціювання мотивації за визначеними напрямками.

Розділ 4. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ: ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА СТРАТЕГІЙ РОЗВИТКУ

4.1. Науково-практичні здобутки формування соціальної відповідальності бізнесу

Прагнення України до сталого економічного розвитку, її інтеграція у європейське співтовариство потребують запровадження сучасних практик взаємодії держави та бізнесу, бізнесу та суспільства, які б дозволили посилити взаємну відповідальність усіх учасників громадського життя, створити умови для подальшого стабільного розвитку держави і суспільства. Без соціально відповідальної діяльності великих корпорацій і бізнесу в цілому неможливе забезпечення конкурентоспроможності національної економіки.

Одночасно з визначеними національними інтересами та пріоритетами, спрямованими на конкурентоспроможність національної економіки, Україна має враховувати через свої прагнення до інтеграції в світове розвинене співтовариство глобалізаційні процеси та вимоги більш прискореного запровадження сталого розвитку в національному господарстві для вбудованості в прогресивне світове господарство.

Саме цілі та завдання парадигми сталого розвитку найбільш ефективно можуть бути реалізовані в межах стратегії корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), яка є добровільною ініціативою організацій (компаній) щодо дотримання етичних норм у сфері соціальної взаємодії та прийняття на себе відповідальності за вплив на навколишнє середовище, партнерів, споживачів, працівників, громади тощо. Світова практика свідчить, що концепція корпоративної соціальної відповідальності успішно розвивається і перебуває у процесі постійних змін та вдосконалень. З терміном «корпоративна соціальна відповідальність» (corporate social responsibility) пов'язані терміни і концепції «корпоративний сталий розвиток» (corporate sustainability), «корпоративне громадянство» (corporate citizenship), корпоративні соціальні інвестиції (corporate social

investment), принцип потрійного фактора або принцип трьох базових компонентів (triple bottom line approach), соціально орієнтовані інвестиції (socially responsible investment), сталий розвиток бізнесу (business sustainability) та корпоративне управління (corporate governance). У західних країнах соціальна відповідальність бізнесу функціонує як стійкий соціальний інститут, вона раціональна та ефективна, це відрізняє її від благодійності та філантропії.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) є однією із складових оцінки міжнародної конкурентоспроможності за версією Міжнародного інституту розвитку управління. А за результатами глобального дослідження, проведеного компанією IBM у 2008 р., саме соціальна відповідальність є однією із п'яти базових характеристик успішного підприємства майбутнього [71].

Актуальність дослідження соціальної відповідальності бізнесу в Україні посилюється у зв'язку з тим, що вітчизняне господарське середовище не пройшло у своєму розвитку необхідних етапів, які у західному суспільстві призвели до усвідомлення важливості філософії соціальної відповідальності. Підприємства зазнають впливу зовнішнього середовища і мають відповідно реагувати на його запити, зокрема щодо соціальної орієнтації. Зростає увага потенційних інвесторів до інформації про конкурентоспроможність компанії, її зовнішній імідж, відповідність міжнародним стандартам якості та етики ділових відносин. Проте неефективність більшості системоутворюючих інститутів вітчизняного ринкового середовища актуалізує потребу у формуванні національної моделі соціальної відповідальності в межах тріадної системи «бізнес – влада – суспільство». Задоволення цієї потреби відбувається на тлі несприятливого суспільного середовища – в умовах дефіциту людських цінностей, раціональної трудової етики та соціальної відповідальності, кризи корпоративної ідентичності та самовіддачі, що стримує формування відносин довіри між основними суб'єктами життєдіяльності, роботодавцями, працівниками, партнерами по бізнесу. Дефіцит довіри населення до ринкових інститутів виробництва, споживання та розподілу товарів і послуг виступає галь-

мом соціальних та економічних перетворень українського суспільства, не формує міцне підґрунтя для взаємовідповідальної рівноправної взаємодії між бізнесом, владою, суспільством.

Значна обмеженість застосування стратегій і принципів СВБ на вітчизняних підприємствах пов'язана із загальними проблемами стану соціально-трудових відносин, що гальмують їх розвиток: масові порушення з боку роботодавців міжнародних прав людини та трудових стандартів; недотримання законодавчо встановлених соціально-трудових прав і гарантій працівників, економія витрат на охорону праці; низький рівень заробітної плати, приховування заробітної плати, тривала заборгованість із виплати заробітної плати; значне забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів; невисока якість продукції, приховування небажаної інформації, недоброчесна реклама. Безпосередні перешкоди розвитку КСВ в Україні пов'язані з відсутністю національного законодавства щодо організації, регулювання та контролю СВБ; недосконалістю соціальних стандартів та нормативів, що діють в Україні, їх невідповідність європейським стандартам розвинутих держав; відсутністю достатньої кількості фінансових ресурсів; переважанням контролюючих функцій держави над відтворюючими щодо сприятливого фінансового та соціального середовища ведення соціально відповідального бізнесу; дефіцитом урядових і неурядових організацій, що підтримують СВБ; відсутністю необхідної інформації стосовно соціальних проблем; нестабільністю політичної та економічної ситуації в країні; відсутністю повного розуміння компаніями сутності СВБ (не тільки як спонсорства та благодійності, а як стратегії, що охоплює всю компанію і визначає те, як вона діє, інвестує кошти і будує відносини з партнерами); ігноруванням окремими керівниками і підприємцями бізнес-структур принципів соціальної відповідальності, пасивністю та байдужістю щодо участі у формуванні позитивного соціального іміджу бізнесу; відсутністю дієвої системи морального та матеріального заохочення соціальної відповідальності суб'єктів бізнес-структур тощо.

Дослідження проблем соціальної відповідальності набуває особливої актуальності в сучасних умовах загальносвітових

тенденцій забезпечення сталого розвитку; посилення впливу зовнішнього середовища на діяльність українських компаній, які мають відповідно реагувати на його запити; в умовах посилення інтелектуалізації праці, збільшення ролі людського капіталу, впровадження стандартів гідної праці, зростання уваги потенційних інвесторів до інформації про конкурентоспроможність компанії, її зовнішній та внутрішній імідж.

Серед російських та вітчизняних дослідників у цьому напрямі найбільш відомі наукові результати О. Грішнєвої, О. Цап, Л. Бабаєвої, Ж. Грищенко, Т. Заславської, В. Радаєва, С. Мельника, О. Кліменко, В. Смолькова, І. Булеєва, Ю. Бегми, А. Коноваленко, В. Щербак, Н. Водницької, О. Бабич, Ф. Євдокимова, Л. Коновалова, М. Корсакова, І. Соболева, І. Троснікова, К. Чернового, В. Якірець, В. Воробей, І. Жуковської, А. Зінченко, С. Мельника, О. Полякової, М. Саприкіної, П. Яницького та ін.

Соціальна відповідальність бізнесу є підсистемою соціальної відповідальності загальної системи суспільної взаємодії, а також засобом гарантування та охорони суспільних відносин, які встановлюються певними суб'єктами та гарантуються певними засобами з метою дотримання поваги до прав людини, є проявом культури суспільства, реалізації його суспільних інтересів і регламентується соціальними нормами, контролюється санкціями. Цей феномен уособлює елементи надбудови суспільства, що залежать від рівня розвитку економічних, політичних та суспільних відносин; розвивається та трансформується разом із суспільними відносинами. Як зазначено вище, одним із різновидів, крім моральної, політичної, юридичної, професійної соціальної відповідальності, виступає КСВ, яка регламентує етичні правила та норми функціонування компанії (організації) у зовнішньому та внутрішньому середовищі; несе суспільно значиму користь і для суспільства, і для компанії, і для партнерів, і для людини, сприяє соціалізації бізнесу та соціально-етичній спрямованості стратегічної діяльності компаній, підприємств.

Соціальна відповідальність бізнесу передбачає реалізацію організацією системи заходів (напрямів діяльності), як врегу-

льованих державою (в межах дотримання законів), так і за ініціативою підприємства (добровільних). Ці напрями включають такі елементи, як виконання зобов'язань перед державними органами влади, виготовлення якісних товарів і послуг, коректну поведінку на ринку, достатній обсяг соціального пакета для найманих робітників, благодійність тощо.

За визначенням Асоціації менеджерів російського бізнесу, КСВ – це філософія поведінки та концепція, що створюється діловою спільнотою, компаніями та окремими представниками бізнесу відповідно до потреб своєї діяльності. Метою цієї діяльності є сталий розвиток для майбутніх поколінь, і здійснюється вона при дотриманні таких *принципів*: виробництво якісної продукції та послуг для споживачів; створення привабливих робочих місць, інвестиції у розвиток виробництва та людського потенціалу; незаперечне виконання вимог законодавства: податкового, трудового, екологічного тощо; побудова добросусідських і взаємовигідних відносин з усіма зацікавленими сторонами; ефективне впровадження бізнесу, орієнтоване на створення додаткової економічної вартості, підвищення національної конкурентоспроможності в інтересах акціонерів і суспільства; врахування суспільних очікувань та загальноприйнятих етичних норм у діловій практиці; внесок у формування громадянського суспільства через партнерські програми та проекти суспільного розвитку.

Корпоративна соціальна відповідальність потребує сприятливого правового, економічного, соціального простору, що формується державою і заохочує людину, працівника, керівника підприємства (компанії), бізнес-структури до врахування інтересів суспільства, відповідальності за результати своєї життєдіяльності на основі дотримання моральних норм, економного споживання, екологічної безпеки, що юридично регламентовані. КСВ – це показник розвиненості суспільних відносин від мікродо макрорівня, що має на меті як досягнення найвищих результатів та високого рівня конкурентоспроможності (людини, організації, галузі, економіки), так і забезпечення соціальної злагоди й суспільного розвитку в цілому.

КСВ визначає становлення та розвиток етичних відносин у системі стратегічного управління бізнес-процесами в компаніях і на підприємствах усіх типів та всіх сфер діяльності – від малого й середнього бізнесу до багатонаціональних підприємств, спрямованої на забезпечення сталого розвитку суспільства з прямим позитивним впливом на людський розвиток, розвиток соціального капіталу, підвищення довіри, на покращення фінансового та іміджевого стану підприємства (компанії). Вона включає: корпоративну етику; корпоративну соціальну політику стосовно суспільства; корпоративну політику у сфері охорони навколишнього середовища; принципи і підходи до корпоративного управління та корпоративної поведінки (на засадах корпоративної культури); умови, можливості, гарантії дотримання прав людини (включаючи рівні можливості для жінок і чоловіків, осіб, які мають особливі соціальні потреби, для різних вікових груп) у відносинах з партнерами, постачальниками, споживачами, персоналом.

Усвідомленість значущості становлення та розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні забезпечила врахування в системі управління таких міжнародних стандартів: AccountAbility 1000 (AA1000), Global Reporting Initiative («Глобальна ініціатива зі звітності» (GRI), OHSAS 8000 «Соціальна відповідальність», ISO:14000 «Системи управління навколишнім середовищем», OHSAS 18001:1999 «Система оцінювання професійної безпеки та здоров'я», OHSAS 18002:2000 «Системи менеджменту щодо охорони праці й попередження професійних захворювань», ISO 14001, ISO 9001, ISO 26000, EMAS тощо.

Практика формування та розвитку КСВ в Україні розпочалася з 1996 р. через системне поширення ідей соціальної спрямованості і соціальної активності бізнесу. Ініціаторами стали Українська асоціація якості (УАЯ) та Український союз промисловців та підприємців (УСПП) одночасно з упровадженням концепцій TQM (Total Quality Management) і моделі EFQM (European Foundation for Quality Management). Концепціями і моделлю передбачено, що будь-яка компанія, яка прагне досконалості, має задовольняти всі зацікавлені сторони, демонструючи при цьому постійне довготермінове турботливе ставлення до

споживачів, власного персоналу, суспільства, забезпечуючи охорону довкілля, здійснюючи благодійну діяльність та сприяючи сталому розвитку суспільства [62].

Значного розвитку набула корпоративна соціальна відповідальність в Україні завдяки її участі в Глобальному договорі (ГД), який є одним з найбільших каналів поширення відповідальних бізнес-практик у всьому світі. Презентація ініціативи ГД ООН в Україні відбулася у квітні 2006 р., перші збори мережі ГД – у лютому 2008 р. Діяльність української мережі Глобального договору ООН охоплює понад 150 організацій і об'єднує компанії, бізнес-асоціації, профспілки, об'єднання роботодавців, неурядові організації та інші громадські спілки, академічні інституції. У межах ГД в Україні проводяться семінари та тренінги (семінар «Бізнес та права людини», квітень 2008 р.; семінар, присвячений Глобальній ініціативі зі звітності, – Global Reporting Initiative, жовтень 2008 р.; тренінг «Використання принципів Зеленого офісу в організації», лютий 2009 р.), а у лютому 2010 р. за сприяння ГД ООН, Центру Розвитку КСВ, Інституту власності і права та Асоціації якості відбулося перше засідання Консультативної Ради з розробки Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні. До складу Консультаційної Ради увійшли представники уряду, бізнесу та наукових кіл, керівники фондів, громадських та міжнародних організацій, представники інтернет медіа-проектів та професіонали у сферах КСВ і зв'язків з громадськістю. Секретаріат Ради складають чотири організації: Центр розвитку КСВ, секретаріат Глобального Договору ООН, Інститут власності і права та Асоціація якості. З січня 2011 р. у межах діяльності коаліції BASD 2012 з реалізації міжнародної Ініціативи «Бізнес заради сталого розвитку» (BASD) Український національний комітет Міжнародної торгової палати (ICC Ukraine) впроваджує консультативні заходи з представниками потужних українських компаній для вироблення спільної позиції щодо участі бізнесу у вирішенні проблем сталого розвитку в Україні, впровадження принципів зеленої економіки.

У 2011 р. у Європі була прийнята нова Стратегія Європейської Комісії щодо корпоративної соціальної відповідально-

сті КСВ 2011-2014. Відтак, даний документ розглядається як органічна складова загальної стратегії розвитку «Європа – 2020». Прийняття Стратегії КСВ стало додатковим стимулом для розроблення урядами країн-членів ЄС власних національних політик КСВ. Сьогодні 15 із 27 країн-членів ЄС мають національні політики КСВ.

Завершено розробку проекту Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні мережею Глобального договору ООН в Україні, Центром розвитку корпоративної соціальної відповідальності, іншими організаціями ділової спільноти спільно з Українським союзом промисловців і підприємців у 2011 р. Документ пройшов широке обговорення в громадських колах, був винесений на всеукраїнську конференцію, на якій проект Концепції схвалили представники як бізнесу, науки, так і профільних міністерств та відомств України. Протягом 2012-2013 рр. ділова громада здійснювала активні заходи щодо необхідності затвердження Національної стратегії Кабінетом Міністрів України. Центром розвитку КСВ було підготовлено та розповсюджено дослідження «Наслідки неприйняття національної політики з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) для України» [105].

Дворічні старання ділової громадськості у справі просування проекту Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні витрачені марно. Президент України В. Янукович зобов'язав уряд до грудня 2013 р. розробити та схвалити стратегію сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні.

Проект Концепції національної стратегії відповідальності бізнесу в Україні у випадку його реалізації може відіграти позитивну роль при чіткому організаційно-управлінському упорядкуванні її послідовного виконання. Перш за все вона має перетворитись на відповідну національну програму з чіткою регламентацією дій, обов'язків, виконавців, термінів виконання та ресурсного забезпечення. Правова регламентація має бути в механізмах її реалізації, де виконання міжнародних зобов'язань, Стратегії ЄС з корпоративної соціальної відповідальності 2011-2014, міжнародних стандартів, Глобального договору тощо має

визначатись як реалізація прагнень до євроінтеграції. Разом з тим має бути забезпечена регламентація національних правових настанов щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу з вдалою вбудованістю в чинне законодавство України, яка регламентує державно-приватне партнерство, соціальне партнерство, розвиток бізнес-середовища, корпоративного управління тощо.

Значну роль у реальному просуванні ідей соціальної відповідальності бізнесу, позитивного сприйняття його дій у цій сфері та культивування у населення сприятливого ставлення до бізнес-середовища відіграє інформаційне забезпечення цього процесу. У проведеному експертному опитуванні у різних постановках питань визначалась роль інформаційного поля у формуванні та становленні соціальної відповідальності у державі, суспільстві, бізнесу та особистості. Відповіді респондентів зводились до пріоритетності інформаційної сфери, великої значущості наявності достовірної та повної інформації про досягнення бізнесу у соціально-трудових відносинах на підприємстві, запровадженні нефінансової звітності, високих соціальних гарантіях, стандартах та їх виконанні, наближенні до критеріїв гідної праці, розвитку корпоративної культури тощо. Це стосується внутрішніх досягнень та переваг, які мають бути відкритими, прозорими та підлягати статистичному обліку. Зовнішня по відношенню до бізнес-структури діяльність, спрямована на покращення життєзабезпечення населення, поза межами виробництва в межах регіону та держави повинна мати інформаційне висвітлення з позитивними оцінками такої соціально відповідальної поведінки.

Наукове забезпечення реалізації стратегічних напрямів розвитку соціальної відповідальності важко здійснити. Тут виникає певне протиріччя. Розуміння важливості наукового забезпечення запровадження соціальної відповідальності бізнесу не співвідноситься з реальними діями щодо його запровадження. Серйозних глибоких наукових проробок з цих питань вкрай мало, а ті, що є, не беруться до уваги ні органами державної та регіональної влади, ні бізнесменами, ні об'єднаннями роботодавців через певну неусвідомленість їх переваг та неспроможність

жити довгостроковою перспективою. В Україні є значний науковий доробок щодо ефективної взаємодії «бізнес-влада-наука», але у реальній системі господарювання його використання мізерне. Незатребуваність науки у цьому трикутнику обумовлює низький рівень розвиненості теоретичних та науково-практичних результатів досліджень у даній сфері. Певною мірою компенсують цей недолік освітяни, які виявляють та реалізують ініціативу щодо напрацювання посібників, курсів лекцій, методичних розробок із соціальної відповідальності та надання знань студентам у цьому напрямі.

З боку держави незначною мірою визначається роль арбітра. Ініціативи та певних дій щодо формування цілісної системи управління взаємодією та взаємовідносинами на засадах партнерства бізнесу, науки та влади не простежується. Це підтверджує доцільність включення до стратегічних та програмних документів з реалізації визначеної концепції конкретних заходів щодо наукового забезпечення її впровадження.

Кадрове забезпечення реалізації Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу практично не передбачено визначеним проектом, не виокремлено в самостійні положення, а розпорошено за змістом. Але класичний вислів «кадри вирішують все» залишається безперечною істиною і у цьому випадку. Де ті кадри, що визначатимуть мотивацію та забезпечуватимуть стимулювання етичної та соціально відповідальної поведінки компаній, хто просуватиме кращі практики вітчизняних компаній із соціальної відповідальності в Україні та за кордоном, хто ініціюватиме процеси безперервного системного вдосконалення у цій сфері тощо. Відповідей на ці та інші питання, які потребують високого рівня компетенцій у сфері соціальної відповідальності управлінських кадрів, практично немає. У програмних документах держави звертається увага на модернізацію державного управління на засадах відповідальності (підрозділ 1.2).

Фінансове забезпечення реалізації Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу у проекті Концепції не визначено навіть орієнтовно, а констатується, що детальне обґрунтування та розрахунок необхідних інвестицій під упроваджен-

ня тих чи інших ініціатив Стратегії буде зроблено після ухвалення Концепції та викладено в окремому документі. Така концептуальна неконкретизованість механізму залучення фінансів на реалізацію Стратегії без визначення можливостей та джерел фінансування ставить під сумнів її здійснення взагалі. Орієнтація на міжнародну допомогу має неефективну практику впровадження будь-якого модернізаційного процесу в Україні. Здебільшого практика допомоги та донорства діє, доки здійснюється фінансування певної діяльності. Коли зовнішнє інвестування вичерпується, закінчується практика впровадження та розповсюдження будь-якого процесу в Україні. Тому доцільно орієнтуватись на вітчизняні фінансові джерела з певним терміном часу їх використання для досягнення визначених цілей та реалізації основних напрямів стратегії, а міжнародну допомогу сприймати та залучати як додаткову для більш інтенсивного та якісного виконання запланованих заходів.

Увага до механізмів реалізації Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні є не випадковою, бо за результатами проведеного експертного опитування простежується стійка тенденція до невідповідності продекларованих правових регламентацій з їх реальним здійсненням через відсутність гарно пророблених механізмів упровадження.

У цілому проект Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні при його прийнятті відіграє значну роль у забезпеченні просування модернізаційних процесів розвитку соціальних відносин на засадах соціальної відповідальності, а також позиціонування України в міжнародному середовищі і прискореній євроінтеграції.

Очікування від упровадження цієї Стратегії є позитивними. Реалізація цілей та створення нових умов нададуть можливість державі визначити та сприяти здійсненню соціально відповідальної поведінки бізнесу, ініціювати участь приватних і державних компаній у соціальному виконанні соціальних заходів, заохочувати бізнес через різні форми стимулювання до соціально відповідальної діяльності.

Принципові засади соціальної відповідальності бізнесу, на яких вона здійснюється, полягають у добровільності, інтегрованості, корисності, забезпеченні сталості розвитку.

Сім напрямів діяльності передбачається проектом Національної Стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, які є базовими і в інших розвинених країнах: організаційне управління, права людини, трудові відносини, етична операційна діяльність, захист навколишнього середовища, захист прав споживачів, розвиток місцевих громад і співпраця з ними.

Розкривати зміст проекту Концепції національної стратегії розвитку соціальної відповідальності бізнесу недоцільно, бо він інформаційно представлений лише у варіанті 2011 р. На сьогодні відбулись знакові події у правовій регламентації цього процесу, яких не має у визначеному проекті. Так, значним здобутком та просування розвитку КСВ став новий міжнародний стандарт ІС СSR – 08260008000, який введено в дію з квітня 2011 р. Він був розроблений та визнаний Україною, Росією, Казахстаном та Сербією. Цей новий стандарт є удосконаленим варіантом стандарту СSR/КСO-2008. Він урахує положення міжнародного стандарту ІSO26000:2010, а саме щодо задоволення інтересів споживачів, охорони довкілля, економного використання ресурсів, підтримки місцевого співтовариства, менеджменту соціальної відповідальності. Розроблений стандарт ІС СSR – 08260008000, крім міжнародного стандарту ІSO 26000, також враховує положення Глобального договору ООН, рекомендації МОП, міжнародного стандарту ІSO 8000 та інших міжнародних документів.

Виконання положень цього стандарту доцільно визначити в національній стратегії розвитку КСВ та забезпечити створення умов і можливостей щодо реалізації її політики досягнення відповідних цілей. Термінологічно трактування соціальної відповідальності ідентичне стандарту ІSO-26000, де соціальна відповідальність визначена як відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспільство і довкілля через прозору та етичну поведінку, яка сприяє сталому розвитку, здоров'ю та добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, відповідає чинному законодавству і узгоджується

з міжнародними нормами поведінки, інтегроване в діяльність всієї організації і використовується в її взаємовідносинах.

Загальними настановами цього стандарту є визначення політики і цілей організації щодо соціальної відповідальності. Зміст такої політики визначено конкретно, просто і зрозуміло. Вона має відповідати перш за все економічним інтересам організації, бути основою для визначення цілей з соціальної відповідальності, включати обов'язки щодо виконання вимог цього стандарту, сприяти досягненню соціального миру, безпеці та благополуччю персоналу і місцевого населення. Підкреслюється, що політика організації з соціальної відповідальності має виконуватись і актуалізовуватись, бути доступною і зрозумілою персоналу та іншим зацікавленим сторонам. Як обов'язкову вимогу визначено документальне оформлення політики організації з соціальної відповідальності.

Типовими цілями будь-якої організації щодо соціальної відповідальності визначено в стандарті такі: дотримання трудових і соціальних прав персоналу, недопущення нещасних випадків на виробництві, захист життя, здоров'я і власності споживачів продукції або послуг організації, зниження шкідливого впливу на довкілля, економне використання ресурсів, надання допомоги незаможним верствам населення.

Критерії успішного досягнення цих цілей визначені в стандарті через підвищення якості життя персоналу, місцевого населення і суспільства в цілому, підвищення авторитету організації у споживачів, партнерів по бізнесу та інших зацікавлених сторін, поліпшення відносин з центральними і місцевими органами влади, контролюючими і наглядовими органами, поліпшення відносин з населенням, громадськістю і ЗМІ.

Друга частина стандарту визначає вимоги до діяльності організації щодо соціальної відповідальності, де у 8 модулів встановлено соціальні права персоналу (модуль А), соціальні гарантії персоналу (модуль Б), якість продукції, послуг і робіт (модуль В), задоволення інтересів споживачів (модуль Г), охорона довкілля (модуль Д), економічне використання ресурсів (модуль Е), підтримка місцевого співтовариства (модуль Ж), менеджмент соціальної відповідальності (модуль І).

Таким чином, Україна має значні науково-практичні здобутки до прийняття та реалізації національних правових документів з розвитку корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. Доопрацювання та прийняття Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні з подальшою її практичною реалізацією стане реальним кроком до включення України в коло країн, які мають національні політики КСВ. Прискоряться і євроінтеграційні процеси у цьому напрямі, реалізація національної стратегії розвитку соціальної відповідальності бізнесу сприятиме здійсненню Європейської стратегії корпоративної соціальної відповідальності бізнесу на 2011-2014 роки і загальній стратегії розвитку «Європа 2020».

4.2. Оцінка стану, перешкод та можливостей розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні

У загальній системі управління суспільними процесами соціальна відповідальність стає все більш популярною і навіть модною. Потреба у з'ясуванні її сутності, усвідомленості та запровадженні зростає, але конкретні кроки щодо її формування та укорінення в системі суспільних відносин є незначними та в більшості випадків показними. Позитивні паростки цього явища дійсно простежуються саме у сфері бізнесу. Навіть за оцінками експертів при ранжуванні ступеня наукової розробленості проблематики з соціальної відповідальності в Україні на перше місце опитувані поставили проблематику з соціальної відповідальності бізнесу. Значним гальмом для укріплення і розвитку соціальної відповідальності бізнесу є переважання безвідповідальності в загальній системі суспільних відносин в Україні. Вони обумовлюють прояв негативних наслідків таких відносин, що безпосередньо несприятливо впливає на стан соціальної відповідальності бізнесу. Це ігнорування правових і соціальних норм, зміцнення безвідповідальної поведінки, укорінення неправової поведінки як норми. Саме цей найбільш вагомий негативний наслідок переважання безвідповідальності визначило 56,3% експертів у загальній системі суспільних відносин в

Україні. Але для бізнесу та його цивілізованого функціонування саме недотримання ним та його партнерами норм права є причиною негативного ставлення до нього в країні, а на міжнародних ринках через це втрачається авторитет України серед партнерів інвесторів. Наявність загальної недовіри в системі суспільних відносин, яку визначили 55,7% опитаних, для бізнесу є і причиною, і наслідком, який стримує його успішні перспективи на шляху укріплення соціальної відповідальності.

Бізнес та сфера його функціонування є підсистемою в системі державного управління, і значна частка перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу обумовлена перешкодами становлення соціальної відповідальності держави. Найбільшими перешкодами для укріплення соціальної відповідальності в державі, які значно впливають на відповідні процеси в сфері бізнесу, є, на думку 38% респондентів, нерозвиненість важелів мотивації та стимулювання для активізації процесів соціального інвестування, а також відсутність ефективних стимулів і регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу (37,3%) і нерозвиненість законодавчого й договірного регулювання соціальної відповідальності (33,5%).

Не може бізнес ефективно розвиватись без якісного кадрового забезпечення, без персоналу, який усвідомлює значущість соціально відповідальної поведінки та дотримується її у виробничій та трудовій сферах, а управлінські кадри так організують процес виробництва та праці, що соціальна відповідальність стає запорукою ефективного функціонування бізнес-компанії. Але держава у цьому напрямі зробила певні кроки, а подальшого процесу у розв'язанні проблеми не відбувається. Так, у Державному класифікаторі професій ДК003:2010 регламентується підготовка у вищих навчальних закладах України фахівців із професій «Експерт із соціальної відповідальності», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності», «Соціальний аудитор». Значущість цієї перешкоди для становлення соціальної відповідальності держави відзначили 17,1% експертів, але як перешкода для розвитку бізнесу й удосконалення системи соціальних відносин у його сфері вона є значно вищою.

Державних важелів впливу на процеси успішного просування та розповсюдження соціальної відповідальності як в країні, так і в бізнесі є чимало. Одним з них є державно-приватне партнерство і використання ефективних механізмів його успішного запровадження. Але саме нерозвиненість цих механізмів, на думку 16,5% респондентів, є перешкодою у становленні соціальної відповідальності держави, що негативно впливає на ці ж процеси у сфері бізнесу.

Держава повинна скасувати дві вагомні перешкоди, які будуть сприяти розвитку соціальної відповідальності суспільства взагалі і бізнесу зокрема. Це подолання інформаційного вакууму щодо соціальної відповідальності, запровадження системи обліку та моніторингу (15,8%), а також забезпечення адаптації кращих міжнародних практик і стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні (15,2%).

У відповіді на пряме запитання «Що головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності бізнесу?» експерти були відверті та послідовні. Найбільш гострою та вагомою перешкодою 64,6% опитаних вважають зрощування інтересів влади і бізнесу (табл. 4.1). Послідовність експертів простежується при оцінці перешкод становленню соціальної відповідальності держави, де 73,4% експертів констатують домінування особистих інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного та регіонального управління.

Друге місце серед перешкод посіло домінування цілей економічної вигоди (63,3%). Це перешкода має двоїстий характер. Природним та позитивним є наявність такої політики організації в сфері соціальної відповідальності, яка відповідає економічним інтересам організації. Ця мета визначена пріоритетною і в міжнародному стандарті ІС CSR-08260008000, який діє в Україні. Але коли домінування цілей економічної вигоди йде всупереч соціальним цілям та за рахунок ігнорування соціальних та трудових прав та гарантій, коли людина праці експлуатується та пригноблюється, наявна низька якість трудового життя, тоді домінування цілей економічної вигоди дійсно стає перешкодою у становленні соціальної відповідальності бізнесу.

Третє місце серед основних перешкод посіла висока частка тіньового сектору в економіці України (38,6%).

Таблиця 4.1

Оцінка основних перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу в Україні, %

<i>Що головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності бізнесу в Україні?</i>	
Зрощування інтересів влади і бізнесу	64,6
Домінування цілей економічної вигоди	63,3
Висока частка тіньового сектору в економіці України	38,6
Відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства та несформованість стандартів участі в ній	35,4
Відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств із боку державних і регіональних органів управління	34,8
Відсутність традицій соціально відповідальної поведінки підприємців	32,9
Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	30,4
Інформаційна закритість українського бізнесу, небажання розкривати інформацію про бізнес-процеси і результати діяльності	27,8
Нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності (регіону, населених пунктів)	24,2
Високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес	22,8
Низький рівень духовно-моральної культури бізнесу	20,3
Низький рівень духовно-моральної культури суспільства	18,4
Неефективна система захисту вітчизняного товаровиробника	10,8
Несформованість і нереалізованість Етичного кодексу підприємця	8,9
Інше	3,8
Важко відповісти	0,0

Наявність високого рівня тіньової економіки розповсюджується не тільки на економічну сферу, а і на всі сфери життєдіяльності суспільства. Вона як ракова пухлина вражає весь ор-

ганізм і не залишає надій на одужання. Прагнення до її використання повинно мати певні порогові межі, бо її швидке знищення призведе до негативних і соціальних, і економічних наслідків, що обумовить виникнення загрози національної безпеки. Значне зниження частки тіньового сектору в економіці України має бути в колі стратегічних напрямів забезпечення національної безпеки, а також у державній та регіональних стратегіях розвитку.

Ініціювати бізнес до соціально відповідальних дій необхідно та можливо, щоб скасувати перешкоду для становлення соціальної відповідальності бізнесу, пов'язану з відсутністю стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств із боку державних і регіональних органів управління. На це вказали 34,8% експертів. Дана перешкода є причиною виникнення іншої перешкоди, яка полягає, на думку експертів, у відстороненості бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства та несформованості стандартів участі в ній (35,4%). Додатково констатують нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності (регіону, населених пунктів) 24,2% експертів.

Респонденти серед основних перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу бачать у різних варіаціях низький рівень духовності та культури її носіїв з відповідною диференціацією цього впливу. Найбільш суттєвою перешкодою є низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (30,4%), бізнесу (20,3%), суспільства (18,4%). Саме через ці причини вагомість правового оформлення та реалізації Етичного кодексу підприємця, як позитивного важеля для становлення соціальної відповідальності бізнесу, підтверджують лише 8,9% опитаних. Незначний історичний термін функціонування бізнесу в Україні є однією з головних причин відсутності традицій соціально відповідальної поведінки підприємців, що, на думку 32,9% експертів, формує перешкоди у становленні соціальної відповідальності бізнесу.

Інформаційну закритість українського бізнесу, небажання розкривати інформацію про бізнес-процеси і результати діяль-

ності визначили як перешкоду для становлення соціальної відповідальності бізнесу 27,8% респондентів. З одного боку, інформаційна закритість пояснюється як комерційна таємниця, яку дійсно небажано розкривати як з політичних, так і з економічних причин; з іншого – високий рівень тінізації відносин у сфері бізнесу сприяє його інформаційній закритості.

До основних перешкод у становленні соціальної відповідальності бізнесу опитані віднесли високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес (22,8%), а також неефективну систему захисту вітчизняного товаровиробника (10,8%). Якби до кола експертів увійшли представники бізнесу, то вагомість цієї перешкоди була б значно вищою, бо саме вони безпосередньо відчувають цей тиск, який консервує систему неефективних каральних відносин та блокує підприємницьку активність та ініціативи. Подолання визначених перешкод сприяло б розвитку самого бізнесу, а відповідно пошук форм підвищення ефективності цього процесу призвів би до формування та впровадження в систему відносин з державою та наглядовими органами засад соціальної відповідальності.

У своїх вільних відповідях експерти визначили додатково перелік перешкод, які вони вважають найбільш значущими для становлення соціальної відповідальності бізнесу в Україні. Це відсутність організованого ринку, процвітання монополізму, високий рівень корупції, відчуженість бізнесу і громадян від прийняття суспільно значущих управлінських рішень; відсутність державного примусу; нерозвиненість екологічного законодавства і контролю за його виконанням; ненадання бізнесу статусу виробництва з відповідною втратою фінансової підтримки; відсутність національної ідеї, яка об'єднує суспільство.

Для становлення та укріплення соціальної відповідальності в підприємницькій сфері вкрай важливим є усвідомлення її переваг для розвитку бізнесу. Це обумовлює інтерес та зацікавленість у реалізації соціально відповідальної поведінки, досягненні цілей сталого розвитку, удосконаленні якості соціальних відносин, залученні економічних преференцій, покращенні якості трудового життя та наближенні до вимог гідної праці тощо.

Над забезпеченням усвідомлення переваг плідно працюють міжнародні фахівці, вітчизняні науковці та освітяни.

Для кращого визначення *переваг* соціально відповідального бізнесу доцільно скористатися матрицею доцільності (рис. 4.1), складеною компанією Sustain Ability на основі аналізу компаній у країнах Центральної та Східної Європи [24]. Вона спрямована на усвідомлення необхідності реалізації сталого розвитку, через матрицю, яка допомагає виявити ключові елементи доцільності соціально відповідального бізнесу. Матриця створена на основі двох груп факторів: з одного боку, фактори успіху бізнесу, з іншого – фактори, пов'язані із сталим розвитком. Фактори, які свідчать про максимальну доцільність упровадження соціально відповідального бізнесу, виділено чорним кольором. Там, де фактори сталого розвитку та фактори успіху бізнесу сходяться, існує можливість визначити чітку умову доцільності соціальної відповідальності бізнесу. Удосконалення корпоративного управління допомагає покращити доступ до капіталів, підвищити доходи і забезпечити зростання продуктивності роботи компанії. Робота із поліпшення екологічних процесів прямо впливає на зростання доходів і продуктивності та скорочення витрат. Ефективне управління людськими ресурсами допомагає підвищити продуктивність.

Разом з усвідомленням переваг соціальної відповідальності бізнесу щодо загальних проблем сталого розвитку для сфери бізнесу більш зрозумілими та близькими є переваги, пов'язані з конкретними суб'єктами їх взаємодії, її іміджем, економічним станом, конкурентоспроможністю тощо (табл. 4.2).

За оцінками 62,5% експертів, найбільш вагомими перевагами розвитку корпоративної соціальної відповідальності для бізнесу є поліпшення системи відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади та місцевим співтовариством, а також зростання рівня довіри між ними. Друге місце серед переваг посіло підвищення внутрішнього та зовнішнього іміджу компанії (60,1%), а політичні та економічні переваги, які сприяють зростанню вартості бренду компанії, обсягу продажів і прибутковості, – третє місце (48,1%).

ФАКТОРИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ									
ФАКТОРИ УСПІХУ БІЗНЕСУ	Корпоративне управління та активність			Екологічні фактори			Соціально-економічний розвиток		
	Корпоративне управління	Активність груп впливу	Покращення екологічних процесів	Екологічні продукти та послуги	Економічний розвиток місцевості	Розвиток громадян	Управління людськими ресурсами		
Зростання доходів, доступ до ринку	1	2	3	4	5	6	7		
Скорочення витрат та продуктивність	8	9	10	11	12	13	14		
Доступ до капіталу	15	16	17	18	19	20	21		
Управління ринком	22	23	24	25	26	27	28		
Людський капітал	29	30	31	32	33	34	35		
Репутація компанії	36	37	38	39	40	41	42		

Деякі свідчення умов доцільності СВБ.
Немає доказів умов доцільності СВБ.
Наявні докази умов доцільності СВБ.

Рис. 4.1. Матриця умов доцільності

Оцінка переваг розвитку корпоративної соціальної відповідальності для бізнесу, %

<i>У чому полягають переваги розвитку корпоративної соціальної відповідальності для бізнесу?</i>	
Сприяє поліпшенню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади та місцевим співтовариством, підвищує рівень довіри між ними	62,5
Сприяє підвищенню внутрішнього та зовнішнього іміджу компанії	60,1
Сприяє зростанню вартості бренду компанії, обсягів продажів і прибутковості	48,1
Знижує плинність кадрів, підвищує продуктивність праці, мотивує персонал до ефективної праці	46,2
Підвищує рівень конкурентоспроможності виробництва і персоналу	32,3
Сприяє попередженню та страхуванню від фінансово-економічних, соціальних і екологічних ризиків	13,3
Інше	5,1
Важко відповісти	0,6

Міжнародний досвід свідчить про значну увагу, яку приділяють людським ресурсам у сфері виробництва. Підкреслюється значення та роль персоналу типовим девізом, що конкурентоспроможність персоналу визначає конкурентоспроможність підприємства. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності обумовлює позитивні процеси у використанні персоналу підприємств, що перетворюється на певні переваги. На думку 46,2% респондентів, цими перевагами є зниження плинності кадрів, підвищенням продуктивності праці, зростанням мотивації персоналу до ефективної праці. А 32,3% опитаних переваги розвитку КСВ бачать комплексно, а саме в підвищенні рівня конкурентоспроможності виробництва і персоналу.

Експертів не задовольнили формалізовані відповіді, і вони виявили активність, доповнивши їх вільними відповідями. До переваг розвитку корпоративної соціальної відповідальності вони включили: сприяє цивілізаційному розвитку суспільства, поліпшує відносини бізнесу і влади, формує умови збереження

ресурсів, обумовлює людяність, приваблює співробітників з аналогічними цінностями, підвищує стійкість і перспективи бізнесу, сприяє підвищенню рівня культури, забезпечує рекламу силами своїх співробітників.

У підрозділі 4.3 прокоментовано оцінки експертів щодо переваг розвитку корпоративної соціальної відповідальності для підприємств. Ці переваги пов'язані з забезпеченням розвитку персоналу, гідних умов праці та її оплати (55,1%), узгодженням інтересів працівника та роботодавця (44,9%), поліпшенні захисту працівників та їх родин (44,9%), створенні безпечних умов праці (39,9%), мотивує до високопродуктивної праці (39,9%). У вільних відповідях значно поширено цей перелік, де експерти до переваг віднесли: відбувається мотивація соціальної відповідальності самих працівників; підвищується цінність робочого місця в такій компанії, зростає привабливість у ній працевлаштування; зростає рівень довіри і плекування персоналу про господарське процвітання; зростає якість трудового життя; виникає почуття гордості за своє підприємство; знижується соціальна напруженість та трудові конфлікти.

Оцінка респондентами перешкод та переваг становлення соціальної відповідальності бізнесу дала можливість визначити стратегічне бачення проблеми та переваг її розв'язання. Але без конкретизації пріоритетів, напрямів та заходів щодо їх реалізації неможливо здійснити реальні програми дій та конкретизувати ініціаторів їх запровадження. У табл. 4.3 відображено оцінку експертами ступеня значущості організаційно-управлінських заходів, які більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу, та визначено ініціаторів їх запровадження.

Найбільшу значущість серед організаційно-управлінських заходів, які сприятимуть розвитку КСВ, має «соціальне замовлення» з боку суспільства, окремих суспільних груп та об'єднань на соціально відповідальну поведінку бізнес-структур (58,2%). Брак правової регламентації з будь-яких питань соціальної відповідальності в Україні простежується протягом усього опитування. І тут вона посіла друге місце, де 53,8% опи-

Таблиця 4.3

Оцінка організаційно-управлінських заходів, які більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу, та визначення ініціаторів їх запровадження

Заходи	Оцінка експертів, %	Ініціатори заходів
«Соціальне замовлення» з боку суспільства (населення, громадських організацій) на соціально відповідальну поведінку бізнес-структур	58,2	Суспільство, у т.ч. суспільні групи та об'єднання
Правова регламентація, стимулювання та підтримка соціально відповідальної поведінки бізнес-структур	53,8	Державні органи влади і бізнес-спільнота
Активність представників соціально відповідального бізнесу та їх асоціацій, об'єднань, спрямована на впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність бізнес-структур в Україні	39,9	Бізнес-спільнота
Формування високого іміджу компанії на світовому і внутрішньому ринках	25,9	Бізнес-спільнота
Інформування представників бізнес-структур про переваги соціально відповідальної поведінки (інформаційна кампанія)	22,2	Бізнес-спільнота, ЗМІ, державні органи влади
Прагнення відповідати міжнародним вимогам відповідального бізнес-партнерства	22,2	Бізнес-спільнота
Реклама прикладів соціально відповідальної поведінки бізнес-структур (як України, так і іноземних, а також міжнародних)	21,5	Бізнес-спільнота, ЗМІ, державні органи влади
Розробка пакета методичних документів з запровадження корпоративної соціальної відповідальності	17,1	Бізнес-спільнота

таних вважають, що до організаційно-управлінських заходів щодо розвитку СКВ необхідно включити правову регламентацію стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки бізнес-структур, яку повинні ініціювати і органи державної влади, і бізнес-спільнота.

На думку 39,9% експертів, високозначущою є активність представників СВБ щодо впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність бізнес-структур в Україні. Вагомість інших організаційно-управлінських заходів коливалась у межах від 17,1 до 25,9%. Їх спрямування пов'язане із практичними напрямками забезпечення високого іміджу компаній на світовому та внутрішньому ринках із застосуванням зусиль органів державної влади, ЗМІ, бізнес-спільноти через інформаційні кампанії, рекламу, дотримання міжнародних норм та методичне забезпечення впровадження КСВ.

У вільних відповідях експерти до організаційно-управлінських заходів запропонували включити такі: створення певних пілг для зразкових соціально відповідальних компаній, підвищення культури компанії на основі формування духовно-просвітницьких цінностей особистісного розвитку, створення внутрішнього організованого ринку, державний примус, підготовка спеціальних кадрів для цієї роботи в компанії, прозорість бізнесу.

Серед ініціаторів економічних заходів більшість припадає на державні органи влади, а також бізнес-спільноту та місцеві органи влади (табл. 4.4).

Більше половини експертів (58,2%) на перше місце за значущістю та вагомістю поставили надання соціально відповідальним компаніям державних замовлень та інвестицій. Орієнтують на об'єднання зусиль, ресурсів держави та бізнесу для здійснення окремих соціальних програм і вирішення екологічних проблем 38,0% респондентів. Економічним важелем, який має високий ступінь впливу на розвиток СВБ, є державні гарантії під кредити соціально відповідальним підприємствам. Так вважають 34,8% експертів. Преференція їх надання у державних органах влади, але і місцеві органи влади можуть сприяти роз-

Таблиця 4.4

**Оцінка економічних заходів, які більшою мірою
сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу,
та визначення ініціаторів їх запровадження**

Заходи	Оцінка експертів, %	Ініціатори заходів
Надання соціально відповідальним компаніям державних замовлень та інвестицій	58,2	Державні органи влади
Об'єднання зусиль, ресурсів держави та бізнесу для здійснення окремих соціальних програм і вирішення екологічних проблем	38,0	Державні органи влади і бізнес-спільнота
Надання державних гарантій під кредити соціально відповідальним підприємствам	34,8	Державні органи влади
Надання соціально відповідальним компаніям регіональних преференцій у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво, зниження кількості перевірок та ін.	30,4	Місцеві органи влади
Захист вітчизняного товаровиробника (тимчасове встановлення окремих імпорتنих обмежень, захисних митних тарифів та ін)	24,1	Державні органи влади
Встановлення податкових пільг або звільнення від оподаткування підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію	24,1	Державні органи влади
Регулювання цін, зниження податків на прибуток і додану вартість, підвищення норм амортизації	15,8	Державні органи влади
Звільнення від митних зборів обладнання, орієнтованого на забезпечення енергозбереження	15,2	Державні органи влади

витку СВБ, – вважають 30,4% опитаних, – шляхом надання соціально відповідальним компаніям регіональних преференцій у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво, зниження кількості перевірок та ін. Однією спрямованістю з однаковим ступенем значущості (по 24,1%) експерти відзначили економічні заходи щодо захисту вітчизняного товаровиробника через тимчасове встановлення окремих імпорتنих обмежень, захисних митних тарифів та ін., а також встановлення податкових пільг або звільнення від оподаткування підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію. Відзначили доцільність регулювання цін, зниження податків на прибуток і додану вартість, підвищення норми амортизації 15,8% респондентів, а підтримують звільнення від митних зборів, енергозберігаючого обладнання – 15,2% експертів.

Суттєвим доповненням до економічних заходів, спрямованих на розвиток СВБ, стали вільні відповіді експертів щодо цього питання. Вони до визначеного переліку додали такі заходи: формування пільгового пакета і преференцій для соціально відповідальних компаній; державний і громадський контроль за діяльністю природних монополій і ліквідація штучних, створення внутрішнього організованого ринку; введення концепцій та системи штрафів; усі заходи, які будуть сприяти реалізації економічних інтересів окремої компанії; формування сприятливого інвестиційного клімату; підвищення довіри до бізнескомпаній, зменшення перевірок і тиску; оформлення єдиних правових вимог економічної поведінки.

Звертають увагу думки двох експертів, які вважають, що економічні заходи недоцільно запроваджувати щодо розвитку СКВ. Вони вважають, що при залученні пільг від держави за КСВ втрачається сутність самої соціальної відповідальності, а мотивом буде тільки вигода. Другий експерт підтримує цю думку та визначає, що соціальна відповідальність у відповідь на економічне стимулювання перестає бути соціальною відповідальністю як такою.

В Україні склалась практика більш негативного ставлення до бізнесу, ніж позитивного. Недовіра до правомірності їх діяльності та до будь-яких соціальних здобутків внутрішнього і

зовнішнього характеру перешкоджає розвитку бізнесу взагалі та його соціальної відповідальності зокрема. Це обумовлює необхідність визначення системи заходів щодо подолання перешкод соціально-психологічного характеру та через певну інформаційну політику створювати умови розвитку СВБ. У відповіді на запитання «Які соціально-психологічні та інформаційні заходи більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу?» респонденти навели два найбільш впливових заходи: пропаганда серед населення позитивної практики корпоративної соціальної відповідальності у взаємодії органів влади та бізнес-компаній (60,8%), а також введення в навчальні програми бізнес-шкіл, економічних факультетів університетів та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності (57,0%). Ініціаторами заходів у першому випадку мають бути державні органи влади і бізнес-спільноти, у другому – ті самі та освітяни (табл. 4.5).

Більше 40% експертів вагомими заходами вважають адаптацію міжнародного досвіду в цій сфері до умов України (39,9%), створення Національного реєстру соціально відповідальних підприємств, систематичне висвітлення цієї інформації у ЗМІ (38,6%), а також формування регіональними органами влади позитивного іміджу соціально відповідальних підприємств і компаній (38,0%). Значно менша кількість експертів віддають перевагу просвітницьким заходам шляхом видання і розповсюдження спеціальної літератури, проведення семінарів з питань соціальної відповідальності (17,7%), але вони також мають реалізовуватись через відповідні програми.

Дуже цікавими були вільні відповіді експертів щодо соціально-психологічних та інформаційних важелів. Майже 30% вільних відповідей звелись до виконання Закону Божого. Інші відповіді висвітлили доцільність формування цінностей і культури ведення бізнесу, розумного егоїзму в соціально відповідальних компаніях, залучення громадян до аудиту соціальної відповідальності компанії, економічне стимулювання соціальної відповідальності, практичне навчання влади та бізнесу ефективно взаємодіяти.

Таблиця 4.5

**Оцінка соціально-психологічних та інформаційних заходів,
які більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної
відповідальності бізнесу, та визначення ініціаторів
їх запровадження**

Заходи	Оцінка експертів, %	Ініціатори заходів
Пропаганда серед населення позитивної практики корпоративної соціальної відповідальності у взаємодії органів влади та бізнес-компаній	60,8	Державні органи влади і бізнес-спільнота
Введення в навчальні програми бізнес-шкіл, економічних факультетів університетів та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності	57,0	Бізнес-спільнота, освітяни, державні органи влади
Адаптація міжнародного досвіду успішної соціально відповідальної діяльності для розвитку бізнесу в Україні	39,9	Бізнес-спільнота, освітяни, державні органи влади
Створення Національного реєстру соціально відповідальних підприємств, систематичне висвітлення цієї інформації у ЗМІ	38,6	Державні органи влади, бізнес-спільнота
Формування регіональними органами державної влади позитивного іміджу соціально відповідальних підприємств і компаній	38,0	Місцеві органи влади
Видання та розповсюдження спеціальної літератури, проведення семінарів з питань соціальної відповідальності	17,7	Бізнес-спільнота, освітяни, державні органи влади

Для забезпечення комплексності оцінки щодо пріоритетності системи заходів у розвитку СВБ в Україні експертам було запропоновано визначитись за такими заходами: економічні, правові, духовно-моральні, організаційно-управлінські, інформаційні та соціально-психологічні, а також зважити вагомість кожного, щоб кінцевий підсумок дорівнював 100%. Розподіл за такими вимогами виявив певну пріоритетність та вагомість оцінених заходів. Перше місце посіли економічні (22,0%), друге – правові (19,0%), третє – духовно-моральні (18,3%). Ця незначна різниця в значущості пріоритетних заходів свідчить, що вони повинні діяти в системі й упуцнення або недооцінка одного негативно вплине на інші та стан у цілому. Це стосується і організаційно-управлінських заходів, вагомість яких у структурі заходів становить 14,2%, інформаційних – 13,5%, соціально-психологічних – 13,0%. Але більш показовою є питома вага кількості експертів, які позитивно оцінили запровадження даних заходів. Вона коливалась у межах від 89,9 до 96,2% опитаних, що підтверджує необхідність одночасного застосування всієї системи заходів щодо розвитку соціальної відповідальності в Україні.

Узагальнення результатів наукових досліджень, наукових публікацій та практики застосування принципів корпоративної соціальної відповідальності зарубіжних і вітчизняних фахівців визначає прерогативу законодавчого закріплення норм соціальної відповідальності в цільових законодавчих та нормативно-правових актах і тих, які побічно стосуються їх дії та запровадження. На запитання «Як Ви вважаєте, розробка й ухвалення яких правових актів більшою мірою сприятимуть соціальній відповідальності бізнесу?» відповіді експертів звелись до переважного схвалення та підтримки прийняття проекту Закону України «Про соціальну відповідальність бізнесу» (60,1%) та Стратегії соціальної відповідальності бізнесу (52,5%) (табл. 4.6).

Третина експертів вважають за доцільне розробити і прийняти Закон України про «Соціальну звітність підприємств України» (31,0%) та «Про соціальний аудит» (28,5%).

Відсутність державної стратегії розвитку України компенсується певною мірою Державною стратегією регіонального

розвитку на період до 2020 року, яка в даний час розроблена і проходить останні узгодження для схвалення. За включення до неї положень щодо соціальної відповідальності бізнесу висловилося 22,2% експертів, за зміни та доповнення до Закону України «Про основи національної безпеки України» – 15,2, до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» – 6,3%.

Таблиця 4.6

Оцінка пріоритетності розробки й ухвалення правових актів, які, на думку експертів, більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу, %

<i>Як Ви вважаєте, розробка й ухвалення яких правових актів більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу?</i>	
Закон України «Про соціальну відповідальність бізнесу»	60,1
Стратегія соціальної відповідальності бізнесу в Україні	52,5
Закон України «Про соціальну звітність підприємств України»	31,0
Закон України «Про соціальний аудит»	28,5
Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року	22,2
Зміни і доповнення до Закону України «Про основи національної безпеки України»	15,2
Зміни і доповнення до Закону України «Про Кабінет Міністрів України»	6,3
Інше	7,6
Важко відповісти	4,4

Водночас свої думки щодо правового забезпечення соціальної відповідальності бізнесу експерти розкрили у вільних відповідях. Було запропоновано внести зміни та доповнення до Господарського кодексу України, а також розробити проект Закону про внесення змін до деяких Законів України щодо соціальної відповідальності бізнесу. Респонденти вбачають доцільність розробки державної стратегії національного відродження

на підставі імперативу духовно-моральних цінностей і створення умов для самореалізації розвинутої особистості, де відповідне місце посяде соціальна відповідальність. Пропонується розробка Концепції соціальної згуртованості та відповідальності бізнесу українського суспільства. У той же час мають місце думки експертів, які не підтримують розвиток правового забезпечення становлення соціальної відповідальності бізнесу. Аргументами на користь цього було невиконання Законів України, а розвиток визначених правових засад використовуватиметься як ще один податок із невгодних. Аргументи проти іншого експерта обґрунтовувались тим, що соціальна відповідальність – це виключно добровільна діяльність понад законодавчих норм, і вона не повинна регулюватись прямими законодавчими актами. Зміни та доповнення, які сприяють розвитку соціальної відповідальності, необхідні та можливі для багатьох законів.

Верховна Рада України не включила до планів своєї діяльності розробку і прийняття правових актів із соціальної відповідальності бізнесу. Але за ініціативою народного депутата від «Нашої України» Л. Григорович був внесений до парламенту Закон України «Про соціальну відповідальність великого бізнесу перед суспільством» (номер реєстрації 8436 від 22.04.2011 р.). Однак за змістом він не спрямований на створення умов розвитку соціальної відповідальності бізнесу, а стосується запровадження сплати податку на наддохід із фізичних осіб із подальшим розподілом коштів від такої схеми оподаткування на соціальні цілі (підтримку материнства, дитинства, потреб молоді та пенсійне забезпечення). Це, можливо, і має сенс, але не розв'язує проблеми становлення соціальної відповідальності України взагалі та бізнесу зокрема.

Таким чином, оцінка стану, перешкод та можливостей розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні показала реальність і перспективність її становлення та укріплення в системі суспільних відносин за певної ініціативи з боку бізнес-спільноти, державних та регіональних органів влади.

4.3. Порівняльна оцінка сприйняття та шляхів запровадження соціальної відповідальності представниками бізнесу, науки та освіти

Соціально відповідальна діяльність бізнесу є загальноприйнятим правилом, якого дотримується значна кількість великих, середніх і навіть малих компаній в усьому світі. В Україні цей процес перебуває на стадії свого становлення і тому досить важливим є врахування результатів наукових досліджень, спрямованих на розвиток демократичних засад управління соціальними відносинами з урахуванням соціальної відповідальності.

Пошук важелів та механізмів формування соціально відповідального в усіх його складових суспільства потребує залучення до дослідження якомога більш широкого кола фахівців, які вивчають відповідну проблематику, і практиків бізнесу. Це можливо зробити з використанням інструментів соціологічного опитування. Протягом останніх років було проведено як змістовне соціологічне опитування бізнесменів, так і експертне опитування науковців та освітян щодо проблем соціальної відповідальності.

У 2010 р. Центром КСВ у рамках проекту «Розробка національного порядку денного з корпоративної соціальної відповідальності», за підтримки Програми «Об'єднуємося заради реформ» (UNITER), ПАСТ, проведено дослідження, у процесі якого за методом персонального інтерв'ю було опитано представників 600 підприємств України (вища ланка управління або керівники відповідних департаментів) щодо їх ставлення до КСВ та впровадження КСВ на підприємствах.

Майже половину респондентів (49,5%) становили керівники компаній. Вони володіли інформацією мінімум на 70% (вимоги дослідження) щодо таких питань, як відносини компанії з громадськістю, екологічні аспекти діяльності підприємства, діяльність компанії з корпоративної соціальної відповідальності, що дозволило отримати об'єктивніші дані по кожному із запитань [59].

Результати цього дослідження надають можливість здійснити порівняльний аналіз за багатьма напрямками формування соціальної відповідальності.

Зазначені опитування були дещо різними за переліком питань, адже були адресовані різним спільнотам і мали різні завдання: перше було спрямоване на вивчення питань тільки соціально відповідальної діяльності бізнесу, а друге – на проблематику соціальної відповідальності взагалі та соціальної відповідальності бізнесу зокрема. Але опитування мали спільну сферу дослідження – питання СВБ у частині перешкод та факторів (заходів) її розвитку в Україні. Виявлення спільного та різного у баченні цих питань науковцями і бізнес-спільнотою має багато переваг, оскільки у кожній стороні є свої сильні риси: у науковців – системний, комплексний підхід до вирішення проблеми, у бізнес-спільноти – практичний досвід.

Завдання полягає у з'ясуванні особливості сприйняття соціальної відповідальності бізнесу, яке склалось у наукових фахівців з цієї галузі та представників бізнесу, і на цій основі запропонувати управлінські рішення щодо розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні.

Соціально відповідальна діяльність бізнесу у розширеному тлумаченні в ідеалі повинна проявлятися по відношенню до працівників та споживачів, партнерів та конкурентів, держави та суспільства у цілому, довіклля. Керівники та фахівці компаній, які брали участь в опитуванні, під соціально відповідальною діяльністю компанії переважно розуміють надання благодійної допомоги громаді (51,8%), розвиток власного персоналу (57,8%), чесне введення бізнесу (54,7%) та дотримання і захист прав людини (49,8%), дещо менше – застосування в політиці компанії принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів (42,3%). Найменше асоціюють із соціальною відповідальністю впровадження принципів і практик підзвітності, прозорості й етичної поведінки (24,5%), здійснення екологічних проектів та участь у регіональних програмах розвитку (30,5%) [59]. Тобто уявлення бізнес-спільноти щодо соціальної відповідальності є дещо обмеженими, особливо в частині чесного ведення бізнесу.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу ставлення бізнесу до корупції. У портреті українського соціально відповідального бізнесмена не значиться одна з досить гучних для Заходу форм соціальної відповідальності – боротьба з корупцією. Близько 85,0% підприємств змушені здійснювати неформальні платежі для врегулювання тих чи інших проблем, з них 46,0% визнає, що неформальні платежі державним службовцям різного рівня для «урегулювання бізнес-проблем» доводиться надавати інколи, а 39,0% вважає, що доводиться робити це часто [59].

У той же час тільки третина компаній хотіли б вступити в боротьбу з корупцією, виділяючи на ці цілі частину свого прибутку. Це побічно свідчить про те, що більша частина підприємців не вірить у можливість ефективної боротьби з корупцією в найближчій перспективі.

Але дослідження засвідчило, що з практикою неформальних платежів державним службовцям стикалося більше підприємств, які зазначили, що вони не впроваджують соціальну відповідальність (56,7%), ніж компаній, які задекларували впровадження соціальної відповідальності (30,2%) [59]. Тобто певна частина бізнес-спільноти все ж таки реально намагається вести чесну діяльність.

Взагалі ж ці відповіді вказують на декілька процесів та явищ: несформованість у більшості бізнес спільноти твердого розуміння того, що соціально відповідальна поведінка бізнесу в ідеалі повинна передбачати виконання норм моралі в економічній діяльності; певну амбівалентність свідомості бізнесменів (прагнення вести відповідальну діяльність за умов порушення і правових, і моральних законів – участі у корупційних діях); складність ведення чесного бізнесу за умов, коли суспільство та держава майже не протидіють порушенню норм моралі в соціально-економічній діяльності, а отже, необхідність активних суспільних дій держави, бізнесу та суспільства у цьому напрямі.

На впровадження політики соціальної відповідальності безпосередньо впливає ставлення компаній до СВБ. Учасникам опитування пропонувалось оцінити два альтернативні твердження: «Бізнес повинен брати активну участь у вирішенні со-

ціальних і екологічних проблем суспільства та житті громади»; «Бізнес повинен тільки забезпечувати прибуток власникам та платити податки». Ситуація у бізнес-спільноті, принаймні порівняно із 2005 р., викликає деякий оптимізм. Так, частка тих, хто згоден з першим твердженням щодо необхідності соціально відповідальної діяльності бізнесу (сума відповідей «повністю згоден» та «скоріше згоден»), вища (68,1 %), ніж тих, хто згоден із другим (сума відповідей «повністю згоден» та «скоріше згоден») (49,1 %) [59]. Порівняно з 2005 р. кількість підприємств, які вважають, що бізнес повинен брати активну участь у вирішенні проблем суспільства, зросла вдвічі. Крім того, частка тих, хто абсолютно погоджується з тим, що бізнес повинен брати активну участь у вирішенні соціальних та екологічних проблем суспільства, вдвічі більша, ніж тих, хто абсолютно згоден з тим, що бізнес має лише сплачувати податки та забезпечувати прибуток власникам (29,2% проти 14,9%).

Трохи більше половини опитаних (53,3 %) зазначили, що політика і практика соціальної відповідальності мають упроваджуватися кожним підприємством, а менша частина (41,1 %) переконана, що СВБ тільки для тих, хто хоче цим займатися. Лише 5,6% компаній вважають, що вони взагалі не повинні займатися соціальною відповідальністю [59].

Серед основних чинників, які спонукають компанії впроваджувати соціально відповідальні заходи, на першому плані стоять внутрішні переконання: моральні міркування (61,3%) та внутрішнє спонукання (52,1%). Проте досить вагомими є такі фактори, як зростання продажів компанії (37,9 %), копіювання дій конкурентів (19,2%) та запит з боку органів місцевої влади (18,9%). Найменше впливають на впровадження соціально відповідальних заходів прагнення до підвищення іміджу компанії (8,8%), релігійні міркування керівництва (8,4%), запити профспілок (3,7%). Виконання законів України не є чинником соціально відповідальної діяльності (цей фактор зазначили тільки 0,1% опитаних). Тобто перше місце посідають ціннісні фактори, внутрішній вибір соціально відповідальної поведінки, а друге – економічні стимули. Це підтверджує і узагальнену думку екс-

пертів щодо домінуючого впливу на формування соціально відповідальної поведінки ціннісних факторів та мотивів.

За оцінками фахівців Спільноти соціально відповідального бізнесу І. Журовської (координатор проектів Спільноти СВБ) та В. Воробей (партнер Спільноти СВБ), простежується такий перелік чинників ведення українськими компаніями соціально відповідального бізнесу: власні переконання; позитивна репутація; розширення ринків; можливість доступу до дешевих фінансових ресурсів; підвищення капіталізації [23]. У цьому переліку відносно попереднього новими є два останні чинники. Використання одного з них як стимулу розвитку СВБ пропонують і експерти: вони зазначають необхідність надання соціально відповідальним компаніям державних інвестицій та замовлень (60,1%), а також державних гарантій під кредити (38,4%).

Які ж переваги матимете бізнес, працівники та суспільство за умов ведення підприємствами соціально відповідальної діяльності?

Серед переваг соціально відповідальної поведінки, які матимуть бізнес, персонал підприємств, суспільство в цілому, експерти відмітили такі найбільш вагомні для бізнесу: поліпшення відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади, місцевим співтовариством (65,2%); зростання іміджу компанії (60,1%); зростання вартості компанії, обсягів продажів та прибутку (48,1%); зниження плинності кадрів та підвищення продуктивності праці (46,2%); підвищення конкурентоспроможності персоналу (32,3%).

Для працівників підприємств експерти бачать такі переваги: забезпечення розвитку персоналу та гідних умов праці та її оплати (55,1%); сприяння узгодженню інтересів працівників та роботодавця (44,9%); поліпшення соціального захисту працівників та їх сімей (44,9%); формування сприятливого клімату в колективі (44,3%); підвищення безпеки праці (39,9%); мотивація високопродуктивної праці (36,1%).

Для суспільства у цілому: забезпечення дотримання законодавчих та етичних норм ведення бізнесу (61,4%); забезпечення реалізації принципів сталого розвитку (50,6%); сприяння розвитку громадянського суспільства через партнерські про-

грами розвитку місцевого співтовариства (47,5%); формує партнерство влади та бізнесу щодо розвитку території (41,1%); підвищує захист довкілля та збереження непоновлюваних ресурсів (33,5%).

За результатами соціологічного опитування ефективність упровадження соціальної відповідальності підприємці, які взяли участь в опитуванні, оцінили так: 70% відмітили поліпшення ставлення працівників до компанії; 62% українських компаній вважають, що вони принесли дійсну користь для суспільства, громади; 53% відмітили покращення репутації компанії; 48% – поліпшення економічних показників компанії; 30% – полегшення запровадження інновацій; 26% – покращення відносин з інвесторами.

Результати опитування керівників та фахівців підприємств показують реальну результативність соціально відповідальної діяльності як для бізнесу, так і для працівників і суспільства у цілому.

Що ж є перешкодою для впровадження принципів та норм соціальної відповідальності у діяльність українських підприємств? Питання щодо перешкод соціально відповідальній діяльності задавали двом групам підприємств. Перша група – це ті підприємства, які здійснюють соціально відповідальні програми (заходи) (питання «Які перешкоди є найсерйознішими при здійсненні Вашою компанією програм/заходів щодо соціальної відповідальності?»). Друга група – це ті підприємства, які такі програми (заходи) не здійснюють (питання «Чому програми/заходи щодо соціальної відповідальності не є актуальними для Вашої компанії?»).

Експерти відповідали не тільки на питання щодо перешкод становлення СББ, але відзначали ці перешкоди на рівні особистості, суспільства та держави. Результати відповідей, отриманих від підприємств та експертів, надано в табл. 4.7. У цій таблиці повністю наведено лише відповіді, отримані від підприємств, і підібрано ті відповіді експертів, які прямо чи опосередковано (з позначкою*) відповідають запропонованому твердженню.

Таблиця 4.7

**Порівняльна оцінка перешкод для впровадження
соціально відповідальної діяльності бізнесу підприємцями та науковцями**

Підприємства, які здійснювали соціально відповідальні програми	2	3	4	5	6
Підприємства, які здійснювали соціально відповідальні програми	%	Перешкода	%	Перешкода	%
Перешкода		Перешкода		Перешкода	
Брак коштів	72,4	Брак коштів	61,4	Перешкода не вказувалась (домінування цільової економічної вигоди*)	63,3
Недостатня інформованість про принципи і підходи до впровадження		Перешкода не вказувалась		Інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку та моніторингу* (на рівні держави)	15,8
	38,5			Відсутність підготовки у ВНЗ України відповідних спеціалістів* (на рівні держави)	17,1
				Відсутність системної* інформаційної кампанії щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки (на рівні суспільства у цілому, на рівні держави)	19,0
Податковий тиск	33,4	Перешкода не вказувалась		Високий податковий та управлінський тиск держави на бізнес	22,8
Недосконалість нормативно-правової бази в державі	30,7	Перешкода не вказувалась		Нерозвиненість законодавчого та договірного регулювання соціальної відповідальності	33,5

Закінчення табл. 4.7

1	2	3	4	5	6
Недостатньо власного досвіду, невідпрацьований механізм управління	28,0			Відсутність традицій соціально відповідальної поведінки підприємців*	32,9
Неможливість контролю за використанням наданих коштів	24,4	Перешкода не вказувалась		Нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності*	24,7
Немає державних та недержавних організацій, які б могли допомогти	17,8			Інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку та моніторингу*	15,8
Брак часу	16,1			Відсутність підготовки у ВНЗ України відповідних спеціалістів	17,1
Відсутність чи слабкий суспільний запит	11,5			Недостатня адаптація кращих міжнародних практик та стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні	15,2
Перешкода не вказувалась				Перешкода не вказувалась	
Перешкода не вказувалась				Прямо в опитуванні не вказано, але у цілому експерти відмічають слабку активність суспільства як перешкоду формування соціально відповідального суспільства	
Перешкода не вказувалась		Перешкоди ціннісного змісту, які свідчать про відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя суспільства*	30,8	Відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя суспільства	35,4
Перешкода не вказувалась		Немає стимулів з боку держави	3,9	Відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності з боку державних та регіональних органів управління	34,8

Як видно з табл. 4.7, деякі з перешкод визначались лише підприємцями, а експертами не вказувались. Передусім, це перешкода, яка стоїть на першому місці і декларується як перешкода економічного змісту, – брак коштів. Натомість експерти на перше місце поставили ціннісні перешкоди – зрощення інтересів влади та бізнесу (64,6%) і домінування цілей економічної вигоди (63,3%). Але причину – брак коштів або брак бажання ними поділитись – визначити шляхом опитування було неможливо, бо вона має суто особистісний характер для кожного окремого випадку та підприємства.

Економічні стимули, на думку майже всіх підприємців, не є перешкодою у здійсненні соціально відповідальних програм (заходів), натомість третина експертів вважає цей фактор перешкодою. Також третина опитуваних експертів вважають однією з перешкод становленню СВБ відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя суспільства, тобто ціннісну причину.

Такі перешкоди, як недостатня поінформованість суспільства, у т.ч. бізнес-спільноти, щодо соціальної відповідальності, податковий тиск, недосконалість правової бази, відсутність досвіду та традицій соціально відповідальної діяльності, можливості навчання, відсутність контролю та моніторингу за коштами, зазначили як підприємці, так і науковці. Тобто дії держави у напрямі їх подолання є обґрунтованими і при їх здійсненні будуть сприяти розвитку СВБ.

До такої ж ціннісної причини можливо віднести думку опитуваних підприємців відносно того, що соціальна відповідальність є функцією держави (11,0%) (3,8% зазначили, що така діяльність – не справжня діяльність, а лише маркетингова хитрість, або «відмивання грошей», 0,1% зазначили, що це марнування часу і грошей). Також певною мірою до ціннісної причини, але яку, порівняно з іншими, можливо подолати, можна віднести і перешкоду, яку було сформульовано як «ніколи не замислювалися про впровадження програм (заходів) щодо соціальної відповідальності» (15,9%). Причому ці перешкоди вказують тільки підприємства, які не впроваджують соціально відповідальні програми.

Для порівняння наведемо ті головні проблеми розвитку СВБ, які наводять фахівці спільноти СВБ: обмежене заохочення СВБ; викривлена роль ЗМІ; низька організаційна спроможність груп впливу (залучення до розробки та впровадження СВБ асоціацій, місцевих та регіональних органів влади, освітніх та наукових інституцій тощо); обмежена культура співпраці (як усередині бізнесу, так із зовнішніми групами впливу); необхідність адаптації міжнародних політик СВБ до українських умов; відсутність достатньої кількості ознайоmlених, зацікавлених та компетентних у СВБ менеджерів. На необхідність вирішення багатьох із зазначених проблем вказували і експерти, які брали участь в опитуванні.

Що ж необхідно зробити, щоб забезпечити розвиток СВБ в Україні?

Найбільш важливі пропозиції щодо заходів, які будуть сприяти розвитку СВБ в Україні, наведено в табл. 4.8. Здійснено порівняння пропозицій, які надають фахівці підприємств та експерти, у тій формі, в якій вони зазначались в опитуванні.

Таблиця 4.8

Порівняльна оцінка заходів, які сприятимуть розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні, на думку бізнесменів та науковців

Представники бізнесу	%	Експерти	%
1	2	3	4
Введення пільгового оподаткування для підприємств, які впроваджують соціальну відповідальність	76,5	Встановлення податкових пільг або звільнення від оподаткування підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію	24,1
		Звільнення від митних зборів обладнання, орієнтованого на забезпечення енергозбереження	15,2
		Регулювання цін, зниження податків на прибуток і додану вартість, підвищення норм амортизації	15,8
Розробка та ухвалення Національної стратегії розвитку соціальної відповідальності	74,0	Розробка та ухвалення Національної стратегії розвитку соціальної відповідальності	52,5

Закінчення табл. 4.8

1	2	3	4
Проведення широкої інформаційно-просвітницької кампанії з питань соціальної відповідальності	73,0	Інформування представників бізнес-структур про переваги соціально відповідальної поведінки (інформаційна кампанія)	22,2
		Реклама прикладів соціально відповідальної поведінки бізнес-структур (як України, так і іноземних, а також міжнародних)	21,5
Проведення окремої просвітницької програми для споживачів	71,0	Пропаганда серед населення позитивної практики корпоративної соціальної відповідальності у взаємодії органів влади та бізнес-компаній	60,8
Упровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування	69,7	Як захід не вказано	
Упровадження курсів з КСВ у програми вищих навчальних закладів	53,4	Введення в навчальні програми бізнес-шкіл, економічних факультетів університетів та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності	57,0
Активізація участі бізнес-асоціацій у впровадженні принципів і практики соціальної відповідальності	50,5	Активність представників соціально відповідального бізнесу та їх асоціацій, об'єднань, спрямована на впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність бізнес-структур в Україні	39,9
Зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади	38,5	Надання регіональних преференцій у вигляді зниження кількості перевірок	30,4
Поширення позитивних прикладів упровадження програм (заходів) щодо соціальної відповідальності в світі	35,0	Адаптація міжнародного досвіду успішної соціально відповідальної діяльності для розвитку бізнесу в Україні	39,9
Пропозиції місцевої влади бізнесу щодо програм розвитку регіону	25,0	Як захід не вказано	
Інтенсивніше висвітлення практики соціальної відповідальності в ЗМІ	22,0	Створення Національного реєстру соціально відповідальних підприємств, систематичне висвітлення цієї інформації у ЗМІ	38,6
Публічне визнання з боку влади і громади	21,0	«Соціальне замовлення» з боку суспільства (населення, громадських організацій) на соціально відповідальну поведінку бізнес-структур	58,2
Формування банку соціальних програм або банку інформації в регіоні	21,0	Як захід не вказано	

Як видно з табл. 4.8, переважна більшість українських компаній (76,5%) вважає, що стимулювати розвиток СВБ може пільгове оподаткування для підприємств, які впроваджують соціальну відповідальність. Експерти також пропонують низку економічних заходів, спрямованих на пряме чи непряме зниження податкового навантаження. Крім того, серед економічних заходів експерти відзначають необхідність надання соціально відповідальним компаніям державних замовлень та інвестицій (58,2%), надання регіональних преференцій у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво, зниження кількості перевірок та ін. (30,4%), здійснення заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника (24,1%).

Як вважають представники підприємств, для активізації СВБ у цьому процесі повинна брати активну участь держава. Так, більша частка українських підприємств 68,6 % вважає, що в найближчій перспективі державі потрібно стимулювати залучення бізнесу для його активнішого втручання у вирішення соціальних проблем.

На думку двох третин українських компаній, найближчими роками для розвитку соціальної відповідальності необхідно: розробити й ухвалити Національну стратегію розвитку соціальної відповідальності (74,0%); провести широку інформаційно-просвітницьку кампанію з питань соціальної відповідальності (73,0%); провести окрему просвітницьку програму для споживачів (71,0%); впровадити принципи соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування (69,7%).

Практично всі зазначені підприємствами заходи відмітили і експерти (вагомість заходів є більш низькою через те, що експертам із запропонованих заходів необхідно було обрати не більше трьох альтернатив). Щодо необхідності впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність органів державної влади, то цей захід експертами не визначався.

Половина українських підприємств вважає, що в найближчій перспективі необхідно впровадити курси з КСВ у програми вищих навчальних закладів (53,4%) та активізувати участь бізнес-асоціацій у впровадженні принципів і практики соціаль-

ної відповідальності (50,5 %). Ці заходи приблизно із такою самою вагомістю відмітили і експерти.

Ще понад третини підприємств (38,5%) вважають, що стимулом для впровадження СВБ стане зменшення адміністративного тиску місцевих органів влади. Достатньо вагомим стимулом упровадження СВБ для кожного третього українського підприємства (35,0%) є позитивні приклади впровадження програм / заходів щодо соціальної відповідальності в світі. Для майже кожного четвертого – п'ятого підприємства країни стимулами у впровадження програм і заходів стануть пропозиції місцевої влади бізнесу щодо програм розвитку регіону (25,0%), підвищення рівня довіри і лояльності споживачів та громади загалом (23%), інтенсивніше висвітлення практики соціальної відповідальності в ЗМІ (22,0%), публічне визнання з боку влади і громади (21,0%), наявність банку соціальних програм або банку інформації в регіоні (21,0%).

Експерти також зазначили необхідність здійснення подібних заходів. Виключенням стали лише пропозиції, які стосуються активізації діяльності місцевих органів влади, у т.ч. створення у регіонах банку даних соціальних програм або інформації. Але порівняно з підприємствами більше половини експертів (53,8%) відзначили необхідність здійснення заходів щодо правової регламентації стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки бізнес-структур.

Таким чином, узагальнення та порівняння результатів опитувань представників підприємств (бізнес-спільноти) та експертів – фахівців у галузі соціальної відповідальності дозволяє зробити такі висновки. Уявлення бізнес-спільноти щодо СВБ є дещо обмеженими, особливо в частині відповідності діяльності нормам моралі. Економічна свідомість бізнесменів характеризується певною амбівалентністю, яка пов'язана із морально-психологічним кліматом у суспільстві. Більшість опитаних підприємств позитивно ставляться до необхідності розвитку СВБ. Перше місце серед чинників упровадження соціально відповідальних заходів посідають внутрішні переконання, а друге – економічні стимули. А ось виконання законів, на думку підприємств, не є таким чинником.

І бізнес-спільнота, і експерти відзначають результативність соціально відповідальної діяльності як для бізнесу, так і для працівників та суспільства в цілому.

Щодо перешкод СВБ, то на перше місце підприємства та експерти поставили відповідно брак коштів та домінування цілей економічної вигоди, що можна визначити не інакше як небажання поділитися коштами. Це протиставлення певною мірою характеризує психологічний портрет підприємця, який з двох цілей-економічної та соціальної все ж таки обирає економічну, виправдовуючись тим, що без прибутку підприємство існувати не зможе.

Інші перешкоди СВБ в тій чи іншій формі зазначають і підприємства, і експерти, а саме: податковий тиск; недостатня інформованість про СВБ; недосконалість нормативно-правової бази; недостатність традицій та досвіду СВБ; необхідність адаптації міжнародних політик СВБ до українських умов; відсутність достатньої кількості ознайомих, зацікавлених та компетентних у СВБ менеджерів; перешкоди ціннісного змісту.

Серед заходів, які сприятимуть розвитку СВБ в Україні, на думку більшості підприємств та експертів, найважливішими є: заходи організаційно-управлінського характеру (розробка Національної стратегії розвитку соціальної відповідальності, впровадження курсів з КСВ у програми ВНЗ, активізація участі бізнес-асоціацій, груп впливу у впровадженні практики СВБ; акумулювання наявної інформації у сфері СВБ та адаптація закордонного досвіду СВБ); економічного змісту (податкові та інші пільги, надання соціально відповідальним компаніям державних замовлень та інвестицій тощо); інформаційні (проведення широкої інформаційно-просвітницької кампанії з питань соціальної відповідальності тощо). Але всі ці заходи будуть недостатніми, якщо, по-перше, держава (в особі представників влади різних її рівнів та гілок) та бізнес (в особі передусім підприємців та менеджерів) не захочуть співпрацювати; по-друге, саме суспільство не сформує свій соціальний запит до бізнесу. І найголовніше, якщо і на рівні особистості менеджера підприємства чи державного діяча, споживача чи працівника не змінить-

ся ставлення до своєї діяльності, оточуючих людей та довкілля, до своєї Вітчизни, ставлення та поведінка, нормою якої буде соціальна відповідальність.

4.4. Про необхідність запровадження інноваційних моделей управління трудовою сферою на засадах соціальної відповідальності

Серед найменш науково пророблених та найбільш актуальних для модернізації суспільних відносин в Україні є проблема соціальної відповідальності у сфері праці. Вона розповсюджується на державу, суспільство, бізнес, людину.

З кожним роком зростає потреба у розвитку соціальної відповідальності, що стає необхідною умовою для реалізації перспективних стратегій розвитку України. Це пов'язано з тим, що суб'єкти соціальної відповідальності дедалі сильніше зазнають впливу зовнішнього середовища і мають відповідно реагувати на його запити. Збільшення ролі людини поступово підвищує вимоги до якості трудового життя, гідного робочого місця, справедливої винагороди за працю, ефективної зайнятості. Водночас зростають вимоги до компанії-роботодавця, затребуваними стають принципи відкритості й прозорості у їх діяльності, збільшується увага потенційних інвесторів до характеристик конкурентоспроможності компанії, її ставлення до довкілля, соціальної відповідальності тощо.

Наукові пошуки і внески у розвиток теорії та практики соціальної відповідальності в трудовій сфері представлені в роботах вітчизняних дослідників: А. Колота [156], В. Звонара [53], О. Грішнєвої [36], І. Булеєва [15], Л. Бабаєвої [5] та ін.

Успіхи України щодо становлення та розвитку соціальної відповідальності держави за стан трудової сфери, правову регламентацію трудових відносин, якість та ефективність державного управління в цьому напрямі незначні. За двадцять три роки незалежності України так і не був прийнятий проект Трудового кодексу України. Невдалими залишились спроби прийняти проекти Державної стратегії збереження та розвитку трудового

потенціалу України і відповідного проекту Закону України. У 2013 р. Верховна Рада України ініціювала доопрацювання та прийняття проекту Трудового кодексу. Є надія, що після 10 років схвалення його у першому читанні він буде доопрацьований та прийнятий. Держава виявила певне піклування про трудовий потенціал країни у 1999 р., коли був схвалений Президентом України Указ «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу України на період до 2010 року» [168]. Термін дії цього Указу Президента був регламентованим і закінчився, а нового стратегічного документа не було ні розроблено, ні прийнято. Державні інститути, які несуть відповідальність за стан трудової сфери в Україні, не дістали розвитку. Після реорганізації Державного комітету з праці та соціальної політики України у Міністерство праці та соціальної політики України з приєднанням до нього Міністерства соціального захисту населення України до завдань та обов'язків цього центрального органу виконавчої влади все менше займали напрями з управління трудовою сферою та соціально-трудовами відносинами. А сьогодні, коли навіть у назві Міністерства із соціальної політики України зникло слово «праця», регламентація питань праці звелась до 7 пунктів у загальній кількості напрямів діяльності цього Міністерства.

Ні з боку даного міністерства, ні з боку Адміністрації Президента, ні з боку профспілок не ініціюється правова регламентація щодо збереження та розвитку трудового потенціалу країни. Навіть у Генеральній угоді між Кабінетом Міністрів України та об'єднанням профспілок України немає домовленостей та обов'язків у цій сфері [30].

Неврегульованість, відсутність правової регламентації дій суб'єктів сфери праці разом з новими ринковими відносинами обумовлюють зростання значної кількості проблем та перешкод, які виявляються у невідповідності потреб ринку праці, наявності певних категорій спеціалістів, небезпек для життя та здоров'я працюючих на виробництві, посиленні експлуатації робочої сили, неконкурентоспроможності українського працівника тощо. Такий стан трудової сфери становить значну перешкоду не

тільки у становленні засад соціальної відповідальності, а й у забезпеченні безпеки національних інтересів у цілому.

На запитання «Які загрози національної безпеки пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності?» значна частка експертів (58,9%) відзначила, що саме недоліки соціально-трудової сфери, які визначаються десоціалізацією відносин у трудовій сфері, зниженням цінності праці, низькою якістю трудового життя, нерозвиненістю трудових компетенцій, є загрозою національної безпеки України. А за вагомістю ця загроза посіла друге місце серед визначених експертами (див. табл. 1.5).

Зміна ціннісних орієнтацій населення зі зміною соціальних умов життя спричинила втрату цінності самої праці та працівника. Відсутність раціональних моделей управління трудовою сферою та трудовим потенціалом країни призвела до десоціалізації відносин у трудовій сфері, низької якості трудового життя, нерозвиненості трудових компетенцій, які через недостатній рівень розвитку соціальної відповідальності в країні стають загрозою національної безпеки.

Роль держави у становленні соціальної відповідальності є однією з найважливіших, саме держава повинна ініціювати відповідальне ставлення бізнесу до суспільства, через відповідні просвітні програми підвищувати громадську активність суспільства, створювати умови для соціально відповідальної поведінки і для працівника, і для роботодавця тощо.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, основним партнером у розвитку ідей корпоративної соціальної відповідальності стає держава. У таких країнах, як Великобританія, Польща, Швеція, Нідерланди, Індія, органами виконавчої влади було сформовано окремі інститути з цих питань. У Франції, Австрії, Хорватії принципи КСВ занесені до Національних стратегій сталого розвитку. Більшість країн світу мають самостійні національні стратегії або програми з корпоративної соціальної відповідальності, які були впроваджені ще 5-10 років тому. У Бразилії та Мексиці запроваджені сертифіковані механізми, створені урядом для компаній, що виконують урядові накази, та спрямовані на становлення і розвиток відносин на основі соціальної відповідальності. У Китаї прийнято Доктрину гармонійного суспільства на

національному рівні, де ідеї та механізми застосування КСВ виступають основою довгострокового економічного розвитку. Федеральний план дій Бельгії передбачає фінансову допомогу компаніям, що здійснюють активну політику у соціальній економіці. В Індії розробляється система кредитування програм КСВ для стимулювання більш масштабного впровадження принципів відповідальності у країні. Туреччина створює ринок соціально відповідальних інвестицій. У Данії КСВ просувається через заохочення компаній, забезпечення бізнесу знаннями та інструментами праці з КСВ, посилення звітності компаній.

Україна веде активний пошук модернізації економіки, управління та суспільних відносин, прагне з використанням важелів соціальної відповідальності у цій сфері залучати кращий світовий досвід та створювати умови для його застосування. Це сприяло консолідації зусиль України, Росії, Сербії та Казахстану щодо створення Міжнародного комітету з корпоративної соціальної відповідальності (МК КСВ) 15 грудня 2010 р.

Метою створення МК КСВ стало більш широке практичне застосування Міжнародного стандарту CSR-КСВ-2008 «Соціальна відповідальність. Вимоги» в діяльності підприємств і організацій, а також просування стандарту в практику європейських країн. У 2010 р. на щорічному конгресі Європейської організації якості керівники російської та української делегацій повідомили про стандарт CSR/КСВ-2008, інтерес до якого відразу проявили делегації Австрії, Чехії, Іспанії та Франції, які в даний час розглядають питання про підписання Стандарту. З 2010 р. ведуться переговори про застосування Стандарту з Національною організацією з якості Польщі.

15 березня 2010 р. на першому засіданні МК КСВ у Москві була заснована Міжнародна система сертифікації діяльності організацій в галузі соціальної відповідальності «ІНТЕРСОЦ-СЕРТ», а на Центр експертних програм ВОК покладено виконання функцій центрального органу Системи.

3 березня 2011 р. у Києві пройшло чергове засідання Міжнародного Комітету з КСВ. За підсумками засідання до Стандарту CSR-КСВ-2008 доданий Модуль 8, що стосується захисту інтересів споживачів. З метою наочної демонстрації відпо-

відності встановлено нове позначення стандарту: IC CSR-08260008000.

Вітчизняна система господарювання проходить у своєму історичному розвитку необхідні етапи, які у західному суспільстві уже привели до усвідомлення важливості соціальної відповідальності та результатів її запровадження. Прагнення до підвищення ефективності діяльності більшості системоутворюючих інститутів вітчизняного ринкового середовища збільшує потребу у формуванні національної моделі соціальної відповідальності в межах системи «бізнес – влада – суспільство».

Тому особливе значення розвитку соціальної відповідальності у сфері праці має система суспільних відносин, бо вона впливає на поведінку, прийняття рішень як однієї людини, так і значної групи людей. Закріплені норми та стереотипи поведінки у системі соціальних відносин обумовлюють правила життєдіяльності, які не завжди є правомірними та безпечними для людини праці. Це виявляється у наявності тіньових відносин у трудовій сфері, невиконанні обов'язків з охорони праці, заборгованості заробітної плати тощо.

Трудові відносини є підсистемою в загальній системі суспільних відносин і взаємно впливають та залежать одна від одної. Те, що переважає в загальній системі, безпосередньо впливає і на її окремі підсистеми.

Так, на питання «Чи згодні Ви з думкою, що в Україні в системі суспільних відносин переважає безвідповідальність?» 85,4% експертів відповіли «Так», а, оцінюючи престижність бути соціально відповідальною особистістю в суспільстві, 65,2% експертів зазначили, що це не має значення для більшості людей. Таке загальне безвідповідальне ставлення до себе та свого суспільного життя, роботи, країни стає дуже розповсюдженим серед українців, що, перш за все, позначається на ставленні людини до своєї праці.

Оцінки експертів свідчать, що серед негативних наслідків безвідповідальності у суспільстві одну з найбільших небезпек становить саме падіння престижу чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами без витрачання зусиль (51,3%) (табл. 4.9). Ці тенденції стають можливими, перш за все, через

відсутність соціальної відповідальності особистості, яка виявляє ці риси у сфері праці. Відсутність високої продуктивності праці, інноваційної та трудової активності, прагнення до успіху без трудових зусиль закріплюють умови безвідповідальності, сприяють укоріненню тіньових відносин у трудовій сфері, що, в свою чергу, перешкоджає становленню соціально відповідальної особистості у суспільстві та позначається на її трудовій поведінці.

Таблиця 4.9

Оцінка негативних наслідків переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин в Україні, %

<i>Які негативні наслідки переважання безвідповідальності?</i>	
Загальна недовіра в системі суспільних відносин	55,7
Ігнорування правових і соціальних норм. Зміцнення безвідповідальної поведінки, укорінення неправової поведінки як норми	56,3
Падіння престижу чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами без зусиль	51,3
Ціннісна дезорієнтація особистості	50,6
Поширення соціальних хвороб і аморальної поведінки – алкоголізму, наркоманії, соціальної депресії, соціального сирітства, проституції, злочинності, самогубств	44,9
Накопичення почуття соціальної несправедливості, напруженості, безвихідності	41,8
Ігнорування духовно-моральних цінностей	32,3

Суспільство і соціальні відносини при втраті цінності праці та працівника змінило його іншою цінністю. Член-кореспондент НАН України М. Шульга підкреслює, що відбулась орієнтація на життєвий успіх. У свою чергу, це обумовило зміну соціальної поведінки, коли стратегією людини стає, перш за все, кар'єрне зростання, досягнення високого соціального статусу, популярності, слави, навіть усупереч цінностям сім'ї, за рахунок інтенсифікації праці, відмови від відпочинку, а також нерідко через ігнорування моральних норм [184, с. 221].

У сучасних умовах праця втратила для більшості працівників цінність і перетворилася лише на інструмент отримання певних матеріальних благ. Для молоді стає популярним наслідування та копіювання так званих «успішних» людей, у яких робота займає досить скромне місце у житті, через що розуміння «успіху» та його досягнення зазнає значних змін у свідомості людей, а показник добробуту кожної людини не завжди співвідноситься з результатами її праці.

Така тенденція є досить небезпечною для суспільства, адже саме діяльність людини у праці стає невід'ємною рисою особистості – запорукою її подальшого розвитку та прогресу у світі в цілому, бо справжня цінність людини визначається не багатством, походженням чи посадою, а цінністю внутрішніх здібностей: чесністю, справедливістю, відповідальністю та працелюбством.

Навіть у працях українського філософа Г. Сковороди зазначена особлива роль праці у життєдіяльності людини. Філософ визначав, що «людина, створюючи матеріальні й духовні цінності, неодмінно повинна здобути те, чого прагне. Праця – життєутверджуюча основа, не тільки фізична, а й розумова (духовна) діяльність, сутність яких визначається природними ознаками. Вона – визначальна характеристика і показник добробуту кожної людини. Її результат – продукт споживання, але найбільша насолода – процес, протягом якого ми розкриваємося і самостверджуємося як особистість!» [145].

Тому сьогодні сфера праці набуває нового значення, бо може виступити тією рушійною силою, через яку кожна людина відчує себе відповідальною за вибір свого життя, результат своєї роботи, суспільство, світ. Байдужість до праці, досягнення «успіху» через неправомірні, безвідповідальні дії становлять нові загрози українському суспільству – починаючи з деградації самої людини, зміни цінностей життя, моральних норм і закінчуючи руйнуванням людського потенціалу та загостренням можливостей майбутнього розвитку країни на основі соціально відповідальних засад.

На ставлення до праці впливають суспільні відносини, особливо людину травмує соціальна несправедливість. За її на-

явності у різних сферах життєдіяльності виникає незадоволеність і життям, і роботою. Це підтверджується результатами соціологічних опитувань. Так, фахівці Інституту соціології НАН України у своєму соціологічному моніторингу визначили питання соціальної справедливості. На запитання «Можна чи не можна назвати теперішнє суспільство, у якому Ви живете, справедливим?» 73,3% респондентів відповіли, що сьогоденне суспільство зовсім несправедливе. При визначенні задоволеності власним життям 45,7% респондентів були не задоволені, а 24,2% так і не змогли визначитись, чи задовольняє їх життя. А за результатами експертного опитування визначилось, що нести відповідальність за зміни на краще, вплинути на таке становище суспільства людина не прагне.

Людина вільна тією мірою, якою вона активно бере на себе відповідальність за своє життя. Вона не виправдовує свою поведінку зовнішніми обставинами і не перекладає провину на інших. За результатами соціологічного моніторингу, відповідаючи на питання «Як Ви вважаєте, від чого здебільшого залежить те, як складається Ваше життя?» лише 21,4% респондентів зазначили, що їх життя залежить здебільшого від них самих, а не від зовнішніх обставин, що підтверджує відсутність внутрішньої відповідальності людини за своє життя та безпосередньо відзначається на ставленні людини до праці, втраті позитивного ставлення та самої цінності своєї роботи, можливістю бути соціально відповідальною особистістю.

Це підтверджують оцінки експертів. На питання «У чому, на Вашу думку, у першу чергу проявляється соціальна відповідальність людини?» 31,6% експертів зазначили, що саме у ставленні людини до роботи, своїх обов'язків, дорученої справи проявляється соціальна відповідальність людини (див. табл. 2.3).

Ставлення до праці характеризується прагненням (чи небажанням) людини максимально проявляти свої фізичні та духовні сили, використовувати свій досвід і знання, брати на себе відповідальність за результат праці. Інша постановка питання щодо характеристик соціально відповідальної людини визначила високу вагомість серед таких характеристик, саме відповіда-

льність за якість і результати роботи (75,3%) характеризує людину соціально відповідальною чи ні (див. рис. 2.1).

Сучасні соціальні проблеми, які виникли в українському суспільстві, свідчать про загострення проблем у відносинах працівників та роботодавців. Невиконання зобов'язань керівництва підприємств перед трудовими колективами, які визначені колективними договорами підприємств, спричиняє набагато глибші соціальні проблеми, ніж ті, які видно на поверхні.

Модернізаційні процеси у суспільстві ставлять перед підприємствами все більше вимог, оскільки будь-яке підприємство є частиною суспільства, а отже, має створюватися, функціонувати та зростати відповідно до суспільних норм, сприяти збереженню та укріпленню людських і суспільних цінностей, задовольняти очікування працюючих.

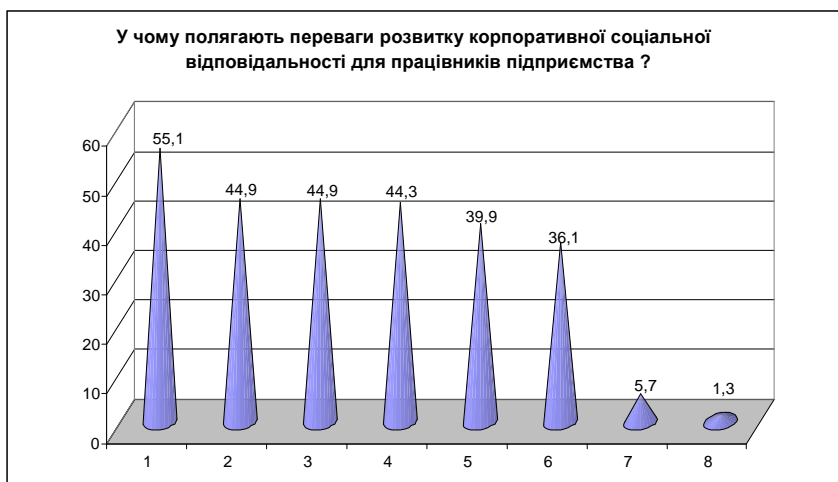
Зі зменшенням рівня соціального захисту працівників на їх робочих місцях знижується і здатність людини бути повноцінним членом суспільства, адже відсутність можливостей здобуття освіти, лікування та всебічного розвитку спричиняє неадаптованість такого працівника у майбутньому, а відтак, ставить під загрозу гідне життя і розвиток всієї його родини.

Підприємство повинне не тільки реагувати на явища зовнішнього середовища (економічної, екологічної, соціальної політики, зміни нормативно-правового регулювання) та пристосовуватися до нього, воно повинне також вивчати свій власний вплив на це середовище (використання найманої праці, забруднення навколишнього середовища) та вживати заходів щодо запобігання негативним явищам у суспільстві.

Реалізація соціальної відповідальності залежить від ступеня готовності бізнесу забезпечувати гідну працю, зайнятість, якість трудового життя, усувати дискримінацію, зберігати стан навколишнього середовища тощо.

Перш за все, компанії несуть відповідальність за свій персонал, його продуктивність, гідну оплату праці, безпеку праці, наявність та зміст соціальних пакетів, а також якість трудового життя працівників підприємства. Тому прояв корпоративної соціальної відповідальності дає ряд значних переваг підприємствам (рис. 4.2). За оцінками експертів, найбільш позитивні змі-

ни очікуються у сфері розвитку персоналу, забезпеченні гідних умов та оплати праці робітників (55,1%). Крім того, відчутним буде розвиток організаційної культури, що базується на моральних та етичних нормах управління; підвищиться культурний, науковий та інтелектуальний рівень виробництва та людського потенціалу підприємства в цілому; значним стане удосконалення виробничого процесу, підвищення продуктивності праці робітників тощо.

1	Сприяє розвитку персоналу, забезпечує гідні умови праці та її оплати
2	Сприяє узгодженню інтересів працівника та роботодавця
3	Поліпшує соціальний захист працівників і їх родин
4	Формує сприятливий клімат у колективі
5	Підвищує безпеку праці, дає додаткові соціальні гарантії, страхування життя та здоров'я
6	Мотивує до високопродуктивної праці
7	Інше
8	Важко відповісти

Рис. 4.2. Оцінка переваг розвитку корпоративної соціальної відповідальності для підприємств, %

Соціальна відповідальність бізнесу має виявлятися у системі заходів збалансування інтересів, з одного боку, підприємс-

тва та бути пов'язаною з діяльністю і завданнями його розвитку, а з іншого – сприяти задоволенню різноманітних потреб суспільства. Тому підприємство не може обмежуватися відповідальністю за свою діяльність тільки по відношенню до власників, воно має також прийняти на себе відповідальність перед працівниками, споживачами і постачальниками товарів і послуг, перед іншими конкуруючими підприємствами, урядом країни та суспільством у цілому.

Розвиток корпоративної соціальної відповідальності має ряд значних переваг для бізнесу, окрім зовнішніх сфер прояву (поліпшення відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади та місцевим співтовариством, підвищення іміджу та вартості бренду компанії тощо), поліпшує внутрішні показники діяльності компанії.

На питання «У чому полягають переваги розвитку корпоративної соціальної відповідальності для бізнесу?» серед визначених переваг дві стосуються безпосередньо трудової сфери та персоналу. Так, 46,2% експертів зазначають, що впровадження принципів КСВ знижує плинність кадрів, підвищує продуктивність праці та мотивує персонал до ефективної праці, а 32,3% відзначили однією з переваг підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва і персоналу.

Окрім визначених переваг, упровадження корпоративної соціальної відповідальності найбільш значущим стає вплив відповідального ставлення з боку бізнесу на формування соціально відповідальної особистості та суспільства в цілому. Коли починає змінюватися на краще одна із сторін суспільних відносин, ефект відчувають усі. «Хочеш змінити світ – почни з себе» необхідно лише взяти на себе відповідальність: людині – за своє життя, вибір професії «по душі», корисність та якість результатів своєї праці; підприємствам – за розвиток власного персоналу, забезпечення гідних та безпечних умов праці, впровадження інновацій; бізнесу – за суспільно значущі проблеми, попередження фінансово-економічних, соціальних і екологічних ризиків; державі – за забезпечення гідних умов життя та праці своїм громадянам. Усе це стає можливим лише за умов відповідаль-

ного ставлення до своєї роботи кожної людини, незалежно від її статусу.

Таким чином, українські підприємства мають значну кількість позитивних прикладів та переваг соціально відповідальної поведінки, які виявляються у поліпшенні умов роботи працівників, запровадженні нових технологій, захисті навколишнього середовища тощо. Для подальшого функціонування та розвитку корпоративної соціальної відповідальності в Україні необхідно забезпечити впровадження міжнародних стандартів, принципів та ідей, що базуються на гармонізації соціальних відносин у трудовій сфері.

4.5. Соціальна відповідальність бізнесу в забезпеченні екологічної безпеки при швидкісному спорудженні свердловин ПрАТ «Донецьксталь»

Становлення соціальної відповідальності бізнесу відбувається більш прискореними темпами, ніж особистості, суспільства та держави. Ці процеси набувають поширення, збільшується кількість підприємств і компаній, діяльність яких спрямована на розвиток соціальної та культурної сфери, поліпшення рівня та якості трудового життя персоналу, розв'язання регіональних проблем і захист навколишнього середовища та забезпечення екологічної безпеки. Саме таким є ПрАТ «Донецьксталь», яке може стати прикладом для наслідування завдяки реалізації прогресивних інноваційних підходів до створення умов та можливостей людського й духовно-культурного розвитку, впровадження на підприємствах корпоративної культури, дотримання стандартів та вимог сталого розвитку.

Найбільш проблемним для впровадження принципів сталого розвитку є дотримання екологічних вимог, через витратність їх запровадження, значні витрати часу на їх освоєння та негативний вплив на основні виробничі процеси, пов'язані зі зменшенням швидкості їх здійснення. Але реалізація екологічних заходів сприяє збереженню природних ресурсів, здоров'я людей та іміджу компанії у її користувачів та інвесторів. Усі ці

переваги усвідомлюються та використовуються в практичній діяльності ПрАТ «Донецьксталь».

Так, починаючи з 2008 р. у компанії «Донецьксталь» реалізуються Програми комплексного освоєння та використання запасів метано-вугільних родовищ. За масштабами залучення матеріальних, людських і фінансових ресурсів ця програма входить до найбільших в Україні. Її реалізація передбачає в максимально короткі терміни на основі потокових технологій спорудження широкої мережі свердловин. При здійсненні своєї виробничої діяльності компанія відповідально ставиться до збереження екологічної рівноваги та вирішення проблем охорони довкілля. Вона розв'язує питання через партнерство з наукою. Так, спеціалістами компанії разом із залученими фахівцями галузевих і академічних інститутів розроблено багаторівневий захист екосистеми при проведенні бурових робіт, оснащенні та експлуатації свердловин. Принципи попередження та ліквідації наслідків антропогенної діяльності, на яких ґрунтується цей захист, забезпечують системну та надійну безпеку і збереження природного довкілля. Соціальна відповідальність є рисою висококваліфікованого персоналу. Він на всіх етапах практичної реалізації Програми систематично відстежує загрози, що виникають для довкілля, і безперервно удосконалює технології, які дозволяють споруджувати свердловини з високою ефективністю та мінімальним впливом на екосистему території.

Соціальна відповідальність формує умови розвитку інноваційного потенціалу. Так, в основу системи забезпечення екологічної безпеки швидкісного буріння та експлуатації свердловин, покладено комплекс нових інженерно-технічних заходів захисту навколишнього природного середовища. Цей комплекс охоплює всі стадії виробничого процесу (планування, будівництво та технічна підтримка свердловин), потенційно здатного завдати шкоди об'єктам екологічної відповідальності компанії – землі, воді та повітрю.

Соціальна відповідальність забезпечує збереження природного ресурсу майбутніх поколінь – Землі. Через це одним з екологічно важливих завдань проекту швидкісного буріння та спорудження свердловин стало збереження первозданного ста-

ну земного покриву. Зусилля щодо зменшення масштабів геомеханічних порушень сконцентровано у вдосконаленні таких технологічних процесів:

будівництво під'їзних доріг;

зняття і складування родючого шару землі при підготовці бурового майданчика та прокладці трубопроводів;

створення насипного майданчика під буровий комплекс і укладання дерев'яних настилів (матів) під розміщення вузлів і агрегатів, хімічних реагентів тощо;

забезпечення вантаження та транспортування шламу в процесі буріння на порідний відвал у контейнерах;

рекультивация території бурового майданчика та під'їзних доріг;

облаштування гирла свердловини.

Проектом передбачається підготовка промислового майданчика для розміщення на ній виробничої інфраструктури та спорудження під'їзної дороги. У результаті реалізації комплексу організаційно-технологічних заходів не менше ніж на 10% була зменшена площа земельного відведення, необхідного для спорудження свердловини. Позитивний ефект для екосистеми визначився у зниженні об'ємів порушуваних у процесі виробничої діяльності земель.

Відповідальне ставлення до дотримання екологічних вимог змусило компанію відмовитися від використання систем шламових комор на бурових майданчиках для первинної локалізації відходів буріння та бурових розчинів. Стандартний підхід до очищення бурового розчину ґрунтується на циркуляційній системі, що складається з блоку механічного очищення та шламової комори.

Визначені промислові технології дозволяють очищати буровий розчин до зернистості шламу не менше 50 мкм, після чого шлам із високим ступенем обводнення надходить у відстійник. У відстійнику відбувається осадження твердої фази шламу, після чого освітлений буровий розчин за допомогою насоса перекачується в приймальну ємність і, таким чином, знову залучається до процесу буріння. Але буровий розчин, який повторно використовується, несе великі ризики забруднення довкілля.

Практика застосування цієї технології очищення бурового розчину показала низький рівень екологічної ефективності. До 20% від первинного об'єму бурового розчину втрачається в процесі його очищення, а отриманий шлам текучий та його важко транспортувати, що підвищує вірогідність потрапляння шламу в ґрунт при транспортуванні. З метою зниження виявлених екологічних ризиків система очищення була вдосконалена шляхом введення додаткових захисних бар'єрів, що підвищують якість очищення бурового розчину і осушення шламу.

У блок механічного очищення було включено центрифугу, яка дозволила очищати буровий розчин від шламу із зернистістю механічних домішок до 10 мкм. Нова система очищення видаляє 80-90% твердої фази; буровий розчин циркулює в замкнутих ємкостях, що усуває його втрати та нівелює ризики потрапляння в ґрунт; отримуваний шлам легко складається в спеціальну тару та транспортується до місця відвалу. Підвищення якості очищення бурового розчину доповнено низкою інших екологічно важливих заходів: а) вживання нетоксичних хімічних реагентів у системах бурових розчинів; б) вживання інгібованих бурових розчинів, що зменшують об'єми напрацювання відходів буріння (шламу); повторне використання бурового розчину після його механічного очищення.

Упровадження технології безкоморного буріння обумовило трансформацію методів утилізації всіх типів відходів бурової діяльності. Після очищення бурового розчину отриманий шлам не скидається безпосередньо на буровому майданчику, а вивозиться на спеціально облаштоване сховище – порідний відвал ШУ «Покровське». Для зниження шкідливої дії на літосферу утилізації піддаються також побутові відходи з бурового майданчика, які складаються в контейнери для збору сміття та вивозяться в спеціально відведені місця. Обов'язковому збору та подальшій переробці підлягають відпрацьовані мастила, які є шкідливими для землі не менше, ніж хімічні реагенти.

Соціальна відповідальність спонукає компанію шукати інноваційні рішення для збереження атмосфери, підземних природних ресурсів та людських ресурсів, задіяних в обслуговуванні металевого трубопроводу. Так, компанія прагне максимізувати

мально використовувати сучасні матеріали та передовий досвід у підвищенні геобезпеки буріння та експлуатації свердловин. Уперше в Україні для прокладки магістрального трубопроводу, діаметром 630 мм використовувалися поліетиленові труби. Антикоровізійні властивості поліетиленових труб зробили їх незамінним екологічно нешкідливим матеріалом не лише в умовах підвищеної вологості, але і при дії блукаючих струмів, які разом викликають електрохімічну корозію металу. Тому вживання поліетиленових труб дозволило виключити шкідливу дію на ґрунт корозії металу. Метал використовується лише як загороджувальний каркас у випадку, коли трубопровід проходить під перешкодами (автомобільні дороги та залізниці, кабельні лінії, трубопроводи різного призначення). У цьому випадку трубопровід укладається в металеві футляри.

Вживання поліетиленових труб дозволяє як знизити екоризик для літосфери, так і скоротити рівень забруднення атмосфери. Фактично трубопровід є колектором метану, в якому зібраний газ транспортується до насосної для вакууму станції і далі – на когенераційну електростанцію. Щоб виключити вірогідність природного, унаслідок замерзання конденсату, або випадкового механічного розриву труб, що спричиняє витік метану в атмосферу, трубопровід прокладається в землі на глибині 1,8-2,8 м. Ключовою екоперевагою поліетиленового трубопроводу є покращена, порівняно з металевим, герметизація в місцях стиковки труб. Чинник герметичності стиків відіграє ключову роль для екосистеми – він гарантує нульові викиди в атмосферу парникових газів при їх транспортуванні.

При проведенні бурових робіт упроваджено інші методи захисту якості повітря та контролю шкідливих викидів. У процесі спорудження свердловин використовується сучасна техніка, оснащена високоефективними очисними фільтрами. У перспективі для мінімізації негативної дії на атмосферу компанією планується поетапне заміщення використання дизельного палива екологічно чистим паливом – метаном. Передбачувані обсяги заміщення дизельного палива складуть 75% сьогоднішніх витрат.

Спорудження свердловин здійснюється так, щоб максимально знизити їх негативну дію на питні водоносні горизонти. У процесі спорудження свердловини кондукторна і експлуатаційна частини облаштовуються за допомогою обсадних труб та подальшою їх цементацією для досягнення повної міжпластової ізоляції свердловини. З метою максимізації захисту водних ресурсів застосовується конструкція свердловини, при якій перекриття водоносних горизонтів здійснюється нижче за позначку їх залягання. Після завершення спорудження свердловини на експлуатаційній колоні, що виходить на поверхню, встановлюється оголовок, який забезпечує повну герметичність гирла свердловини, можливість безпечного та швидкого її відключення при виникненні надзвичайних ситуацій.

Особлива увага приділяється рекультивації поверхні, порушеної в процесі природокористування. Після закінчення спорудження свердловини здійснюється рекультивація території бурового майданчика та під'їзних доріг. Повний комплекс рекультиваційних робіт передбачає видалення відсіпки бурового майданчика та під'їзних доріг горілою породою та рівномірний розподіл по всій території родючого шару ґрунту.

Соціальна відповідальність трансформується в екологічну безпеку і це не завдає збитків, а навпаки, має позитивні економічні наслідки. Упровадження нових технологій і організаційних новацій у забезпеченні екологічної безпеки буріння і експлуатації свердловин дозволило знизити загальні виробничі витрати за рахунок зменшення вартості розчину та витрат на обслуговування й ремонт устаткування, збільшення терміну служби бурового устаткування та інструменту. Загальний економічний ефект екологічної діяльності компанії виразився в зменшенні собівартості спорудження свердловини на 5%.

Соціальна відповідальність бізнесу сприяє розв'язанню протиріч в економічному та соціальному розвитку, реалізації принципу соціальної ефективності виробничої діяльності. Перш за все, компанія прагне реалізувати свою соціальну відповідальність у соціально-трудовій сфері, де її стратегічною метою є гарантування високого рівня безпеки праці гірників шахтоуправління «Покровське», на шахтному полі якого реалізується про-

ект швидкісного спорудження дегазаційних свердловин. Одночасно із забезпеченням охорони праці шляхом попередньої дегазації вугільного пласту відбувається системне підвищення заробітної плати шахтарів, надаються високі гарантії зайнятості тощо. При реалізації Програми досягається економічний ефект у вигляді зниження собівартості видобутку вугілля, збільшення обсягів видобутку вугілля, яке стало можливим завдяки бурінню компанією дегазаційних свердловин. Унаслідок поверхневої дегазації економія досягається за рахунок експлуатаційних статей, таких як зменшення зносу устаткування та загальних шахтних витрат, а залишаються соціально захищеними елементи собівартості – фонд оплати праці. Навіть приріст обсягів виробництва зумовив збільшення продуктивності праці працівників, що, у свою чергу, забезпечило пропорційне зростання заробітної плати. Кожні 2% витрат на дегазацію свердловинами, пробуреними з поверхні по потокових технологіях, створюють базу для зростання фонду оплати праці гірників на 1%.

Отже, високий рівень соціальної відповідальності компанії дозволяє одночасно з економічними вигодами отримувати значні соціальні та екологічні ефекти. Високі екологічні стандарти, яких дотримується компанія «Донецьксталь» при реалізації Програми комплексного освоєння і використання запасів метано-вугільних родовищ, створюють умови максимального зниження негативної дії на довкілля та сприяють підвищенню якості трудового життя працівників. Розроблена і впроваджена в практику система екологічних заходів при будівництві свердловин забезпечує ефективне попередження забруднення гідро-, літо- і атмосфери, обґрунтоване та раціональне використання земельних ресурсів, мінімізацію обсягів відходів будівництва свердловин, удосконалення інженерних систем збору, зберігання й утилізації промислових і побутових відходів буріння з подальшою екологічно безпечною їх ліквідацією та рекультивацією порушених земель. Доцільність реалізації принципів соціальної відповідальності бізнесу на цьому прикладі є безперечною.

Розділ 5. ІЄРАРХІЧНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ТА ОЦІНКИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Сучасні внутрішні протиріччя формування ринкової економіки в Україні, з одного боку, вплив процесів глобалізації на господарські й суспільні відносини в країні – з іншого супроводжуються втратою стійкості соціально-економічного розвитку, посиленням загроз економічної та соціальної безпеки, загостренням проблем конкурентоспроможності, зростанням десоціалізації відносин у сфері управління праці та побуту. Це обумовлює необхідність формування й реалізації нових підходів і моделей суспільного розвитку, що базуються на ініціюванні становлення системної соціальної відповідальності на рівні держави, суспільства, бізнесу, інститутів громадянського суспільства, особистості й інших її суб'єктів. Використання соціальної відповідальності в прогресивних соціальних системах демонструє успішний, раціональний та орієнтований на людину стійкий розвиток із використанням духовно-моральних і соціокультурних важелів.

В українському суспільстві соціальна відповідальність пробиває собі шлях через систему освіти, завдяки міцним сімейним зв'язкам і гарній генетиці, а також через прагнення інтегруватися в системи, де соціальна відповідальність – це норма життя тощо. Триває інтенсивний пошук ефективних форм управління із з'ясуванням природи феномена соціальної відповідальності.

Формування та можливість реалізації соціальної відповідальності як суспільства в цілому, так і окремих соціальних суб'єктів (держави, бізнес, працівники, особистість) визначається об'єктивною логічною послідовністю причинно-наслідкових зв'язків, у структурі яких можна виділити фактори, причини й мотиви або привід можливої реалізації та відповідних наслідків соціальної відповідальності. Гіпотеза проведеного експертного опитування побудована на встановленні значимості за кожним

компонентом, що надає можливість визначити наявність й оцінити тісноту зв'язків і залежності між ними. При цьому враховано, що фактори можуть бути загальними для всіх суб'єктів, у той же час причини, мотиви або привід і наслідки – як загальними, так і диференційованими для окремих суб'єктів соціальної відповідальності. Така диференціація за окремими факторами і суб'єктами соціальної відповідальності дозволила розробити ієрархічну модель формування соціальної відповідальності згідно з послідовністю причинно-наслідкових зв'язків (табл. 5.1-5.3). Вона базується на вихідній гіпотезі та результатах соціологічного дослідження Інституту економіки промисловості НАН України, змісті інструментарію експертного опитування щодо соціальної відповідальності особистості, суспільства, держави, бізнесу.

Усі зовнішні фактори включають економічні, соціальні, духовно-моральні, адміністративно-правові й інституціональні складові. У структурі логічної моделі формування та реалізації соціальної відповідальності наведено фактори, агреговані у відповідні підсистеми.

Економічна підсистема містить економічні та соціально-економічні фактори. Останні одночасно можуть інтерпретуватися і як економічні, і як соціальні (рівень та якість життя, низька якість трудового потенціалу, несформованість середнього класу). Друга підсистема – це соціальна і духовно-моральна. Вона включає: ступінь розвитку громадянського суспільства, загострення демографічної кризи, рівень соціальної згуртованості суспільства, рівень та якість життя, ступінь національної згоди, розвиненість системи цінностей і установок. До третьої підсистеми входять адміністративно-правові й інституціональні фактори. Вони включають рівень розвитку громадянського суспільства й демократичних інститутів і нормативно-правову базу регулювання соціальної відповідальності.

У розробленій логічній моделі наведено послідовність причинно-наслідкових зв'язків, що визначають формування та розвиток соціальної відповідальності. Такий розподіл на основні етапи соціального процесу, до якого належить процес фор-

Таблиця 5.1

Систематизація факторів, причин, мотивів, приводів і наслідків формування соціальної відповідальності в економічній підсистемі

Фактори	Причини	Мотиви	Привід	Наслідки
1	2	3	4	5
<i>1.1. Держава, суспільство в цілому</i>				
Рівень економічного розвитку.	Ступінь розвитку важливих мотивацій та стимулювання для активізації процесів соціального інвестування;	Консолідація зусиль держави, бізнесу й науки щодо виконання соціально значущих для суспільства проблем	Економічна криза з руйнівними наслідками;	Забезпечення реалізації принципів стійкого розвитку;
Конкурентоспроможність.	Рівень і якість життя.	ефективні стимули й регулятори соціальної відповідальності;	захист вітчизняного товаровиробника; надання державних гарантій під кредити	розвиток державно-приватного підприємництва;
Якість трудового потенціалу.	Якість трудового потенціалу.	відповідальності; ступінь розвиненості механізму державно-приватного партнерства;	соціально відповідальним підприємствам;	формування партнерства влади й бізнесу в розвитку території;
Несформованість середнього класу	Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	нереалізованість моделей інноваційного розвитку	надання соціальним підприємствам компенсацій державою за інвестиції	підвищення довіри й ефективної взаємодії бізнесу, суспільства та держави
<i>1.2. Бізнес</i>				
Рівень економічного розвитку.	Домінування ідей економічної вигоди;	Оцінка трудової, підприємницької діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства;	Регулювання цін, зняття податків на прибуток і додану вартість, підвищення норм амортизації;	Підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва й персоналу
Конкурентоспроможність.	висока частка тіньового сектору в економіці України;	підвищення довіри й ефективної взаємодії	надання соціально	сприяє підвищенню внутрішнього й зовнішнього іміджу компанії;
Рівень і якість життя				

Закінчення табл. 5.1

1	2	3	4	5
Якість трудового потенціалу.	нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку території прибутності;	бізнесу, суспільства й держави	відповідальним компаніям регіональних преференцій	зниження плінності кадрів; сприяє поглибленню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади й місцевим суспільством, підвищує рівень довіри між ними; сприяє попередженню та страхуванню від фінансово-економічних, соціальних і технологічних ризиків;
Несформованість середнього класу	вигнаний виробника; відсутність стимулювання соціально відповідальності діяльності з боку державних і регіональних органів управління			сприяє зростанню вартості бренду, обсягів продажів, прибутковості
<i>1.3. Особистість, працівники, підприємство, трудовий колектив</i>				
Рівень економічного розвитку.	Соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення в Україні;	Прагнення до високопродуктивної праці; розвиток персоналу, гідні умови праці та її оплати;		Зниження плінності кадрів; мотивація персоналу до ефективної праці
Конкурентоспроможність.	підвищення безпеки праці, додаткові соціальні гарантії, страхування життя та здоров'я			
Рівень і якість життя.				
Якість трудового потенціалу	роботи й заробітку; прагнення до виживання за будь-яку ціну			
Несформованість середнього класу				

Таблиця 5.2

Систематизація факторів, причин, приводів, мотивів і наслідків формування соціальної відповідальності в соціальній і духовно-моральній підсистемах

Фактори	Причини	Мотиви	Привід	Наслідки
1	2	3	4	5
<i>2.1. Держава, суспільство в цілому</i>				
<p>Рівень розвитку громадянського суспільства.</p> <p>Загострення демографічної кризи.</p> <p>Соціальна згуртованість суспільства.</p> <p>Рівень і якість життя.</p> <p>Ступінь національної згоди.</p> <p>Розвиненість системи цінностей і установок</p>	<p>Концептуальна неформованість і нереалізованість принципів соціальної держави;</p> <p>відсутність підготовки у ВНЗ України фахівців з держкласифікатора професій ДК 003:2010;</p> <p>домінування особистих інтересів і лобювання інтересів бізнес-структур у системі державного й регіонального управління;</p> <p>низький рівень духовно-моральної культури</p> <p>владної еліти та значної частини населення;</p> <p>інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку й моніторингу.</p>	<p>Підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості;</p> <p>переоцінка системи цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм і вимог;</p> <p>формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь</p>	<p>Розвиток демократичних основ суспільства; упровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності; забезпечення формування й ефективного використання людського, соціального й інтелектуального капіталу</p>	<p>Загроза заборони входу в ЄС;</p> <p>загроза завоювання країни та втрата її незалежності;</p> <p>перемоги в міжнародних рейтингах;</p> <p>приклади залучення до відповідальності чиновників;</p> <p>загроза розриву дипломатичних відносин;</p> <p>підвищення іміджу країни;</p> <p>зміцнення релігійних цінностей і віри</p>

Продовження табл. 5.2

1	2	3	4	5
	<p>наростання міграційних настроїв; духовно-моральна деградація, девальвація цінностей і установок; загострення демографічної кризи; відсутність системної інформаційної кампанії щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки; Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції суспільної довіри</p>			
2.2. Бізнес				
Рівень розвитку громадського суспільства.	Відсутність традицій соціально відповідальної поведінки підприємця;	Схвалення та стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади		Сприяє підвищенню внутрішнього й зовнішнього іміджу компанії; сприяє поглибленню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади
Загострення демографічної кризи.	інформаційна закритість українського бізнесу, небажання розкривати інформацію про бізнес-процеси і результати діяльності;	партнерські та ділові відносини із зарубіжними фірмами; прикладі соціально відповідальної поведінки бізнес-структур розвинутих країн; консолідація зусиль		сприяє поліпшенню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади підвищує рівень довіри між ними;
Соціальна згуртованість суспільства.	інформацію про бізнес-процеси і результати діяльності;			формує партнерство влади і бізнесу в розвитку території;
Рівень і якість життя	відстороненість бізнес-структур від соціальних			
Ступінь національної згоди	структур від соціальних			

Продовження табл. 5.2

1	2	3	4	5
<p>Розвиненість системи цінностей і установок</p>	<p>проблем життя українського суспільства та несформованість стандартів участі в ньому, несформованість і нерезалізованість Етичного кодексу підприємця; низький рівень духовно-моральної культури владної еліти; низький рівень духовно-моральної культури суспільства; моральний рівень духовно-бізнесу</p>	<p>бізнесу, держави і науки щодо виконання соціально значимих для суспільства проблем; упровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності; оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства</p>		<p>сприяє розвитку комунікаційних мереж і зв'язків зі ЗМІ, споживачами, замовниками, партнерами; підвищує захист навколишнього середовища і схоронність неоновлованих ресурсів</p>
<p><i>2.3. Особистість, працівники, трудовий колектив</i></p>				
<p>Рівень розвитку громадянського суспільства. Загострення демографічної кризи. Соціальна згуртованість суспільства. Рівень і якість життя. Ступінь національної згоди</p>	<p>Відсутність спрямованості культури виховання в родині й інститутах суспільства на соціально відповідальну поведінку; відсутність системної інформаційної кампанії з пропаганди соціально відповідальної поведінки; нерозвиненість ціннос-</p>	<p>Підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості; формування соціальної установки «Ти повинен, тому що ти можеш» і механізмів її реалізації; розширення світоглядного кругозору особистості; упровадження міжнарод-</p>	<p>Поліпшення соціального захисту працівників та їх родин; формування сприятливого клімату в колективі; сприяє узгодженню інтересів працівника й роботодавця; конфліктність відносин у суспільстві</p>	<p>Перемоги в міжнародних конкурсах, змаганнях; підвищення іміджу країни при вирішенні загальнонаціональних завдань; поширення соціальних хвороб; реалізація прав і свобод людини та її можливість вибору;</p>

Закінчення табл. 5.2

1	2	3	4	5
Розвиненість системи цінностей і установок	тей і потреб самозбереження: нерозвиненість культури споживання, особистісні, духовно-моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини; відсутність розуміння того, що змінити світ можна тільки змінивши себе; схильність до невиправданих ризиків, поширеність ризикової поведінки; ціннісна дезорієнтація особистості; особистісні духовно-моральні, соціально-психологічні якості людини	дних стандартів соціальної відповідальності; переоцінка системи цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, норм і вимог; невір'я людини в саму себе, свої можливості; конфліктність відносин		зміцнення релігійних цінностей і віри

Таблиця 5.3

Систематизація факторів, причин, мотивів і наслідків формування соціальної відповідальності в адміністративно-правовій та інституціональній підсистемах

Фактори	Причини	Мотиви	Привід	Наслідки
1	2	3	4	5
<i>3.1. Держава, суспільство в цілому</i>				
Рівень розвитку громадянського суспільства і демократичних інститутів. Нормативно-правова база регулювання соціальної відповідальності	Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина; невпевненість міжнародних стандартів у сфері соціальної відповідальності; слабка адаптація країн міжнародних практик і стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні; нерозвиненість законодавчого й договірного регулювання соціальної відповідальності; нерозвиненість системи суспільного контролю за діяльністю органів влади.	«Соціальне замовлення» з боку суспільства на соціально відповідальну поведінку; правова регламентація стимулювання і підтримки соціального поведіння; прагнення відповідати міжнародним вимогам відповідальної поведінки	Забезпечення дотримання законодавчих і етичних норм ведення бізнесу; розвиток добродійності; збільшення внеску у формування громадянського суспільства через партнерські проєкти й проєкти розвитку місцевого співтовариства; реклама прикладів соціально відповідальної поведінки; інформаційна кампанія із соціально відповідальної поведінки	Загроза заборони входу в ЄС; загроза завоювання країни та втрати її незалежності; розрив дипломатичних відносин з Україною при невиконанні нею міжнародних зобов'язань; падіння рейтингу країни в міжнародних порівняннях

1	2	3	4	5
	<p>відсутність санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань України державними й регіональними органами влади; високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес; низький рівень правової свідомості, низька цінність дотримання правових норм; загальна недовіра в системі суспільних відносин; конфліктність відносин у суспільстві; накопичення почуття соціальної несправедливості, напруженості, безвихідності; втрата авторитету України серед зарубіжних партнерів-інвесторів</p>			
3.2. Бізнес				
Рівень розвитку громадянського суспільства і демократичних інститутів.	Наявність міжнародних стандартів у сфері соціальної відповідальності; високий податковий і	Права регламентація стимулювання і підтримки бізнес-структур; інформування представ-	Приклади соціально відповідальної поведінки бізнес-структур; «соціальне замовлення»	Сприяє поліпшенню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади й місцевим

Продовження табл. 5.3

1	2	3	4	5
<p>Нормативно-правова база регулювання соціальної відповідальності</p>	<p>управлінський тиск держави на бізнес; відсутність методологічної та методичної допомоги з упродовження корпоративної соціальної відповідальності; падіння престижності чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами</p>	<p>ників бізнес-структур про переваги соціально відповідальної поведінки; реклама прикладів соціально відповідальної поведінки бізнес-структур; розробка пакета методичних документів з упродовження корпоративної соціальної відповідальності; захист вітчизняного виробника; невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу; надання державних гарантій під кредити соціально відповідальних підприємств; надання соціально відповідальним компаніям державних замовлень та інвестицій;</p>	<p>з боку суспільства на соціально відповідальну поведінку бізнес-структур; прагнення відповідати міжнародним вимогам відповідального бізнес-партнерства; об'єднання зусиль, ресурсів держави та бізнесу для реалізації окремих соціальних й екологічних програм; створення національного ресурсу соціально відповідальних підприємств; введення в навчальні програми бізнес-шкіл та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності</p>	<p>співтовариством, підвищує рівень довіри між ними; формування високого іміджу компанії на світовому та внутрішньому ринках; підвищення конкурентоспроможності соціально відповідальних бізнес-структур; тимчасове встановлення окремих імпортних обмежень, митних тарифів</p>

1	2	3	4	5	
<p>Рівень розвитку громадянського суспільства й демократичних інститутів.</p> <p>Нормативно-правова база регулювання соціальної відповідальності</p>	<p>Культура виховання в родині, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку,</p> <p>загальна недовіра в системі суспільних відносин,</p> <p>ігнорування правових і соціальних норм;</p> <p>зміцнення безвідповідальної поведінки, зміцнення неправої поведінки як норми</p>	<p>установлення податкових пільг або звільнення від оподаткування;</p> <p>надання соціально відповідальним компаніям регіональних преференцій</p>	<p>Правова регламентація стимулювання та підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізації;</p> <p>внутрішні спонукання; ментальність, традиції, що склалися;</p> <p>сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, у суспільстві</p>	<p>прикладі соціально відповідальної поведінки з боку інших людей;</p> <p>поширення соціальних хвороб;</p> <p>конфліктність відносин у суспільстві</p>	<p>формування сприятливого клімату в колективі;</p> <p>сприяє узгодженню інтересів працівника й роботодавця</p>
<p><i>3.3. Особистість, працівника, трудові колективи</i></p>					

мування й розвитку соціальної відповідальності, є досить умовним, особливо якщо це стосується таких суб'єктів, як держава, суспільство та бізнес. Виникають труднощі відстеження цих зв'язків при розподілі причин, мотивів і приводів. Якщо ж аналізується формування соціальної відповідальності особистості або окремого працівника, тоді соціальний процес являє собою сукупність особистісних або індивідуальних соціальних змін, які відбуваються завдяки прийняттю рішення самою людиною на основі класичного логічного послідовного зв'язку «фактор - причина - мотив - привід».

У структурі таких зв'язків причини, мотиви та наслідки можуть за змістом взаємно перекривати один одного й бути загальними для різних соціальних суб'єктів. Наприклад, якщо для бізнесу підвищення довіри й ефективної взаємодії бізнесу, суспільства і держави більшою мірою є мотивом, що сприяє формуванню соціальної відповідальності, то на рівні держави – це наслідки, тобто результат такого формування. При цьому простежуються певні особливості в побудованій ієрархічній моделі. Для соціальних суб'єктів «суспільство в цілому», «держава» окремі мотиви формування соціальної відповідальності можуть бути реалізовані через ці самі мотиви, але вже на рівні формування соціальної відповідальності бізнесу або окремої особистості. Аналіз можливих взаємозв'язків між відповідними етапами розвитку та реалізації соціальних процесів і змін необхідний для обґрунтування управлінських рішень щодо модернізації системи управління та соціальних відносин в Україні.

Структура і зміст анкети, за якою проводилося експертне опитування, дозволили сформуванню інформаційну базу для визначення кількісної оцінки відповідних причинно-наслідкових взаємозв'язків між окремими складовими процесів формування соціальної відповідальності по окремих соціальних суб'єктах.

Основний методичний підхід до визначення зв'язку між процесами, що аналізуються базується на розробці таблиць взаємної спряженості, де факторною ознакою виступають показники, які за структурою анкети можна ідентифікувати як фактори, а причини виступають як результативні показники. Аналогічно будуються таблиці взаємної спряженості по всьому ло-

гічному ланцюжку розвитку соціальної відповідальності «причина – привід», «привід – наслідки».

Наприклад, одним із соціальних і соціально-психологічних факторів виступає рівень людського розвитку (питання 4.3 анкети), а як результативна ознака, тобто причини формування соціальної відповідальності на рівні держави, – загрози національної безпеки, пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності. За таких соціальних умов таблиця взаємної спряженості (комбінаційна таблиця) за підсумками відповідей експертів матиме такий вигляд (табл. 5.4).

На основі наведених у табл. 5.4 частот розподілу (f_{ij}) розраховується показник взаємної спряженості Пірсона, що визначається за співвідношенням

$$C = \sqrt{\frac{\phi^2}{1 + \phi^2}} ;$$

$$\phi^2 = \sum_{i=1}^{k_1} \sum_{j=1}^{k_2} \frac{(f_{ij})^2}{A_i A_j} - 1 ;$$

$$A_i = \sum_{j=1}^{k_2} f_{ij} ; \quad A_j = \sum_{i=1}^{k_1} f_{ij} ; \quad i = \overline{1, k_1} ; \quad j = \overline{1, k_2} ,$$

де k_1 – кількість градацій факторної ознаки;

k_2 – кількість градацій результативної ознаки (у даному прикладі $k_1 = 5$; $k_2 = 10$);

f_{ij} – кількість відповідей експертів по i -му значенню факторної та j -му значенню результативної ознак.

Коефіцієнт взаємної спряженості змінюється в межах від 0 до 1. Чим більше його значення, тим сильніше тіснота зв'язку між аналізованими показниками. За своїм змістом коефіцієнт не визначає напрям зв'язку, тобто зв'язок «причина – наслідок» ідентифікується на рівні змістовного аналізу на етапі постановки завдання.

Таблиця спряженості відповідей експертів

Ступінь впливу рівня людського потенціалу (питання 4.3)	Загрози національній безпеці, пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності (питання 6)						Усього				
	Втрата темпів економічного розвитку	Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, розвиток ідеології споживачтва	Зниження соціальної згуртованості й патріотизму, несформованість національної згоди	Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	Загострення демографічної кризи. Вимирання націй		Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	Посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	Нерозвиненість громадянського суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина	Нереалізованість інноваційного розвитку
Дуже сильно	12	21	12	17	18	7	29	3	20	10	149
Сильно	14	16	23	23	25	2	21	10	17	10	161
Середньо	5	5	20	17	18	6	17	4	16	6	114
Слабко	2	1	6	7	7	2	5	0	8	1	39
Не впливає	2	1	2	3	5	0	5	0	3	1	22
УСЬОГО	35	44	63	67	73	17	77	17	64	28	485

Виконані розрахунки щодо даного прикладу надали можливість визначити величину коефіцієнта, що становить 0,255, тобто на рівні держави склалася помірна тіснота зв'язку між аналізованими показниками.

На основі комбінаційних таблиць (таблиць спряженості), розроблених за підсумками проведеного обстеження, розраховано спеціальні показники тісноти зв'язку між сформованим рівнем формування та реалізації соціальної відповідальності й відповідних факторів, причинами та мотивами, що визначають цей рівень.

Виходячи зі значенневого наповнення та структури питань анкети, а також методології побудови комбінаційних таблиць і розрахунку показників тісноти зв'язку (показників взаємної спряженості) вплив окремих факторів і причин щодо аналізованих підсистем оцінюється диференційовано за соціальними суб'єктами соціальної відповідальності (держави, суспільство, бізнес, особистість) (табл. 5.5).

Згідно з розрахунками значення коефіцієнтів взаємної спряженості коливаються в межах від 0,17 до 0,28, що вказує на досить помірну залежність між усіма факторами формування соціальної відповідальності диференційовано за соціальними суб'єктами. Так, на рівні держави максимально впливає на формування соціальної відповідальності конкурентоспроможності, цей же фактор найбільшою мірою впливає на дані процеси в бізнесі. Необхідно звернути увагу на досить сильний вплив корупції, що перешкоджає формуванню соціальної відповідальності, причому максимально цей вплив проявляється на рівні бізнесу й держави в цілому. У той же час у цілому динаміка економічного розвитку практично не визначає рівень розвитку соціальної відповідальності.

У другій підсистемі, у якій оцінюється вплив соціальних і соціально-психологічних факторів, також виявилися певні особливості й закономірності. Так, рівень розвитку людського потенціалу найбільшою мірою сприяє формуванню соціальної відповідальності на рівні держави й бізнесу. Менший вплив, але все-таки досить істотний, склався на рівні окремої особистості. Слід відзначити специфічну роль розвитку корпоративної куль-

тури на аналізовані суб'єкти соціальної відповідальності. Максимальне їх значення простежується у сфері бізнесу та на рівні окремої особистості. У той же час особливості національного менталітету більшою мірою визначають рівень розвитку соціальної відповідальності в суспільстві в цілому.

Таблиця 5.5

Оцінка впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на соціальну відповідальність держави, суспільства, бізнесу, особистості

Фактори	Держава	Суспільство	Бізнес	Особистість
1. Економічні:				
темпи економічного розвитку	0,113	-	-	-
рівень конкурентоспроможності	0,287	0,210	0,278	0,256
корупція	0,242	0,206	0,271	0,221
можливість забезпечення стійкого розвитку	0,249	0,203	0,231	0,248
2. Соціальні та соціально-психологічні:				
розвиток людського потенціалу	0,255	0,205	0,235	0,224
розвиток корпоративної культури	0,225	0,204	0,217	0,259
національний менталітет	0,171	0,21	0,17	0,18
духовно-моральні	0,169	0,164	0,18	0,204
3. Інституціональні (у цілому)	0,291	0,246	0,258	0,242
4. Міжнародні:				
упровадження глобального договору ООН-Україна	0,251	0,217	0,231	0,201
глобальні загрози	0,238	0,215	0,24	0,218
упровадження міжнародного стандарту ISO-26000	0,228	0,194	0,222	0,228

Інституціональні фактори, які оцінюють вплив участі країни в міжнародних програмах, договорах, максимально визначають пріоритетні напрями становлення соціальної відповідальності на рівні держави і бізнесу.

Досить неоднозначним виявився взаємозв'язок при оцінці залежності між соціальними інститутами (питання 9 анкети) і причинами, що перешкоджають становленню соціальної відповідальності на рівні держави (питання 20), бізнесу (питання 21), особистості (питання 22) і суспільства в цілому (питання 23) (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Вплив соціальних інститутів на причини, що перешкоджають формуванню соціальної відповідальності

Інститути формування соціальної відповідальності	Суб'єкти соціальної відповідальності			
	державна	суспільство	бізнес	особистість
Родина	0,243	0,214	0,262	0,204
Неформальні групи	0,291	0,217	0,259	0,202
Система середньої освіти	0,285	0,197	0,272	0,256
Система вищої освіти	0,189	0,196	0,27	0,221
Засоби масової інформації	0,283	0,200	0,216	0,252
Трудовий колектив	0,247	0,202	0,238	0,237
Центральні органи виконавчої влади	0,261	0,268	0,256	0,278
Місцеві органи виконавчої влади	0,174	0,217	0,264	0,275
Органи місцевого самоврядування	0,236	0,202	0,287	0,295
Президент України	0,229	0,189	0,231	0,222
Верховна Рада України	0,241	0,241	0,224	0,277
Бізнес	0,254	0,254	0,289	0,259
Профспілки	0,274	0,247	0,305	0,249
Громадські організації	0,245	0,240	0,282	0,220
Релігійні організації	0,245	0,199	0,247	0,229
Правоохоронні органи	0,234	0,247	0,225	0,229
Судова система	0,244	0,231	0,254	0,213

При незначній варіації показників тісноти зв'язку звертають на себе увагу певні особливості, виявлені при визначенні залежності кожного із соціальних інститутів, і причини, що перешкоджають формуванню соціальної відповідальності, диференційовано за суб'єктами соціальної відповідальності. Так, на державному рівні, за оцінками експертів, формування соціальної відповідальності пов'язане не з державними інституціями, тобто інститутами влади, а з інститутами, які формують суспі-

льну думку, ступінь соціального захисту і рівень освіти в більшості населення.

Таким чином, на рівні держави основні причини, які перешкоджають формуванню та розвитку соціальної відповідальності, у першу чергу, обумовлені неформальними групами, системою освіти, засобами масової інформації, профспілками, центральною виконавчою владою.

Друга за значущістю група соціальних інститутів, що приблизно рівною мірою визначає систему перешкод, – це родина, бізнес, трудовий колектив, громадські та релігійні організації. Коефіцієнт взаємної спряженості дуже слабко варіює, тому на рівні держави досить складно визначити пріоритетність соціальних інститутів в оцінці відповідних перешкод. Приблизно така сама закономірність простежується і на рівні суспільства. При цьому необхідно звернути увагу на те, що згідно з відповідями експертів на рівні таких соціальних суб'єктів, як держава й суспільство в цілому, пріоритетними соціальними інститутами, які більшою мірою визначають наявність або відсутність перешкод розвитку соціальної відповідальності, виступають неформальні організації, система освіти, а також органи державної влади, бізнес і профспілки.

Оцінка впливу соціальних інститутів на причини, що перешкоджають соціальній відповідальності, свідчить, що на рівні бізнесу максимально перешкоджають становленню соціальної відповідальності профспілки, безпосередньо сам інститут бізнесу, громадські організації, родина й органи місцевого самоврядування, а також система освіти (середньої та вищої), при цьому вплив засобів масової інформації на такі процеси в бізнесі істотно нижче.

Відмітні риси простежуються в оцінці впливу соціальних інститутів на систему перешкод формування соціальної відповідальності особистості. Зіставлення показників тісноти зв'язку свідчить про те, що для особистості саме інститути влади (органи місцевого самоврядування, центральні та місцеві органи виконавчої влади, Верховна Рада України) найбільшою мірою пов'язані із цими перешкодами. На другому місці – система середньої освіти, бізнес, профспілки та засоби масової інформації, а

родина та неформальні групи посідають останнє місце в ієрархії зв'язків соціальних інститутів, які перешкоджають розвитку соціальної відповідальності особистості, тобто їх найбільша роль у цих процесах незаперечна, що підтверджується традиційними уявленнями про ступінь впливу соціальних інститутів на формування соціальної відповідальності особистості, де пріоритетними виступають родина, неформальні групи та система освіти (див. табл. 2.4).

Виявлене зовнішнє формальне протиріччя в оцінці значення соціальних інститутів у формуванні та розвитку соціальної відповідальності та їх ролі при аналізі основних причин, що перешкоджають цьому формуванню, диференційоване за суб'єктами соціальної відповідальності, відображає та пояснює такі особливості. Якщо у відповіді на питання 9 «Оцініть ступінь впливу соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості» експерти орієнтувалися на ті соціальні інститути, де «заставляються нормативно-ціннісні основи особистості, формується її світогляд і світорозуміння»... (табл. 2.4), то вже при аналізі можливих перешкод, що обмежують у першу чергу розвиток соціальної відповідальності, особливо на рівні особистості, передусім йшлося про ті інститути, де формуються ці перешкоди і, як наслідок, визначення тих, хто об'єктивно може сприяти їх подоланню.

З урахуванням того, що оцінки ступеня впливу соціальних інститутів на причини, що перешкоджають формуванню соціальної відповідальності, визначені за результатами експертного опитування, вони відобразили основні сформовані закономірності розвитку соціальної відповідальності особистості, засновані на збереженні патерналістської ідеології, що більшою мірою визначає відповідальність держави за вирішення соціальних проблем людини, а не особисто сама людина. На думку експертів, на етапі становлення соціальної відповідальності особистості відповідальність у першу чергу пов'язана з аналогічними соціальними ініціативами, які декларуються органами державної влади та покликані подолати зазначені перешкоди. Хоча диференціація впливу соціальних інститутів на становлення і розвиток соціальної відповідальності по окремих суб'єк-

тах досить умовна, але без такої оцінки й аналізу неможливо виявити ступінь гостроти й вагомості перешкод і оцінити стратегічні пріоритети та напрями щодо їх подолання.

Причинно-наслідкові зв'язки, що визначають умови та рівень формування соціальної відповідальності, мають не тільки прямий, але і зворотний характер, особливо це властиво взаємозв'язкам у структурі економічної підсистеми. Ступінь розвитку соціальної відповідальності держави та бізнесу значною мірою підвищує рівень їх конкурентоспроможності, у той же час формування соціальної відповідальності залежить безпосередньо від конкурентоспроможності.

Аналогічні зв'язки простежуються і з рівнем корупції. Зниження ступеня корумпованості супроводжується формуванням соціальної відповідальності по всіх соціальних суб'єктах, при цьому об'єктивним є і зворотний напрям зв'язку: чим вище рівень соціальної відповідальності, тим нижче рівень корумпованості в суспільстві.

У соціальній підсистемі такі самі напрями характерні для взаємозв'язків між рівнем розвитку людського потенціалу, ступенем розвитку корпоративної культури і формуванням соціальної відповідальності, причому вони властиві для всіх соціальних суб'єктів. Такі різноспрямовані зв'язки ускладнюють однозначну оцінку зі строгим виділенням напрямку зв'язку в логічному ланцюжку «причина - наслідок», тому може йтися тільки про показники взаємної спряженості, а не про показники тісноти зв'язку.

За структурою і змістом окремих питань анкети разом із показниками взаємної спряженості можна розрахувати показники рангової кореляції (парної та множинної), на основі яких оцінюється тіснота зв'язку між відповідями експертів по окремих суб'єктах соціальної відповідальності. Наприклад, при оцінці наслідків через можливі загрози національної безпеки, пов'язані з нерозвиненістю соціальної відповідальності, на основі комбінаційної таблиці (табл. 5.7) можливо розрахувати ступінь тісноти взаємозв'язку можливих загроз та наслідків через нерозвиненість соціальної відповідальності по окремих соціаль-

Розподіл загроз національної безпеки та негативних наслідків, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності

	Загрози національній безпеці									
	Втрата темпів економічного розвитку	Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	Зміна соціальних норм поведінки членів суспільства та його інститутів, розвиток ідеології споживачства	Зниження соціальної згуртованості й патріотизму, несформованість національної згоди	Десоціалізація відносно сфери, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, нерозвиненість трудових компетенцій	Низький рівень якості життя, високий рівень бідності, неформованість середнього класу	Посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	Нерозвиненість громадського суспільства і демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина	Нерозвиненість моделей інноваційного розвитку	Загрози демографічній ситуації, вимирання націй
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Особистість: ціннісна дезорієнтація особистості	23	26	44	44	46	46	11	43	15	12
невір'я людини в саму себе, у свої можливості	10	11	10	15	10	15	3	11	3	3
поширення соціальних хвороб і аморальної поведінки	20	24	39	40	41	43	12	39	15	10
Суспільство: загальна недовіра в системі суспільних відносин	22	30	50	51	50	49	13	42	18	10

Закінчення табл. 5.7

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
безладдя, хаос, заперечення культури відносин, конфліктність відносин у суспільстві	12	16	19	17	19	22	3	14	7	7
ігнорування правових і соціальних норм	16	23	45	49	45	50	12	42	20	9
ігнорування духовно-моральних цінностей	13	22	31	30	29	27	11	24	14	9
Держава: зміщення філософії бідності й убогості серед населення, невіря в можливість статусних змін	3	2	8	8	7	10	0	10	4	5
падіння престижу чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами	28	31	38	39	44	51	13	37	17	13
втрата престижу України серед зарубіжних інвесторів	7	8	3	7	5	11	3	6	0	2
втрата соціальної несправедливості, напруженості, безвихідності	14	21	29	35	32	38	4	34	12	7
наростання міграційних настроїв	6	7	13	14	13	16	2	15	2	2

них суб'єктах. Так, парний коефіцієнт рангової кореляції між наслідками, які формуються на рівні особистості та суспільства (ρ_{xy}), дорівнює 0,927 (табл. 5.8), що свідчить про досить тісний їх взаємозв'язок, тобто практично на 86% ($\rho_{xy}^2 = 0,86$) збігаються взаємозв'язки між загрозами національної безпеки як для особистості, так і для суспільства в цілому.

Таблиця 5.8

Коефіцієнти рангової кореляції взаємозв'язків між загрозами національної безпеки та соціальними наслідками по суб'єктах соціальної відповідальності

Суб'єкти соціальної відповідальності	Особистість (x)	Суспільство (y)	Держава (z)
Особистість (x)	—	=0,927	=0,92
Суспільство (y)	—	—	=0,843
Держава (z)			—
Множинний коефіцієнт рангової кореляції – коефіцієнт конкордації	$W_{xyz} = 0,913$		

На рівні суспільства й особистості простежується приблизно така сама ситуація щодо тісноти зв'язку та збігу наслідків, як і щодо особистості та держави, держави та суспільства. Цю ж закономірність підтверджує і множинний коефіцієнт рангової кореляції, тобто коефіцієнт конкордації. Його значення ($W=0,913$; $W^2 = 0,834$) показує, що на 83,4% збігаються соціально-економічні наслідки по всіх суб'єктах унаслідок нереалізованості принципів соціальної відповідальності.

Аналогічними є характеристики оцінки тісноти зв'язку між перевагами розвитку корпоративної соціальної відповідальності й основними перешкодами становленню соціальної відповідальності бізнесу. Як соціальні суб'єкти в даному контексті обрано бізнес, працівників підприємства і суспільство в цілому (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

Коефіцієнти рангової кореляції між перевагами розвитку корпоративної соціальної відповідальності й основними перешкодами її становлення

Суб'єкти корпоративної соціальної відповідальності	Бізнес (x)	Працівники підприємства (y)	Суспільство в цілому (z)
Бізнес (x)	_____	0,986	0,985
Працівники підприємства (y)		_____	0,989
Суспільство в цілому (z)			_____
Множинний коефіцієнт рангової кореляції	$W_{xyz} = 0,986$		

Відповідно до значення цих коефіцієнтів у трьох соціальних суб'єктів (бізнесу, працівників підприємства, суспільства) для становлення корпоративної соціальної відповідальності практично ідентичні перешкоди становленню соціальної відповідальності бізнесу. Для всіх суб'єктів перше місце за значущістю посідають цілі економічної вигоди, друге – зрощування інтересів влади та бізнесу, далі – небезпека, пов'язана з високою часткою тіньового сектору економіки (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Ранжирування перешкод становленню соціальної відповідальності бізнесу за суб'єктами корпоративної відповідальності

Перешкоди становленню соціальної відповідальності бізнесу	Ранги перешкод за частотою відповідей експертів по суб'єктах корпоративної відповідальності		
	бізнес	працівники підприємства	суспільство в цілому
1	2	3	4
1. Домінування цілей економічної вигоди	1	1	2

Закінчення табл. 5.10

1	2	3	4
2. Відсутність традицій соціально відповідальної поведінки підприємців	6	5,5	5
3. Зрощування інтересів влади й бізнесу	2	2	1
4. Висока частка тіньового сектору в економіці	3	3	3
5. Інформаційна закритість українського бізнесу	8	8	8
6. Відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства й несформованість стандартів участі в ньому	5	4	4
7. Нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності	9	9,5	9
8. Неefективна система захисту вітчизняного товаровиробника	13,5	13	13
9. Відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств із боку державних і регіональних органів управління	4	5,5	6,5
10. Несформованість і нереалізованість Етичного кодексу підприємців	13,5	14	14
11. Високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес	10	9,5	10
12. Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	7	7	6,5
13. Низький рівень духовно-моральної культури суспільства	12	11	12
14. Низький рівень духовно-моральної культури бізнесу	11	12	11

У той же час для всіх трьох суб'єктів корпоративної соціальної відповідальності найменше значення мають перешкоди, пов'язані з неефективною системою захисту вітчизняного виробника і несформованістю та нереалізованістю Етичного кодексу підприємців.

Таким чином, одержані результати дослідження свідчать про наявність певних закономірностей становлення соціальної відповідальності, у тому числі корпоративної соціальної відповідальності. Так, у даний час на етапі становлення соціальної відповідальності в системі суспільних відносин не сформувалися однозначно причинно-наслідкові зв'язки між факторами, причинами й мотивами формування соціальної відповідальності як у суспільстві в цілому, так і диференційовано по окремих суб'єктах. По всіх соціальних суб'єктах склався практично однаковий зв'язок між загрозами національної безпеки і соціальними наслідками, а також між перешкодами формування корпоративної соціальної відповідальності та перевагами її розвитку для окремих суб'єктів корпоративної відповідальності.

Недостатній розвиток конкурентоспроможності та високий рівень корупції виступають основними економічними факторами, що перешкоджають розвитку соціальної відповідальності на рівні держави. На рівні бізнесу й особистості основними стимулюючими факторами, крім зазначених вище, також є розвиток корпоративної культури, а де стимулятором є корупція.

Духовно-моральні фактори та національний менталітет не усвідомлюються експертами як значущі на етапі становлення соціальної відповідальності, вони, згідно з виконаними розрахунками, досить помірно впливають на ці процеси.

Вплив інституціонального компонента на початковому етапі становлення соціальної відповідальності є неоднозначним. Якщо на рівні держави та суспільства більшою мірою впливають інститути, що формують суспільну думку (ЗМІ), соціальний захист населення (профспілки, громадські організації) і систему середньої освіти, то на рівні особистості система перешкод для прискореного становлення і прийняття нею соціальної відповідальності виявилася пов'язаною з неефективністю діяльності інститутів влади в цій сфері і на державному, і на регіональному рівнях.

ПІСЛЯМОВА

Результати експертного опитування науковців і освітян України, які професійно причетні до проблематики соціальної відповідальності в контексті модернізації суспільних відносин та державного управління, перевершили всі очікування дослідників. Відповідальне, небайдуже ставлення експертів до своєї країни, її майбутнього, перспектив гідного існування людини, а також усвідомлення перешкод на цьому шляху мотивувало їх до об'єктивності, аргументованості, достовірності оцінок та суджень, а головне – до конструктивності пропозицій та рекомендацій щодо становлення соціальної відповідальності в Україні.

Таке ставлення експертів до перешкод у розвитку людини, суспільства, бізнесу, держави дозволило усвідомити їх гостроту та вагомість, визначити пріоритетні напрями щодо їх подолання і мінімізації. Тепер відповідальність покладено на плечі науковців, які ініціювали та провели експертне опитування. Реалізація цієї відповідальності полягає у доведенні до адресатів змісту наукових обґрунтувань та пропозицій, а також у широкому розповсюдженні результатів експертного опитування для подальшого ініціювання активності у даній сфері. Найбільшу цінність мають саме первинні данні з узагальненими вільними відповідями, які можуть використовуватися для подальшої наукової та практичної роботи, теоретичних та практичних узагальнень, обґрунтування концептуальних стратегічних правових, управлінських та програмних засад, спрямованих на усвідомлення значущості соціальної відповідальності, її становлення та розвитку. Додаток до монографії містить первинні відомості.

За результатами дослідження у розділі 1 обґрунтовано переваги соціальної відповідальності, необхідність її запровадження, а також відведення їй пріоритетного місця в стратегіях розвитку держави та забезпечення національної безпеки. Експерти вважають, що наукова тематика з проблем соціальної відповідальності має дуже низький та низький ступінь наукової розробленості, вона має інтенсивно ініціюватись державою через «соціальні замовлення» та враховувати певну послідовність гостроти й вагомості за такими складовими: соціальна відпові-

дальність суспільства (70,9%), особистості (65,8%), держави (63,2%), бізнесу (43,7%). А пріоритетними напрямками досліджень щодо соціальної відповідальності визначено інституціональні (61,4%), управлінські (60,8%), соціокультурні (53,2%), правові (51,9%). Через низький ступінь наукової проробленості тематики із соціальної відповідальності результати досліджень повинні мати концептуальний характер – так вважають 53,8% експертів.

Певне розуміння соціальної відповідальності та її правове оформлення в системі управління державою свідчить про наявність підстави для подальшого її становлення та розвитку. Аналіз регламентації державних настанов у цій сфері стосується Конституції України, Щорічних Послань Президента України Верховній Раді України (2012, 2013 рр.), а також Програми економічних реформ на 2010-2014 рр. чинного уряду.

Конституція України чітко визначає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність та її головним обов'язком є утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Але ця змістовна декларація для її реалізації мала вкрай низькі можливості. Є реальний шанс змінити ситуацію на краще при формуванні нових змін та доповнень до чинної Конституції України. У Посланні Президента України 2013 р. підкреслено, що при оновленні Конституції України необхідно усунути нечіткість та неефективність механізмів формування відповідальності найвищих органів державної влади. За результатами експертного опитування надається можливість реалізувати цю державну настанову та конкретизувати її змістове наповнення. Серед інших напрямів формування та реалізації соціальної відповідальності, визначених сучасним інститутом Президента України та вищими органами виконавчої влади, визначилися такі: посилення зворотного зв'язку влади і суспільства; розв'язання проблеми відповідальності виборних осіб; розвиток правової культури; забезпечення збалансованої представницької демократії, збалансованого і мобільного державного менеджменту. Державна настанова щодо підвищення дієздатності органів влади через реальну регламентацію підзвітності влади та надання

можливостей суспільству впливати на неї є прямим свідченням реалізації принципів соціальної відповідальності.

Заплановане реформування публічного управління в Україні щодо наближення його до кращих світових стандартів орієнтоване на підвищення особистісної соціальної відповідальності конкретного представника влади, правове забезпечення цього реформування через прийняття низки законів, які орієнтують на соціально відповідальну поведінку центральних органів виконавчої влади, представників державної служби, при наданні публічних послуг, а також на формування та реалізацію професійної етики на публічній службі та попередження конфліктів інтересів. Планується посилити якість та ефективність діяльності органів виконавчої влади на місцевому та регіональному рівнях. Розвиток соціальної відповідальності бізнесу визначено в колі стратегічних пріоритетів удосконалення політики регіонального розвитку в Україні. Соціальна відповідальність визначається та регламентується в державній політиці як чинник модернізації суспільних відносин та державного управління.

Гуманність цілей сталого розвитку, їх спрямованість на збереження людства та природи, опікування гідного існування майбутніх поколінь можливі лише за умов високої усвідомленої соціальної відповідальності держав у їх досягненні та забезпеченні впровадження системи господарювання за принципами сталого розвитку. Соціальна відповідальність щодо запровадження сталого розвитку є провідною, бо саме вона відповідає за виконання міжнародних обов'язків у цій сфері. На думку експертів, основними перешкодами у виконанні міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку стали недоліки державного та регіонального управління, незорієнтованість його на проблеми сталого розвитку (65,2%), несформованість державних, регіональних та суспільних інститутів з управління сталим розвитком (43,7%), слабкість правової регламентації сталого розвитку (39,2%), низькі економічні можливості для вирішення екологічних і соціальних проблем (36,7%). Усі перешкоди, на думку експертів (60,0%), обумовлені низьким рівнем соціальної відповідальності органів державної влади щодо

невиконання визначених міжнародних зобов'язань, а також низьким ступенем упровадження міжнародного стандарту ISO-26000 “Керівництво з соціальної відповідальності”.

Розповсюдження соціальної безвідповідальності простежується і на виробничому рівні. Воно пов'язане з недоліками державного управління, яке не забезпечило правову регламентацію реалізації принципів сталого розвитку (42,4%), а також через низьку мотивацію до вирішення проблем сталого розвитку (62,0%) і головне через пріоритетність досягнення фінансових результатів, а не соціальних орієнтирів та перспектив.

На думку 87,3% експертів, без формування, становлення та запровадження соціальної відповідальності зростатимуть загрози національної безпеки. Найбільший зв'язок таких загроз експерти бачать у низькому рівні та якості життя, високому рівні бідності (60,1%), десоціалізації відносин у трудовій сфері, зниженні цінності праці, низькій якості трудового життя, нерозвиненості трудових компетенцій (58,9%), зниженні згуртованості та патріотизму, несформованості національної згоди (56,3%) тощо. Високим є вплив нерозвиненості соціальної відповідальності на позиції України в різних рейтингах та оцінках. Дуже сильний та сильний вплив на рівень корупції відзначило 73,6% експертів, а також на рівень розвитку людського потенціалу (61,4%), рівень виконання міжнародних зобов'язань зі сталого розвитку (59,5%), ступінь реалізованості міжнародного стандарту ISO-26000 (55,7%), рівень конкурентоспроможності (52,5%).

За результатами експертного опитування до загроз національної безпеки пропонується включити: неprestижність у суспільстві бути соціально відповідальною людиною (79,8%), домінування власних інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного та регіонального управління (73,4%), високий рівень зростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення (72,8%), духовно-моральну деградацію українського суспільства, девальвацію соціальних цінностей та настанов (70,3%).

Результати експертного опитування довели, що на стан соціальної відповідальності особистості найбільшою мірою впливає характер відносин у родині, соціальні мережі, нефор-

мальні соціальні групи, засоби масової інформації. Вони виявилися більш значущими, ніж вплив системи вищої освіти і трудового колективу на розвиток соціальної відповідальності особистості, що певною мірою можна пояснити розвитком постмодернізаційних процесів в українському суспільстві. Серед вагомих перешкод становленню соціальної відповідальності особистості в Україні найвпливовішими виступають перешкоди інституціонального, соціально-структурного характеру – недоліки в системі виховання в сім'ї, інших інститутах суспільства, зростання поляризованості й майнової диференціації в українському суспільстві, невисокий рівень духовно-моральної культури владної еліти.

Реалізація прав та свобод людини, можливостей її вибору не стала значущим мотиватором розвитку соціальної відповідальності в Україні, не перетворилася на поширені поведінкові практики. Тут також наявне протиріччя – спрацьовує сподівання на зовнішній контроль за безвідповідальністю на принципах соціальної справедливості при повній недовірі до судів і низькій правозахисній активності – нерозвиненості, формалізації та нелегітимності інститутів державного і громадського контролю. Наведення порядку, вважають експерти, має відбуватися через притягнення до відповідальності високопосадових осіб для того, щоб соціальна відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві. Що ж стосується внутрішнього локусу контролю, то ним має стати зміцнення релігійних цінностей та віри. Відповідальність та порядок слід встановлювати через оновлення правлячих еліт, відсіювання тих, хто спростовує закони совісті, моралі, нехтує загальнолюдськими цінностями, керується власними інтересами та вигодою, завдаючи шкоди суспільству в цілому. Своєрідний «катарсис» може відбутися певним чином через активацію ірраціональних механізмів повернення до кращої традиції (архаїки) – до віри, релігійних норм, загальнолюдських цінностей.

Моральна деградація українського суспільства стала наслідком розхитування світоглядних засад – краще втрачається, нове не створюється. Демократизація різних сторін життя в українському варіанті не приносить очікуваних результатів і

має формальний, штучний характер через те, що є свобода без демократії, свобода без відповідальності. Свобода без жорсткого дотримання соціальних і моральних норм усіма, передусім владою, обертається тотальною безвідповідальністю, постійним «перекладанням» відповідальності з боку влади і суспільства одне на одного, непрестижністю відповідальних відносин, їх знеціненням, бездіяльністю, бездушністю, що завдає непоправної шкоди людині, суспільству, підриває міжнародний авторитет, тримає країну в стані значних національних, соціальних, особистісних небезпек. На практиці це обертається суттєвою розмитістю і невизначеністю відповідальності як регулятивної норми і соціального інституту в українському суспільстві. Всеукраїнські соціологічні дослідження виявили, що прогресивних соціально відповідальних громадян в Україні (принаймні тих, хто себе так позиціонує) не так багато – лише четверта частина, яка може взяти на себе відповідальність за стан справ у країні, у своєму населеному пункті. Це та частина мешканців країни, яка має більш високі позиції в освітньому, соціальному та матеріальному становищі, яка активно реалізує і розвиває свій людський потенціал. Суспільство хоча і нагально потребує відповідальних відносин, проте сприятливого соціального, нормативно-правового, управлінського, духовно-ціннісного та інформаційного простору для закріплення в громадській свідомості позитивного образу соціально відповідальної людини не створено і не створюється.

Неусталеність, нестабільність соціальних умов деформує існуючу систему відносин, що викликає безліч протиріч. Згідно з результатами експертного опитування розвиток соціальної відповідальності особистості в українському варіанті залежить і визначається передусім зовнішніми регуляторами, колективною відповідальністю перших осіб держави, сім'ї, школи, ВНЗ, визначенням соціальних і правових норм, правил, що мають змінити систему відносин в Україні. Люди прагнуть порядку й очікують його перш за все ззовні. Проте найголовніше, що утворює особистісну установку на соціально відповідальну поведінку, – внутрішня потреба індивіда самому бути відповідальним – на сьогоднішній день не виступає провідною детермінантою.

Це суперечить сутності самого феномену соціальної відповідальності, де внутрішня – особистісна його компонента є базовою і провідною як явище світоглядного характеру, основу якого становлять високі морально-духовні якості, втілені в поведінці, як підґрунтя забезпечення усталених, стабільних відносин. Це може бути пов'язано з відсутністю суспільного запиту на самодостатню відповідальну успішну людину як тип особистості, або спрацьовують ментальні чинники, можливо, це є продуктом недосконалих соціальних відносин та вкрай нестабільних соціальних умов життєдіяльності соціуму. На сьогодні відсутні внутрішні передумови для становлення та виховання «людини відповідальної». Лише мотивації, норми, настанови внутрішнього походження (як природжені, так і набуті), доповнені зовнішніми (суспільними) настановами, сприйнятими особистістю, зможуть розвинути та простимулювати розвиток соціальної відповідальності на особистісному рівні з подальшим розповсюдженням у суспільстві.

Виходячи із загальновизнаної значущості культурних та духовно-ціннісних аспектів для забезпечення розвитку соціально відповідальної поведінки, а також з урахуванням стану анонії українського суспільства важливим є вивчення соціокультурних передумов упровадження соціальної відповідальності у соціальні відносини в Україні. Ці погляди повною мірою поділяють опитані експерти, які визнають актуальність дослідження особливостей ментальності, традицій, історичного досвіду українського суспільства, що впливають на формування соціальної відповідальності. Відповіді експертів відображають складність та різноманітність ціннісно-нормативної структури українського суспільства та неоднозначність впливу його відповідних особливостей на формування соціально відповідальної поведінки.

Дані експертного опитування демонструють очевидну залежність очікувань щодо ефективності заходів різного характеру, спрямованих на формування соціально відповідальної поведінки, від особливостей світогляду суб'єкта (зокрема, щодо ролі та значення релігійних, ціннісних, ментальних чинників у суспільних відносинах взагалі й у політиці розвитку соціальної відповідальності зокрема). Таким чином, при розробці стратегії

та політики сприяння розвитку соціально відповідальної поведінки велике значення має проведення широкої дискусії щодо їх змісту.

Одним із результатів експертного опитування стало підтвердження важливості задекларованих політичних цілей відповідною власною поведінкою. Також можна прогнозувати значні складнощі на шляху розробки стратегії формування соціально відповідальної поведінки в Україні на національному та регіональному рівнях, на шляху її реалізації, через значну регіональну ціннісно-нормативну диференціацію українського суспільства.

Соціальна відповідальність держави – це інструмент, вагомий важіль для соціальної поведінки її керівників та інститутів. У той же час це певні обов'язки перед міжнародною спільнотою, суспільством, бізнесом та людиною. Але без упорядкування та правового оформлення ідей, прагнень, декларацій, ініціатив тощо просування на цьому шляху неможливе. Саме концепція (стратегія) соціальної держави, розроблена та прийнята на демократичній основі, є підставою для модернізаційних процесів у суспільних відносинах та управлінні на засадах соціальної відповідальності. У монографії обґрунтовано необхідність її розробки та прийняття, що стане основою для становлення та розвитку соціальної відповідальності в Україні.

Найбільшими потребами у проведенні наукових досліджень для становлення соціальної відповідальності експерти вважають інституціональні (61,4%) та управлінські (60,8%). Непрестижні місця України в міжнародних порівняннях, невиконання міжнародних зобов'язань, наявність загроз національної безпеки є наслідками безвідповідальності держави. Цей перелік доповнюється оцінкою експертами перешкод у становленні соціальної відповідальності держави. Найбільш вагомі серед них – домінування особистих інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного і регіонального управління (73,4%), низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (63,3%), концептуальна несформованість і нереалізованість принципів соціальної держави (46,4%), нерозвиненість системи суспільного контролю за діяльністю органів

влади (43,7%). Подолання перешкод можливе, коли правильно визначено і задіяно спонукальні мотиви для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні. Вагомість та значущість цих мотивів експерти визначили за такою послідовністю: невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу – 52,5%, система цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм, вимог, – 47,5, консолідація зусиль бізнесу, держави та науки щодо виконання соціально значимих для суспільства проблем – 43,7, підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості – 41,8, оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства – 39,9, формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь – 38,6, розвиток демократичних основ суспільства – 36,1%.

Пошук відповіді на запитання, які б екстремальні обставини спонукали до перетворення соціальної відповідальності в норму життя, призвів до таких аргументів експертів: приклади залучення до відповідальності високопоставлених осіб (41,8%) та зміцнення релігійних цінностей і віри (30,4%). Зневірених у будь-яких перетвореннях було лише 7,0% експертів.

Соціальна відповідальність бізнесу в Україні, на думку респондентів, є трохи більш розвинутою, ніж людини, суспільства і держави. Підтвердженням цього виступає розробка проекту Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, наявність та активність громадських об'єднань з цих питань, а також міжнародна допомога у їх формуванні та розвитку. Прагнення України до євроінтеграції обумовлює реалізацію вимог Європейської стратегії корпоративної соціальної відповідальності бізнесу на 2011-2014 роки, як підсистеми загальної стратегії розвитку “Європа 2020”.

У розділі 4 монографії оцінено перешкоди, переваги та шляхи розвитку соціальної відповідальності бізнесу. Серед вагомих перешкод становленню соціальної відповідальності бізнесу 64,6% експертів назвали зрощування інтересів влади і бізнесу, а 63,3% – домінування цілей економічної вигоди. Висока

частка тіньового сектору в економіці України, на думку 38,6% опитаних, стримує ці процеси. Певні дії з боку держави для ініціації бізнесу потребують застосування стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств (34,8%) та забезпечення залучення бізнес-структур до соціальних проблем життя українського суспільства, розробки і реалізації стандартів цієї участі. Перешкодами на шляху укріплення соціальної відповідальності бізнесу є низький рівень духовно-моральної культури владної еліти (30,4%), бізнесу (20,3%), суспільства (18,4%). Високий податковий тиск держави на бізнес (22,8%) посилюється неефективною системою захисту вітчизняного товаровиробника (10,8%).

Подолання перешкод у становленні й укріпленні соціальної відповідальності бізнесу стає більш прискореним та ефективним при усвідомленні переваг цього процесу. Експерти найбільш значущими та вагомими перевагами СВБ вважають поліпшення відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади, місцевим співтовариством та підвищення рівня довіри між ними (62,5%). Водночас переваги розвитку СВБ підвищують внутрішній та зовнішній імідж компанії (60,1%), сприяють зростанню обсягів продажів і прибутковості (48,1%), підвищенню продуктивності праці, поширенню бренду компанії (46,1%).

Шляхи розв'язання проблем та подолання перешкод у розвитку СВБ експерти бачать у «соціальному замовленні» з боку суспільства соціально відповідальної поведінки бізнес-структур (58,2%), правовій регламентації стимулювання такої поведінки (53,8%). Серед економічних заходів експерти віддали пріоритет наданню соціально відповідальним компаніям державних замовлень й інвестицій (58,2%). Пріоритет у соціально-психологічних та інформаційних заходах експерти віддали забезпеченню пропаганди серед населення позитивної практики КСВ у взаємодії влади і бізнесу (60,8%) та введення в навчальні програми бізнес-шкіл, економічних факультетів університетів та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики КСВ (57,0%).

У підрозділі 4.3 здійснено порівняння двох опитувань – представників бізнесу і науки та освіти. Бізнес-спільнота має

обмежені уявлення щодо СВБ, особливо щодо дотримання норм моралі. Більшість опитаних бізнесменів позитивно ставляться до впровадження СВБ. Вони віддають перевагу внутрішнім переконанням, а лише потім економічним стимулам. При цьому простежується недооцінка значущості виконання законів.

Збігаються думки представників бізнесу та науковців щодо перешкод на шляху становлення СВБ. Найбільш ваговою перешкодою є брак коштів та домінування цілей економічної вигоди. Інші перешкоди також заважають цьому процесу. Це податковий тиск, недостатня інформованість про СВБ, недосконалість нормативно-правової бази, недостатність традицій та досвіду СВБ, неадаптованість міжнародних політик СВБ до українських умов, недостатність кваліфікованих менеджерів з СВБ, перешкоди ціннісного характеру.

Заходи, які сприятимуть розвитку СВБ, на думку опитуваних, повинні мати певну систематизацію та спрямованість. Організаційно-управлінські мають містити розробку Національної стратегії розвитку СВБ, включення ресурсів із КСВ у програми ВНЗ, активізацію діяльності бізнес-асоціацій, інформатизацію процесу розвитку СВБ. Економічні доцільно запровадити через пільги, замовлення, інвестиції тощо. Але пріоритетними заходами мають стати державно-приватне партнерство, формування та забезпечення здійснення суспільством соціального запити до бізнесу.

Управління трудовою сферою в Україні має певні досягнення та одночасно значні проблеми подальшого ефективного розвитку. Вони розпочинаються з державного рівня та трансформуються на виробничий рівень. Відсутність правової регламентації трудових відносин через неприйняття Трудового кодексу України обумовлена недосконалістю та слабкістю інституціонального забезпечення управління сферою праці. У підрозділі 4.4 здійснено оцінку експертами значущості та ролі цінності праці, працівника, системи соціально-трудова відносин. До загроз національної безпеки, пов'язаних із нерозвиненістю соціальної відповідальності 58,9% експертів віднесли таку, що визначає десоціалізацію відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низьку якість трудового життя, нерозвиненість

трудових компетенцій. Більше половини експертів (51,3%) при визначенні негативних наслідків переважання безвідповідальності в системі суспільних відносин в Україні вказали на падіння престижу чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами без зусиль. Прояв соціальної відповідальності людини 31,6% експертів бачать у ставленні людини до роботи, своїх обов'язків, дорученої справи. У той же час 75,3% експертів при визначенні характеристик соціально відповідальної людини вказали на її відповідальність за якість і результати роботи.

Міжнародний досвід свідчить, що завдяки розвитку корпоративної соціальної відповідальності, яку підтримує та якій сприяє держава, досягаються значні успіхи в трудовій сфері. Україна значно просунулась у цьому напрямі через правову регламентацію вимог до працівника та роботодавця у контексті СВБ через стандарт IC CSP – 08260008000.

Переваги розвитку КСВ для підприємств, за оцінками експертів, полягають у забезпеченні розвитку персоналу, гідних умов праці та її оплати (55,1%), узгодженні інтересів працівника та роботодавця (44,9%), підвищенні соціального захисту працівників та їх родин (44,9%), формуванні сприятливого клімату у колективі (39,9%) та підвищенні безпеки праці й наданні додаткових соціальних гарантій страхування життя і здоров'я (36,1%). Для самого бізнесу переваги розвитку КСВ розкриваються, на думку 46,2% експертів, у зниженні плинності кадрів, підвищенні продуктивності праці та мотивації персоналу до ефективної праці, а також у підвищенні рівня конкурентоспроможності виробництва і персоналу (32,3%).

Яскравим прикладом соціальної відповідальності бізнесу, який показав високі переваги її застосування, є діяльність ПрАТ «Донецьксталь». За багатьма напрямками простежуються позитивні результати його функціонування щодо запровадження соціальних інновацій. Безперечним є досягнення цієї компанії при реалізації Програми комплексного освоєння та використання запасів метано-вугільних родовищ, де є можливість продемонструвати дотримання стандартів та вимог сталого розвитку, комплексного розв'язання і соціальних, і екологічних проблем, а особливо забезпечення екологічної безпеки при швидкісному

спорудженні свердловин. Завдяки соціально відповідальному ставленню до довкілля захищаються від забруднення земля, вода і повітря. Внутрішні переваги соціальної відповідальності бізнесу визначаються створенням безпечних умов та охорони праці, підвищенням рівня оплати праці, зростанням продуктивності праці, розвитком культури виробництва і праці, підвищенням якості трудового життя працюючих тощо.

Пошук можливостей системності та комплексності дослідження соціальної відповідальності обумовив розробку та використання для оцінки причинно-наслідкових взаємозв'язків ієрархічної моделі формування соціальної відповідальності. У розділі 5 висвітлено таку модель і здійснено відповідні розрахунки, які підтверджують її наукову та практичну доцільність.

Згідно з розрахунками значення коефіцієнтів взаємної спряженості коливається в межах від 0,17 до 0,28, що свідчить про достатньо помірну залежність між усіма чинниками соціальної відповідальності, диференційованих за соціальними суб'єктами. На рівні держави та бізнесу найбільш впливовим чинником на формування соціальної відповідальності є конкурентоспроможність. У той же час динаміка економічного розвитку та розвиток соціальної відповідальності не показали взаємозв'язку. Високий рівень зв'язку визначився у соціальній та соціально-психологічній підсистемах, де рівень розвитку людського потенціалу значно впливає на формування соціальної відповідальності держави, бізнесу, особистості. Інституціональні чинники визначають пріоритетні напрями становлення соціальної відповідальності на рівні держави та бізнесу. На рівні держави перешкоджають становленню соціальної відповідальності недосконалість, неефективність діяльності системи освіти, ЗМІ, профспілки, державна виконавча влада, неформальні групи. На друге місце за значущістю перешкод для формування соціальної відповідальності вийшли сім'я, бізнес, трудовий колектив, громадські та релігійні організації. Розрахунки показали, що на рівні бізнесу найбільше перешкоджають соціальній відповідальності профспілки, сам інститут бізнесу, громадські організації, сім'я тощо. Для особистості найбільш значними перешкодами для прийняття та реалізації соціально відповідаль-

ної поведінки є державні та регіональні інститути влади, які не ініціюють та не стимулюють їх дії у цьому напрямі. Друге місце за перешкодами становленню соціальної відповідальності особистості посіли система середньої освіти, бізнес, профспілки та ЗМІ. Найменш негативно впливають сім'я та неформальні групи.

Причинно-наслідкові зв'язки, які визначають умови та рівень формування соціальної відповідальності, мають не тільки прямий, але і зворотний характер. Ступінь розвитку соціальної відповідальності держави і бізнесу значною мірою підвищує рівень їх конкурентоспроможності, в той же час формування соціальної відповідальності залежить від конкурентоспроможності. Такі самі тенденції простежуються щодо корупції.

У результаті розрахунку показників рангової кореляції оцінено тісноту зв'язку прояву соціальної відповідальності за окремими її суб'єктами. Так, достатньо тісний взаємозв'язок виявився між формуванням загроз національної безпеки і наслідками їх прояву на рівні особистості, суспільства і держави, бізнесу.

Результати досліджень свідчать про наявність певних закономірностей становлення соціальної відповідальності. Водночас на етапі її формування ще не склались стійкі причинно-наслідкові зв'язки між факторами, причинами і мотивами розвитку соціальної відповідальності як у суспільстві в цілому, так і диференційовано по окремих її суб'єктах.

Будь-які пропозиції є цінними, коли вони мають адресний та конструктивний характер. Щодо соціальної відповідальності це зробити нелегко, бо вона ще не стала цільовим орієнтиром життя та діяльності ні людини, ні суспільства, ні представників бізнесу, ні представників державного управління. Але за наявності діагностики стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні, які базуються на узагальненні результатів експертного опитування, наукових напрацюваннях вітчизняних та зарубіжних фахівців, а також на оцінці діяльності у сфері соціальної відповідальності бізнесу, автори монографії здійснили спробу визначити адресатів та їх обов'язки, які забезпечать становлення й розвиток соціальної відповідальності в

Україні взагалі та конкретно щодо людини, суспільства, бізнесу і держави. Ці пропозиції окреслюють лише мінімальний перелік завдань для різних органів та структур управління, які доцільно розширити, поглибити та конкретизувати до компетенції обов'язків і повноважень. Однак це буде підставою ініціювання та активізації діяльності щодо становлення та розвитку соціальної відповідальності в Україні.

Для забезпечення розвитку соціальної відповідальності необхідно:

Верховній Раді України:

внести зміни та доповнення до Конституції України, Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закону України «Про основи національної безпеки України», Закону України «Про Кабінет Міністрів України» з визначенням та конкретизацією положень щодо соціальної відповідальності держави;

прийняти та забезпечити реалізацію Концепції (стратегії) з розбудови соціальної держави Україна;

ухвалити Закони України «Про соціальну відповідальність бізнесу», «Про соціальну звітність підприємств», «Про соціальний аудит»;

виконати оцінку положень щодо соціальної відповідальності чинного законодавства України на відповідність сучасним вимогам адаптації національного правового поля до кращого європейського та світового досвіду запровадження соціальної відповідальності;

сприяти забезпеченню верховенства права в Україні через формування та розвиток соціальної відповідальності людини, суспільства, бізнесу та держави.

Кабінету Міністрів України:

при формуванні системи соціальної відповідальності держави забезпечити врахування місця України в міжнародних порівняннях, світових рейтингах (за демографічним та людським розвитком, рівнем освіти, рівнем виробничого травматизму, соціальним самопочуттям, рівнем базової захищеності, індексом щастя тощо);

створити соціологічний моніторинг щодо оцінки соціальної відповідальності держави та забезпечити широке висвітлення цієї інформації у ЗМІ;

здійснити соціальне замовлення на проведення наукових досліджень щодо теоретичних та прикладних аспектів соціальної відповідальності суб'єктів й інститутів держави і суспільства та розробити на цій підставі Концепцію соціальної відповідальності в Україні;

розробити Національну стратегію розвитку соціальної відповідальності для всіх рівнів державного управління з визначенням особливостей її змісту та застосування в державі, регіоні, на виробництві, а в перспективі прийняти відповідну Національну програму;

розробити, прийняти та забезпечити реалізацію Кодексу з корпоративного управління з переважним акцентом його змісту на КСВ;

здійснити державну підтримку (державні замовлення, пільгові кредити, пріоритетність інвестування тощо) із суб'єктами господарювання, які функціонують згідно з принципами КСВ;

забезпечити формування умов при наданні інвестицій у бізнес-структури, які в системі управління дотримуються вимог та принципів КСВ;

забезпечити формування та реалізацію моделей конкурентних переваг ділової та підприємницької поведінки, заснованої на принципах корпоративної соціальної відповідальності;

створити систему державних інститутів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності, та забезпечити їх ефективну діяльність; організувати в межах Мінекономрозвитку України департамент із соціальної відповідальності;

розробити системи заохочення (стимулювання) представників бізнесу до соціальних інвестицій через партнерство з державою;

надавати державні гарантії під кредити, у першу чергу, соціально активним підприємствам;

надавати соціально відповідальним компаніям (підприємствам) державні замовлення, кредити та інвестиції;

зменшити податкове навантаження на підприємства за рахунок зниження чи звільнення від оподаткування тієї частки прибутку, що спрямовується на технічний розвиток і переоснащення, модернізацію виробництва, створення нової, відповідної до світових стандартів продукції;

надавати соціально відповідальним компаніям регіональні преференції у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво тощо;

посилювати практику добровільного та ефективного об'єднання ресурсів держави та бізнесу для здійснення окремих соціальних програм та вирішення екологічних проблем;

створити механізм сертифікації для стимулювання (нагородження) представників бізнесу за впровадження стандартів та кращих світових практик з КСВ;

заснувати фонд з підтримки малого та середнього бізнесу, що реалізують принципи КСВ;

ввести систему звітності з КСВ, у якій компанії повинні зазначати умови праці своїх робітників, заходи для покращення їх безпеки та здоров'я, екологічну завантаженість підприємства, соціальні пакети, доброчинність, проекти з допомоги малозабезпеченим тощо;

започаткувати національну премію і нагороди за окремими напрямами КСВ, власники яких стануть гарантами якості та надійності, що збільшить конкурентоспроможність їх компаній;

забезпечити розробку системи критеріїв суспільної оцінки соціально відповідального підприємця та держслужбовця;

сприяти створенню системної інформаційної кампанії щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки;

забезпечити створення Національного реєстру соціально відповідальних підприємств та систематичне висвітлення цієї інформації в ЗМІ;

сприяти формуванню серед суспільства позитивного іміджу соціально відповідальних підприємств і компаній.

Адміністрації Президента України доцільно реалізувати такі заходи:

широко висвітлювати та розповсюджувати приклади соціально відповідальної поведінки перших осіб держави;

ініціювати модернізацію суспільних відносин та державного управління на засадах соціальної відповідальності; Президентів України виступити з такими ініціативами;

сприяти культивуванню у свідомості всіх верств населення переваг суспільних відносин, які базуються на соціальній відповідальності суб'єктів та інститутів суспільства (людини, сім'ї, школи, колективу, підприємства, галузі, регіону, держави);

включити до змісту Послання Президента України Верховній Раді України окремий розділ, у якому висвітлено звіт про стан запровадження соціальної відповідальності та перспективи її розвитку в Україні;

внести зміни та доповнення до Кодексу держслужбовця щодо посилення положень з КСВ та регламентації обов'язків щодо її розвитку;

забезпечити інтеграцію корпоративної соціальної відповідальності в освіту і науку, систему підготовки держслужбовців, підвищення кваліфікації фахівців, тренінги, практичні семінари тощо;

створити Академію з корпоративної соціальної відповідальності на базі однієї з регіональних академій управління при Президентів України;

забезпечити розвиток соціальних зв'язків, соціальної взаємодії всіх верств населення та всіх регіонів України;

забезпечити підвищення рівня довіри громадян до органів державної та регіональної влади, налагодити соціальний діалог між владними структурами та громадськими об'єднаннями;

сприяти формуванню ідеологічних настанов, стандартів розвитку соціально відповідальної поведінки.

Раді національної безпеки і оборони України необхідно:

забезпечити підготовку пропозицій до Верховної Ради України щодо доцільності внесення змін та доповнень до законодавства України про національну безпеку, зовнішню та внутрішню політику, які визначають серед пріоритетних напрямів державної політики виконання міжнародних зобов'язань та міжнародних стандартів зі сталого розвитку та соціальної відповідальності;

виконати оцінку стану та перешкод розвитку соціальної відповідальності в державі, які посилюють прояв загроз національної безпеки щодо зростання майнової диференціації в суспільстві та рівня бідності; падіння престижу та цінності праці, зниження соціальної згуртованості та патріотизму; нерозвиненості громадянського суспільства і демократичних інститутів тощо;

здійснити аналіз та оцінку виконання соціального законодавства України, визначити повноту затребування відповідальності при його нереалізованості, встановити причини, які перешкоджають застосуванню відповідальності;

сприяти становленню та розвитку соціальної відповідальності особистості, суспільства, бізнесу та держави через культивування її престижності як національного інтересу на міжнародному та державному рівнях;

задіяти інформаційні ресурси (ЗМІ, Internet, соціальні мережі тощо) для поширення стимулювання і підтримки соціально відповідальної поведінки;

забезпечити відстеження причинно-наслідкових процесів формування та укріплення корупції в контексті незастосування заходів відповідальності в соціальній, економічній, екологічній, виробничій та інших сферах діяльності;

визначити в колі показників соціальної відповідальності держави виконання міжнародних домовленостей України;

відстежувати рівень досягнення пріоритетів розвитку держави (щодо підвищення рівня і якості життя, економічного зростання та інноваційного розвитку, забезпечення соціальної орієнтації економіки), встановлених у правових документах, та застосувати рівень їх виконання при визначенні соціальної відповідальності держави;

створити умови та надати можливості для розвитку демократичних засад контролю за діяльністю держави з боку суспільства та його представників (громадських об'єднань, політичних партій, професійних спілок, громадян тощо).

Міністерству освіти і науки України:

запровадити систему духовно-морального виховання з визначенням переваг соціально відповідальної поведінки в усіх

навчальних закладах України (шкільних, середніх спеціальних, вищих);

включити до навчальних та методичних матеріалів для загальноосвітніх середніх шкіл рекомендації щодо надання учням знань стосовно антропогенного впливу на навколишнє середовище, гуманістичних цінностей та навичок соціально й екологічно відповідальної поведінки;

сприяти закладам вищої освіти у налагодженні обміну досвідом викладання курсів, спрямованих на засвоєння принципів та форм соціальної відповідальності особистості, бізнесу, суспільства;

сприяти вищим навчальним закладам в організації навчання фахівців за спеціальностями «Соціальний аудитор», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності», доборі місць виробничої практики та працевлаштування випускників за цими спеціальностями;

ініціювати проведення тематичних учнівських конкурсів з проблем соціальної відповідальності, включення завдань відповідної тематики до учнівських конкурсів з природознавства, біології тощо;

сприяти поширенню системи державних і суспільних інститутів, діяльність яких спрямована на допомогу батькам у культурному, правовому та діловому вихованні дітей;

забезпечити підвищення рівня правової культури громадян щодо знання, затребування виконання своїх прав і обов'язків;

забезпечити видання та поширення спеціальної літератури, проведення круглих столів, конференцій, семінарів серед студентів та школярів з питань соціальної відповідальності;

упровадити спільно із міжнародними організаціями, представниками бізнес-спільноти грантові програми для студентських організацій із реалізації проектів у сфері соціальної відповідальності, регіональні та всеукраїнські тематичні конкурси студентських робіт.

Міністерству молоді та спорту України:

забезпечити підтримку та сприяння розвитку дитячих і молодіжних волонтерських рухів, спрямованих на поширення й реалізацію принципів соціальної відповідальності у різних сферах;

координувати включення до регіональних молодіжних програм заходів щодо заохочення та стимулювання соціальної відповідальності молоді, інформаційних акцій для дітей щодо роз'яснення принципів та значення соціальної відповідальності у повсякденному житті;

організувати проведення серед учнів, студентів конкурсів соціальної реклами для різних цільових аудиторій з метою формування привабливого образу соціально відповідальної людини, організації.

Міністерству культури України:

забезпечити організацію виставок, проведення всеукраїнських, регіональних мистецьких фестивалів і конкурсів для залучення засобів кінематографії, музейної справи, літератури, театрального мистецтва, інших видів мистецтв до пропаганди соціально відповідальної поведінки, розкриття цінностей соціальної відповідальності в історії українського народу (благодійність, турбота про землю тощо);

сприяти реалізації соціально-культурних та освітніх проєктів за спільною участю громадських об'єднань, комерційних підприємств, спрямованих на підвищення престижу соціально відповідальної поведінки у різних сферах.

Міністерству соціальної політики України:

ініціювати розробку та прийняття Концепції соціальної держави Україна;

забезпечити розвиток соціальної відповідальності у трудовій сфері України;

включити до Концепції соціального розвитку України на 2013–2023 роки заходи, спрямовані на сприяння формуванню та розвитку соціальної відповідальності різних суб'єктів у сфері вирішення соціальних проблем;

ініціювати проведення досліджень (у тому числі із залученням коштів міжнародних організацій та фондів) стану соціальної

льної відповідальності різних соціальних суб'єктів, ступеня його відповідності вимогам сталого розвитку українського суспільства та актуальним соціальним проблемам суспільства.

Міністерству екології та природних ресурсів України:

ініціювати розробку та розміщення соціальної реклами, тематичних публікацій та сюжетів у ЗМІ, присвячених висвітленню прикладів соціально відповідальної поведінки у сфері екології.

Профспілковим об'єднанням України [156, с. 492]:

розвивати соціальний діалог на всіх рівнях (підрозділів, підприємств, галузей, держави, міжнародних корпорацій);

брати участь у розробленні й добиватися реалізації національних, місцевих і корпоративних соціальних програм;

здійснювати контроль за діяльністю ТНК, що діють на території України, з метою своєчасного виявлення та недопущення порушення соціально-економічних прав їх працівників;

брати участь у процесі перевірки соціальних звітів компаній з метою оцінки достовірності наданої ними інформації;

тісно співпрацювати з міжнародними профспілками з питань соціальної відповідальності;

навчати і заохочувати членів профспілок у питаннях соціальної відповідальності, нормативно-правової підготовленості, екологічної грамотності, здорового способу життя, моральності.

Урахування конкретними органами та структурами, громадськими організаціями визначених пропозицій щодо становлення та розвитку соціальної відповідальності в Україні буде свідченням демократизації управління, формування сприятливих перспектив для створення гідних умов життя та діяльності для людини, суспільства, держави та бізнесу, а також позиціонування країни як надійного відповідального партнера у глобальних модернізаційних процесах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амоша О. Соціальна відповідальність в контексті розвитку людського потенціалу / О. Амоша, О. Новікова // Держава і суспільство. – 2010. – № 2. – С. 122-127.

2. Артамонова А.А. Социальная ответственность личности в современном обществе / А.А. Артамонова // Вектор науки ТГУ. – 2010. – №3(3). – С. 19-21.

3. Архипенко С.И. Социальный тип личности в России: специфика трансформации / С.И. Архипенко, Г.И. Колесникова. – Ростов-на-Дону: Антей. – 2010. – С. 111-112.

4. Аршакян Д. Особенности управления социотехническими системами в современных условиях / Д. Аршакян // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – №5. – С. 96-99.

5. Бабаева Л.В. Семь мифов о российской бизнес-элите: исследование менталитета российского предпринимательства / Л.В. Бабаева, К.И. Микульский, А.Е. Чирикова // Рубеж (альманах социальных исследований). – 1999. – № 10-11. – С. 116-123.

6. Бегма Ю.К. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні / Ю.К. Бегма, О.Ю. Вінніков, О.І. Редько. – Київ: Факт, 2006. – 129 с.

7. Бережна І. Бізнес завмер в очікуванні... [Електронний ресурс] / І.Бережна. – Режим доступу: <http://www.oglyadach.com.ua/news/2008/2/13/189237.htm>

8. Березіна О. Ю. Адаптація моделей корпоративної соціальної відповідальності до національних умов / О. Ю. Березіна // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Сер. : Економічні науки. – 2010. – № 4, ч. 2. – С. 60-65.

9. Бігняк О.Г. Юридична та соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва / О.Г. Бігняк // Університетські наукові записки. – 2006. – №1(17). – С. 150-154.

10. Благов Ю. Корпоративная социальная ответственность. Эволюция концепции / Ю. Благов. – М. : Высшая школа экономики, 2010. – 272 с.

11. Благов Ю.Е. Генезис концепции корпоративной социальной ответственности / Ю.Е. Благов // Вестник Санкт-

Петербургского ун-та. Сер.: Менеджмент. – 2007. – №2. – С. 3-24.

12. Братющенко С.В. Ответственность как проблема социальной философии (на примере предпринимательства) / С.В. Братющенко // Образ гуманитарных и социальных исследований в XXI веке: материалы регион. науч. конф. молодых ученых Сибири в области гуманитарных и социальных наук. – Новосибирск: Новосиб. гос. ун-т, 2004. – С. 98-105.

13. Будущее, которого мы хотим [Итоговый документ Конференции ООН по устойчивому развитию «Рио+20» (20-22 июня 2012 г.)] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N11/476/12/PDF/N1147612.pdf>].

14. Букина Н.Н. Межсекторное социальное партнерство как основа современного гражданского общества [Электронный ресурс] / Н.Н. Букина, С.Г. Рябова. – Режим доступа: http://sisupr.mrsu.ru/2009-2/pdf/5.4_Vikina.pdf (дата звернения: 10.05.2011).

15. Булеев И.П. Социальная ответственность бизнеса: теория и практика: моногр. / И.П. Булеев, Н.Ю. Брюховецкая, Е.В. Черных. – Донецк: ИЭП НАН Украины, ДонУЕП, 2008. – 137 с.

16. Буркин А.И. Национальная безопасность России в контексте современных политических процессов / А.И. Буркин, А.В. Возжеников, Н.В. Синеок. – М.: РАГС, 2005. – 520 с.

17. В рейтинге конкурентоспособности Украина поднялась на 73 место / WEF [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ua/rus/top/show/v-reytinge-konkurentosposobnosti-ukraina-podnyalas-na-05092012123400>

18. Вебер М. Политика как призвание и профессия: избр. произведения / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

19. Витковская Л. Социальная ответственность бизнеса и государства в обществе / Л. Витковская // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 4. – С. 41-49.

20. Виттенберг Е.Я. Социальная ответственность бизнеса в постсоветском пространстве / Е.Я. Виттенберг. – М.: РГГУ, 2011. – 477 с.

21. Володин А.Г. Гражданское общество и модернизация в России. Истоки и современная проблематика / А.Г. Володин // Полис. – 2000. – № 3. – С. 104-116.

22. Волошин Р.В. Особливості впровадження концепції соціальної відповідальності бізнесу в Україні / Р.В. Волошин, І.В. Черевко // Інноваційна економіка. – 2012. – №7. – С. 62-64.

23. Воробей В. Соціальна відповідальність бізнесу. Українські реалії та перспективи: Інформаційно-аналітичний матеріал [Електронний ресурс] / В. Воробей, І. Журовська. – Режим доступу: [rfi.org.ua>index.php?option=com](http://rfi.org.ua/index.php?option=com)

24. Воробей В. Що таке корпоративна відповідальність компаній? [Електронний ресурс] / В.Воробей // Києво-Могилянська Бізнес Студія. – 2005. – №5. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/cm/cm037.html>

25. Ворона О.В. Практика реалізації соціальної відповідальності бізнесу в Європі та в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Ворона. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2010/Economics/62028.doc.htm

26. Ворона О.В. Соціальна відповідальність як сучасна концепція бізнесу / О.В. Ворона // Вісник економіки транспорту і промисловості: зб. наук.-практ. ст. – Х.: УкрДАЗТ, 2010. – № 29. – С. 410-417.

27. Гаджиев К.С. Заметки о метаморфозах либеральных ценностей / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 2008. – №5. – С. 14-32.

28. Галушка З.І. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: національні особливості [Електронний ресурс] / З.І. Галушка. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2010_6/7_Social.pdf

29. Гальчинський А.С. Економічна методологія. Логіка оновлення: курс лекцій / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.

30. Генеральна угода між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2010-2012 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prupu.org/proflideru/general/>

31. Глинчикова А.Г. Либеральные ценности и проблемы российской модернизации / А.Г. Глинчикова // *Философские науки*. – 2011. – № 1. – С. 32-43.

32. Глинчикова А.Г. Частная собственность и общественный интерес - дилемма России / А.Г. Глинчикова // *Вопросы философии*. – 2011. – № 3. – С. 3-12.

33. Головаха Є. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: [за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005-2007-2009-2011] / Є. Головаха, А. Горбачик. – К.: Інститут соціології НАН України, 2012. – 120 с.

34. Головаха Є.І. Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві / Є.І. Головаха, Н.В. Паніна // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2001. – №4. – С. 5-22.

35. Градюк Н.М. Соціальна відповідальність підприємств в умовах становлення громадянського суспільства в Україні / Н.М. Градюк // *Регіональна економіка*. – 2011. – № 2. – С. 143-150 .

36. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // *Україна: аспекти праці*. – 2010. – №7. – С. 3-8.

37. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність бізнесу: розуміння сутності, сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку в Україні / О.А. Грішнова // *Соціалізація відносин у сфері праці в контексті стійкого розвитку: моногр.* / А.М. Колот, О.А. Грішнова, О.О. Герасименко та ін.; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 189-210.

38. Губачев М. Н. Социальная ответственность в системе ценностных ориентаций современного общества: автореф. дис. ... канд. фил. наук: спец. 09.00.11 / Губачев Михаил Николаевич. – Уфа, 2004. – 17 с.

39. Дейч М.Е. Источники формирования социальной ответственности в современных условиях Украины / М.Е. Дейч // *Современный вестник. Серия: Экономические науки. Государственное управление*. – 2013. – №19(158). – С. 98-105.

40. Дейч М.Є. Модернізація суспільних відносин на засадах соціальної відповідальності / М.Є. Дейч // Схід. – 2013. – № 3(123). – С. 5-12.

41. Дейч М.Є. Соціальна відповідальність бізнесу в системі соціально-трудових відносин / М.Є.Дейч // Соціально-трудові відносини: теорія та практика: зб. наук. пр. – 2012. – № 2(4). – С. 52-60.

42. Дейч М.Є. Соціальна відповідальність: теоретико-методологічні основи змістовного визначення / М.Є. Дейч // Социальная экономика. – 2013. – №1. – С. 43-51.

43. Детермінанти соціально-економічної нерівності в сучасній Україні: моногр. / за ред. О.М. Балакіревої. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАН України, 2011. – 592 с.

44. ДСТУ ISO 14001-97 «Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування». –К.: Держстандарт України, 1997. – 19 с.

45. Еврокомиссия и ПРООН: бизнес должен стать социально-ответственным [Электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа: http://naviny.by/rubrics/society/2007/08/14/ic_articles_116_152281

46. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия) / А.Н. Ермоленко. – К.: Наук. думка, 1994. – 200 с.

47. Ермоленко А.М. Комунікативна практична філософія: підручн. / А.М. Ермоленко. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.

48. Ермоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: моногр. / М.А. Ермоленко. – К.: Лібра, 2010. – 416 с.

49. Жизнеспособная планета жизнеспособных людей: будущее, которое мы выбираем [Электронный ресурс] / Доклад Группы высокого уровня Генерального секретаря ООН по глобальной устойчивости: принят 1 марта 2012 г. – Режим доступа: <http://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/66/700&Lang=R.>)

50. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава: програма економічних реформ на

2010-2014 pp. [Електронний ресурс]. – К., 2010. – 87 с. – Режим доступу: president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL.

51. Заславская Т.И. Трансформационный процесс в России: в поиске новой методологии / Т.И. Заславская. – М.: Экономика, 2007. – Т. 2. – 590 с.

52. Звонар В.П. Економічна феноменологія соціальної відповідальності у контексті модернізації суспільства / В.П. Звонар // Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки (кол. моногр.) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. – С. 69-109.

53. Звонар В.П. Соціальний захист працівників в Україні у пріоритетах корпоративної соціальної відповідальності / В. П. Звонар // Демографія та соціальна економіка. – 2010. – № 2. – С. 113-122.

54. Зінченко А.Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К.: Фарбований лист, 2010. – 56 с.

55. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін: моногр. / О. Злобіна. – К.: ІС НАНУ, 2004. – 400 с.

56. Иванова И.В. К вопросу о подходах к изучению категории «социальная ответственность» / И.В. Иванова // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 4. – Т. I (Гуманитарные науки). – С. 132-135.

57. Ільчук Л.І. Концепція соціальної держави в Україні (проект) [Електронний ресурс] / Л.І. Ільчук, А.В. Сивак, А.П. Супруненко. – Режим доступу: <http://www.cpsr.org.ua/?pr=98&id=131>.

58. ISO 26000:2010. Руководство по социальной ответственности = Guidance on social responsibility / International Organization for Standardization [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ksovok.com/doc/iso_fdis_26000_rus.pdf

59. Калита П. Я. Фактори формування соціальної відповідальності бізнесу. Суспільне стимулювання підприємств до вдосконалення [Електронний ресурс] / П. Я. Калита / – Режим доступу: http://www.corporate-citizen.org.ua/pub_2.htm

60. Киященко Н.И. Культура гражданского общества / Н.И. Киященко // Вопросы философии. – 2010. – №10. – С. 62-81.

61. Кліменко О.М. Соціальна відповідальність бізнесу як стратегічний напрямок його розвитку / О.М.Кліменко // Вісник економіки транспорту і промисловості УкрДАЗТ. – 2006. – №14. – С. 55-56.

62. Ковалев А.И. Менеджмент качества. Многое в немногих словах / А.И.Ковалев. – М.: Стандарты и качество, 2007. – 136 с.

63. Колесникова Г.И. Социальный механизм манипуляции сознанием личности / Г.И. Колесникова. – Ростов н/Д: Изд-во ЮФУ, 2010. – 271 с.

64. Колот А. Соціальна відповідальність людини як чинник стійкої соціальної динаміки: теоретичні засади / А. Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – №3. – С. 3-9.

65. Колот А.М. Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії / А.М.Колот // Україна: аспекти праці. – 2011. – № 8. – С. 3-11.

66. Коник Д. Соціальна відповідальність бізнесу як елемент формування позитивної корпоративної репутації [Електронний ресурс] / Д.Коник // Проблема ефективності соціальних інвестицій приватного сектору та методи її оцінювання. – 2007. – Режим доступу: <http://www.PR-center.org.ua>

67. Конкурентоспроможність: країна, регіон, підприємство/ Рада конкурентоспроможності України; за ред. Ю.В. Полуєєва. – К.: ЛАТ & К, 2006. – 176 с.

68. Коноваленко А.С. Оцінка рівня соціальної відповідальності малого і середнього підприємництва: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 / А.С. Коноваленко; Запорізький ін-т економіки та інформаційних технологій. –Запоріжжя, 2010. –23 с.

69. Конституція України: закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-вр // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

70. Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2015 р. [Електронний ре-

сурс] [Проект]. – Режим доступу : http://www.lobalcompact.org.ua/img/usr/files/CSR_Concept_final.doc.

71. Корнильев К. Г. Предприятие будущего: результаты глобального исследования компании IBM / Г. К. Корнильев // Российский журнал менеджмента. – 2009. – Т. 7, №1. – С. 149-178.

72. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи [Електронний ресурс]: [аналітичний звіт]. Дата публікації 01.03.2011 р. / ГО Центр «Розвиток КСВ». – Режим доступу: <http://ua.csrukraine.org.ua/?p=186>

73. Корпоративна соціальна відповідальність Intel в Україні: розвиваючи інформаційне суспільство в Україні, готуючи нові покоління молоді до економіки знань [Електронний ресурс]: [досвід компанії Intel]. – Режим доступу: http://www.csr-ukraine.org/korporativna_socialna_vidpovidaln2.html

74. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика: посібник / М.А. Саприкіна, М.А. Сасенсус, А.Г. Зінченко та ін.; наук. ред. А.С. Редькін. – К.: Фарбований лист, 2011. – 480 с.

75. Корпоративная социальная ответственность : учебник для бакалавров / Э. М. Коротков, О. Н. Александрова, С. А. Антонов [и др.] ; под ред. Э. М. Короткова. – М. : Юрайт, 2013. – 445 с. – (Серия : Бакалавр. Базовый курс).

76. Корпоративная социальная ответственность [Электронный ресурс] // Википедия. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org>.

77. Корпоративная социальная ответственность: управленческий аспект: моногр. / под общ.ред. И.Ю. Беляевой, М.А. Эскиндарова. – М.: КНОРУС, 2008. – 503 с.

78. Котлер Ф. Корпоративна соціальна відповідальність: як зробити якомога більше добра для Вашої компанії та суспільства / Ф. Котлер, Н. Лі. – К.: Стандарт, 2005. – 302 с.

79. Кочеткова Л.Н. Теория социального государства Лоренца фон Штейна / Л.Н. Кочеткова // Философия и общество. – 2008. – №3. – С. 69-71.

80. Кравченко А.И. Социология менеджмента: учеб. пособие / А.И. Кравченко, Д. Аршакян. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 235 с.

81. Кротова А.В. Развитие корпоративной социальной ответственности в Украине за участия государства: механизм взаимодействия / А.В.Кротова, Н.Березовська // Удосконалення механізмів державного управління соціально-економічним розвитком підприємств і галузей економіки: зб. наук. праць / ДонДУУ. – Донецьк: ТЕХНОПАК, 2011. – Т. XII. – С. 121-131. – (Серія «Державне управління»; вип. 194).

82. Кузьмин М.Н. Гражданское общество и личность: проблемы образования в этнически гетерогенном российском обществе / М.Н. Кузьмин // Вопросы философии. – 2010. – №10. – С. 159-163.

83. Кусова О.Е. Предпосылки, структура, классификация социальной ответственности личности: социально-философский анализ / О.Е. Кусова // Социально-гуманитарные знания. – 2010. – № 7.

84. Кусова О.Е. Специфика социальной ответственности в современном российском обществе/ О.Е. Кусова // Социально-гуманитарные знания. – 2010. – №11.

85. Лебедев И. Концепция социальной ответственности бизнеса: перспективы развития в Украине / И. Лебедев // Проблемы теории и практики управления. – 2012. – № 2. – С. 44-51.

86. Лебедева Н.М. Ценности культуры и развитие общества / Н.М. Лебедева, А.Н. Татарко. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 528 с.

87. Левковська Л. Державна підтримка соціально-відповідального бізнесу в Україні / Л. Левковська // Економіст. – 2011. – № 10. – С. 53-55.

88. Ленк Х. Размышления о современной технике / Х. Ленк; пер. с нем.; под ред. В.С. Степина. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 183 с.

89. Леонтьев Д.А. Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем / Д.А. Леонтьев // Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии. – Вильнюс : Бирштонас, 2005. – Т.2. – С. 7-22.

90. Лобова Е. Социальная ответственность бизнеса – следующий этап развития конкуренции для компаний [Электронный ресурс] / Е. Лобова // Первый портал о маркетинге и рекламе. – 2008. – Режим доступа: http://reklamaster.com/articles/show/pr_articles/id/821/index.html

91. Магун В.С. Динамика притязаний и изменений ресурсных стратегий молодежи: 1985-2005 годы / В.С. Магун, М.В. Энговатов // Отечественные записки. – 2006. – № 3. – С. 76-96.

92. Мамардашвили М. Очерк современной европейской философии / М. Мамардашвили. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 241 с.

93. Мельник В.Л. Проблемы этики в обеспечении устойчивого развития / В.Л. Мельник // Социально-экономический потенциал устойчивого развития: учебник / под ред. Л.Г. Мельника (Украина) и Л. Хенса (Бельгия). – Сумы: Университетская книга, 2007. – С. 990-1007.

94. Мельник С.В. Концепція реформування вітчизняної системи регулювання умов, гігієни, безпеки та охорони праці [Електронний ресурс] (Проект) / С.В. Мельник, Т.А. Тресвятська, Л.В. Будьонна. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2010. – 26 с. – Режим доступу: <http://www.lir.lg.ua/docs/publicacii/BezprPraci.doc>

95. Мельник С.В. Становлення соціально орієнтованого бізнесу в Україні як складова державної соціальної політики / С.В. Мельник // Україна: аспекти праці. – 2008. – №5. – С. 32-36.

96. Мельник С. В. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С.В.Мельник, Т.А. Тресвятська, Л.В. Будьонна. – Режим доступу: <http://www.lir.cci.lg.ua; lir.ukrpost.net>.

97. Мережа Глобального договору ООН в Україні // Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.globalcompact.org.ua/>

98. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура / Роберт Мертон ; [пер. с англ. Е.Н. Егоровой и др.]. – М. : АСТ : Хранитель, 2006. – 873 с.

99. Мескон М. Основы менеджмента. Социальная ответственность и этика [Электронный ресурс] // Библиотека «Полка

букиниста». Значимые книги отечественных и зарубежных авторов. – Режим доступа: http://polbu.ru/mescon_management/ch06_all.html (дата звернення: 02.05.2011).

100. Минэкономики инициирует внедрение государственно-частного партнерства в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.liga.net/news/N0746903.html>

101. Модернизация России как построение нового государства [Электронный ресурс]: [Независимый экспертный доклад] / И. Пономарев, М. Ремизов, Р. Карев, К. Бакулев. – М., 2009. – Режим доступа: <http://www.polit.ru/dossie/2009/10/29/mrkrpng.html>

102. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради. – К., 2011. – 416 с.

103. Момджян К. Х. Социальная философия в конце XX века : сб. науч. ст. / К. Х. Момджян. – М. : Из-во МГУ, 1991. – 200 с.

104. Морально-нравственные ценности молодежи [Электронный ресурс] // Молодежь новой России: ценностные приоритеты. Аналитический доклад Института социологии РАН (Подготовлен в сотрудничестве с Представительством Фонда имени Ф. Эберта в Российской Федерации). – М., 2007. – Режим доступа: http://www.isras.ru/analytical_report_Youth.html

105. Наслідки неприйняття національної політики з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: csr-ukraine.org/everyday/nasltcki_nepriyn_nacton_polttik.html

106. Ніколаєв В.В. Світовий бізнес визначив свого представника на Саміті сталого розвитку «Ріо+20» [Електронний ресурс] / В.В.Ніколаєв. – Режим доступу: <http://pr.meta.ua/read/15497>

107. Новикова О.Ф. Социальная безопасность в Украине: возможности человеческого развития / О.Ф. Новикова. – Саарбрюккен: Lambert, 2012.– 163 с.

108. Новікова О.Ф. Соціальна відповідальність в контексті якості державного та регіонального управління / О.Ф. Новікова // Публічне управління. – 2010. – №3-4. – С. 75-80.

109. Образ жизни советской и постсоветской России: динамика изменений / под общ. ред. А.А. Возьмителя, Г.И. Осадчей. – М.: Изд-во РГСУ, 2012. – 223 с.

110. Окара А. Креативный класс как партнер государства. Локомотивом инновационной модернизации станут свободные творческие люди [Электронный ресурс] / А. Окара. – Режим доступа: www.intelros.ru

111. Орехов А.М. Справедливость как базисный принцип устройства общества: путь к очевидности / А.М. Орехов // Вопросы философии. – 2010. – № 9. – С. 60-74.

112. Орлов П. Проблеми підвищення соціальної відповідальності маркетингу та конкурентоспроможності продукції / П. Орлов // Маркетинг в Україні. – 2010. – № 2. – С. 25-31.

113. Оробець Л. Держбюджет-2011: «Рік освіти й інформаційного суспільства» [Електронний ресурс] / Л. Оробець. – Режим доступу : <http://www.vovse.net/vishka/vishkanews/65-derzhbyudzheth-2011-rk-osvti-y-nformacynogo-susplstva.html>.

114. Осовська Г.В. Основи менеджменту: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / Г.В. Осовська. – К.: Кондор, 2003. – 556 с.

115. Ответственный класс: кто осуществит модернизацию России [Электронный ресурс] / Готово ли российское общество к модернизации: Аналитический доклад ИС РАН. – М., 2010. – Режим доступа: <http://www.liberty.ru/Themes/Otvetsvennyj-klass-kto-osuschestvit-modernizaciyu-Rossii>

116. Панарин И.А. Проблема социальной ответственности в истории философии и науки / И.А. Панарин // Актуальные вопросы философии и психологии управления. – Барнаул, 2004. – С. 4-24.

117. Панина Н.В. Избранные труды по социологии: в 3-х т. / Н.В. Панина. – Т. 2: Теория, методы и результаты социологического исследования образа жизни, психологического состояния и социального самочувствия населения / под ред. Е.И. Головахи. – К.: Факт, 2008. – 312 с.

118. Перегудов С.П. Корпоративное гражданство как современная форма социальной инженерии / С.П. Перегудов //

Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №6. – С. 22-32.

119. Плахотный А.Ф. Проблема социальной ответственности / А.Ф. Плахотный. – Х.: Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1981. – 190 с.

120. Подшивалов В.Н. Проблема формирования социально ответственного поведения в современной российской экономике / В.Н. Подшивалов, Т.С. Орлова // Вестник Самарского государственного университета. – 2008. – № 5/2 (64). – С. 21-30.

121. Положення про Міністерство праці та соціальної політики України [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 2 листопада 2006 р. №1543. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/control/uk/publssh/article?art_id=35054&cat_id+34901

122. Полякова О.М. Особливості формування і розвитку соціальної відповідальності підприємств в Україні / О.М. Полякова, П.Ю. Кас // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – Вип. 32. – С. 284-289.

123. Понятие и виды социальной ответственности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.pravo.vuzlib.net/book_z2134_page_168.html.

124. Посилення соціальної відповідальності бізнесу та просування Глобального Договору на українському ринку // Бюлетень ООН. – 2005. – №4. – С. 14.

125. Посібник із КСВ. Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / кол. авт.: Лазоренко О., Колишко Р. та ін. – К.: Енергія, 2008. – 96 с.

126. Послання Президента України Віктора Януковича до українського народу [Електронний ресурс]: [2010 рік]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/17307.html>.

127. Практики КСВ в Україні 2012 / під ред. М.А. Саприкіної; Центр «Розвиток КСВ». – К., 2012. – 126 с.

128. Принципы юридической ответственности за правонарушения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kref.ru/info/administrativnoepravo/60537/>.

129. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2013 році: Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2013. – 576 с.

130. Про затвердження Положення про Національну раду зі сталого розвитку України: постанова Кабінету Міністрів України від 16.10.2009 р. №997 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 73. – Ст. 2502.

131. Проект Закону України «Про соціальну відповідальність великого бізнесу перед суспільством» від 22.04.2011 р. № 8436 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=40247

132. Прохорова Н.Г. Социальная ответственность как конкурентное преимущество развития бизнеса [Электронный ресурс] / Н.Г. Прохорова // Csrjournal. – 2008. – 30 июля. – Режим доступа: <http://www.csrjournal.com/lib/analyticarticle/817-socialnaja-otvetstvennost-kak-konkurentnoe.html>.

133. Рейтинг вищих навчальних закладів України «КОМ-ПАС–2013» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bestuniversities.com.ua/ru/compas>

134. РИО+20 [Электронный ресурс] / Конференция Организации Объединенных Наций по устойчивому развитию. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/sustainablefuture/brochure.pdf>

135. Розробка Національної концепції розвитку соціальної відповідальності [Електронний ресурс] (Київ, 22 лютого 2010 р.) [Перше засідання Консультативної Ради з розробки проекту Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні]. – Режим доступу: http://csr-ukraine.org/pershe_zasidannya_konsultatyvnoi_rady.html

136. Савченко І.Г. Категорія соціальної відповідальності в основних філософських парадигмах / І.Г. Савченко // Вісник Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2005. – №2. – С. 454-459.

137. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність в контексті розбудови соціальної держави / І.Г. Савченко // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Харків: Вид-во Хар.РІ НАНУ Магістр, 2005. – №2. – С. 55-63.

138. Савченко І.Г. Соціальна відповідальність органів державної влади в умовах розбудови соціальної держави: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / І.Г. Савченко; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харк. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2007. – 18 с.

139. Сендеров В.А. «Проект России». И вокруг него / В.А. Сендеров // Вопросы философии. – 2010. – № 2. – С. 52-60.

140. Сенякин И.Н. Социальная ответственность и ее виды [Электронный ресурс] / И.Н. Сенякин // Теория государства и права. Курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/teoria-gosudarstva-i-prava-1/116.htm>.

141. Сердобинцев К.С. Взаимодействие общества и власти в контексте проблем модернизации и развития институтов гражданского общества в России / К.С. Сердобинцев // Вопросы философии. – 2011. – №4. – С. 31-41.

142. Сидорина Т.Ю. Феномен благотворительности и моральное самосознание / Т.Ю. Сидорина // Вопросы философии. – 2011. – №2. – С. 44-57.

143. Синяков А.В. Феномен социальной ответственности как проявление ценностно-смысловой регуляции поведения человека / А.В. Синяков // Вестник Моск. ун-та. – Сер.18. Социология и политология. – 2006. – Т. 18, № 4. – С. 158-174.

144. Сиротина И.Л. Русская интеллигенция: свобода и ответственность (На материале мемуаристики) / И.Л. Сиротина // М.М. Бахтин и гуманитарное мышление на пороге XXI века: тез. докл. III Саран. междунар. Бахтинских чтений: в 2 ч. – Саранск: Изд-во Мордов. ун-та, 1995. – Ч. 2. – С. 147-149.

145. Сковорода Г. Повне зібрання творів: у 2 т. – К.: Дніпро, 1973. – Т. 1. – 531 с.

146. Скуратівський В.А. Основи соціальної політики: навч. посіб. / В.А. Скуратівський, О.М. Палій, Е.М. Лібанова. – К.: МАУП, 2003. – 370 с.

147. Смысл и выгоды социальной ответственности. Предпосылки для социальной ответственности [Электронный ресурс] // Горизонты промышленной политики: вебсайт экспертного

совета по промышленной политике. – Режим доступа: <http://prompolit.ru/159672>.

148. Соболева И. Проблемы социально ответственного поведения и перспективы его развития / И. Соболева // Вопросы экономики. – 2005. – №10. – С. 90-102.

149. Солодуха О. Социальная ответственность – основа философии бизнеса [Электронный ресурс] / О. Солодуха. – Режим доступа: <http://www.csrjournal.com/akcent/2364-socialnaya-otvetstvennost-osnova-filosofii-biznesa.html>.

150. Сомкин А.А. Свобода и ответственность личности как взаимосвязанные социально- философские категории / А.А. Сомкин // Аспирантский вестник Поволжья. – 2008. – № 5-6. – С.75-82.

151. Социальная ответственность [Электронный ресурс]. Словарь по общественным наукам. Глоссарий.ру . – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru>

152. Социальная ответственность бизнеса – опыт России и Запада: материалы исследования / Комитет по укреплению социальной ответственности бизнеса Общероссийской общественной организации «Деловая Россия». – М.: Деловая Россия, 2004. – 96 с.

153. Социальная ответственность бизнеса в Украине / под ред. Ю. Саенко. – К.: Батискаф, 2002. – 72 с.

154. Соціальна відповідальність бізнесу: принципи системної дії / Звіт Форуму соціально відповідального бізнесу України. – К., 2006. – 22 с.

155. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект [Електронний ресурс] / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К.: Б.и., 2008. – 60 с. – Режим доступу: www.csr-ukraine.org/.../1_SR%20stakeholders...

156. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: моногр. / за ред. А.М. Колота. – К.: КНЕУ, 2012. – 501 с.

157. Соціологічний вимір соціально-економічних процесів в Україні / за ред. О.М. Балакіревої. – К.: Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2009. – 320 с.

158. Спільнота соціально відповідального бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.svb.org.ua>

159. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти: моногр. / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 534 с.

160. Стародубська М. Соціальна відповідальність бізнесу – PR'ямо в ціль [Електронний ресурс] / М. Стародубська // Маркетингові комунікації. – 2005. – №1. – Режим доступу: <http://grebennikon.ru/author-1092.htm>

161. Статистичний щорічник України за 2012 р. / Державна служба статистики України; за ред. О.Г. Осауленка. – К.: Август Трейд, 2012. – 553 с.

162. Стенли Рут. Корпоративная социальная ответственность: задача или решение? [Электронный ресурс] / С. Рут // Металлы Евразии. – 2004. – №6. – Режим доступа: <http://www.eurasmnet.ru/online/2004/6/soc-partn.php/>

163. Степаненко В. Безвідповідальне суспільство? / В. Степаненко // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2009. – С. 358-370.

164. Стратегія ЄС з корпоративної соціальної відповідальності [2011-2014] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0681:FIN:EN:PDF>

165. Суспільна відповідальність бізнесу та становлення партнерства держави і бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/8022007/80207/03.htm>

166. Тощенко Ж.Т. Парадоксальный человек / Ж.Т. Тощенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2008. – 105 с.

167. Туркина И.Е. Проблема взаимоотношения ответственности личности и общества в контексте философского анализа / И.Е. Туркина // Вісник СевНТУ. – Вип. 103: Філософія: зб. наук. пр. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2010. – С. 104-108.

168. Указ Президента України «Про основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2010 року»

від 3 серпня 1999 р. № 95 8/99 // Урядовий кур'єр. – 1999. – 19 серп. (№ 155-156).

169. Україна стала 144-й в рейтинге уровня коррупции [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://smi.liga.net/actual/2012-12-06/7404389-ukraina_stala_144_y_v_reytinge_urovnya_korruptsii.htm

170. Україна: 78 место в рейтинге человеческого развития [Електронний ресурс]. – Режим доступа: // <http://newsland.com/news/detail/id/1142785/>

171. Україна «пасе задніх» в рейтингу конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unian.net/ukr/print/384426>.

172. Україна 2015. Цілі розвитку тисячоліття [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ukraine2015/org/ua/>

173. Українське суспільство 1992-2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2012. – 660 с.

174. Федорова О.В. Соціальна відповідальність бізнесу – чи можливий цей феномен в Україні? /О.В.Федорова // Економіка. Менеджмент. Підприємництво: зб. наук. праць. – Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2011. – № 23 (I). – С. 36-42.

175. Фінансування освіти в Україні – 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zrada.org/suchasnist/19-derzhapararat/348-finansirovanie-obrazovaniya-v-ukraine-v-2012-godu.html>

176. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее / Р. Флорида. – М.: Классика-XXI, 2007. – 432 с.

177. Хміль Ф.І. Соціальна відповідальність підприємництва в Україні / Ф.І. Хміль // Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – 2004. – № 1. – С. 24-30.

178. Цимбал О.І. Соціальна відповідальність людини, бізнесу, держави / О.І. Цимбал, О.М. Палій // Сталий людський розвиток: Забезпечення справедливості: Національна доповідь / Кер. авт. колективу Е.М. Лібанова / Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. – Умань: Візаві, 2012. – С. 263-266.

179. Чернова Е.А. Социальная ответственность и особенности ее реализации в управлении российскими организациями: автореф. дис. канд. соц. наук: спец. 22.00.08 «Социология управления» / Е.А. Чернова. – М., 2008. – 23 с.

180. Чубарова Т.В. Распределение социальной ответственности в обществе: социальная политика государства и функции предприятия // Куда идет Россия? Социальная трансформация постсоветского пространства / под общ. ред. Т.И. Заславской. Вып III. – М.: Аспект Пресс, 1996. – С. 424-426.

181. Шаповал В.М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: моногр. / В.М. Шаповал. – Дніпропетровськ: ДВНЗ «НГУ», 2011. – 357 с.

182. Шевченко В.Н. Модернизация или национальный путь развития России? / В.Н. Шевченко // Философские науки. – 2011. – № 1. – С. 46-59.

183. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе (статья вторая) / П. Штомпка // Социологические исследования. – 2001. – № 2. – С. 3-12.

184. Шульга М.О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М.О. Шульга. –К.: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 2011. – 448 с.

185. Щекин Г. Социальное управление как система / Г. Щекин // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – №2. – С. 114-121.

186. Що таке корпоративна соціальна відповідальність? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://csrgender.org.ua/sho_take_ksv/72-shho-take-korporativna-socialna-vidpovidalnist.html

187. Эфендиев А.Г. Социальная организация российского бизнеса сквозь призму социальных механизмов трудоустройства / А.Г. Эфендиев, Е.С. Балабанова, А.С. Гоголева // Мир России. – 2010. – № 4. – С. 69-103.

188. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України: моногр. / М.Ф. Юрій. – Вид. 2-ге. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

189. Яницький П.С. Фактори формування соціальної відповідальності бізнесу [Електронний ресурс] / П.С. Яницький,

М.В. Фурса. – Режим доступу: <http://www.corporate-citizen.org.ua/publications.htm> – Назва з домашньої сторінки Інтернету.

190. Яценко А.М. Соціально-управлінська діяльність як соціальний менеджмент / А.М. Яценко // Соціологічна наука і освіта в Україні [зб. наук. пр.]. – Вип. 2: Соціологія в контексті сучасних соціальних змін / укл. М.Ф. Головатий, В.І. Судаков. – К.: МАУП, 2003. – С. 357-370.

191. Annual Report Reveals the Strength Behind the Sales [Electronic resource]. – Available at: <http://www.fairtrade.net>

192. Boeing ad grounded over green claims [Electronic resource]. – Available at: <http://www.guardian.co.uk/media/2007/nov/28/asa.advertising>

193. Corporate Social Responsibility. National Public Policies in the European Union [Electronic resource] / J. Knopf, W. Kahlenborn, T. Hajduk et al. – Available at: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=6716&langId=en>.

194. Elisa Minou Zarbafi. Responsible Investment and the Claim of Corporate Change: A Sensemaking Perspective on How Institutional Investors May Drive Corporate Social Responsibility / Elisa Minou Zarbafi. – Wiesbaden: Gabler Verlag, 2011. – 242 S.

195. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits [Electronic resource] / Milton Friedman. – The New York Times. Magazine, - September 13, 1970. – Available at: <http://www.colorado.edu/studentgroups/libertarians/issues/friedman-soc-resp-business.html>

196. Global Compact Network Ukraine: Activities Review 2006-2009 [Electronic resource]. – Available at: <http://www.ufb.org.ua/data?t=l&g=1687>.

197. Hume D. Enquiries Concerning Human Understanding and Concerning the Principles of Morals / D. Hume. – Oxford: Clarendon Press, 1975.

198. Michael Porter's theory of social responsibility [Electronic resource] // Financial Times. – 2007. – October 1. – Available at: <http://blogs.ft.com/businessblog/2007/10/01/#axzz24H3LAhtU>

199. Overview of the links between Corporate Social Responsibility and Competitiveness [Electronic resource]. – Availa-

ble at: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sustainable-business/files/csr/documents/csrreportv002_en.pdf

200. Ramasamy B. Consumer Support for Corporate Social Responsibility (CSR): The Role of Religion and Values [Electronic resource] / B. Ramasamy, M.C.H. Yeung, A.K.M. Au // Journal of Business Ethics. – 2010. – Vol. 91, № 1. – P. 61-72. – Available at: <http://www.agsb.edu.gh/ecclar/images/20110513/32090.pdf>

201. Saroglou V. Values and Religiosity: A Meta-analysis of Studies Using Schwartz's Model [Electronic resource] / V. Saroglou, V. Delpierre, R. Dernelle // Personality and Individual Differences. – 2004. – Vol. 37, № 4. – Available at: <http://www.ulouvain.be/cps/ucl/doc/psyreli/documents/2004.ValuesReliMA.pdf>.

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ПРОМИСЛОВОСТІ**

АНКЕТА

експерта із соціальної відповідальності

Проблеми становлення та реалізації соціальної відповідальності стають усе більш актуальними і затребуваними. Їх досліджують учені різних галузей знань: юристи, економісти, філософи, соціологи, політологи, керівники та ін. Наявність соціальної відповідальності в прогресивних соціальних системах забезпечує успішний, раціональний та орієнтований на людину сталий розвиток на основі духовно-моральних і соціокультурних механізмів.

В українському суспільстві соціальна відповідальність не посіла гідного місця в системі суспільних відносин, не перетворилася на усвідомлену та реалізовану норму. У зв'язку з цим залишається актуальним пошук ефективних форм соціального управління із з'ясуванням природи соціальної відповідальності як умови встановлення соціального порядку. Усе більш гостро усвідомлюється необхідність переоцінки моральних норм і цінностей, відповідальності людей один перед одним, перед світом за себе й за інші, за мир у минулому та майбутньому.

Просимо Вас дати щирі відповіді на поставлені питання анкети, висловити свої оцінки, судження, висновки, зауваження та пропозиції. Ваша кваліфікована думка буде внеском у наукове забезпечення становлення й розвитку соціальної відповідальності в Україні. Результати дослідження будуть використані в наукових цілях для обґрунтування управлінських рішень щодо модернізації соціальних відносин, забезпечення становлення сталого розвитку в Україні та регіонах. Результати експертного опитування будуть опубліковані та Ваше прізвище буде зазначене серед експертів.

Як працювати з анкетною

Із запропонованих в анкеті варіантів відповідей виберіть один або декілька таких, які відповідають Вашій думці, обведіть його. За необхідності там, де це передбачено, просимо Вас написати свої зауваження, доповнення, зміни.

Просимо Вас не пропускати жодного питання!

Соціальна відповідальність багатоаспектна. Вона про-
 низує систему соціальних відносин, характеризує визначений
 тип поведінки, відображає рівень культури і моральні якості
 людини та суспільства, виступає як зобов'язання звітувати,
 проявляється в соціально відповідальних діях і регуляції поведі-
 нки, попереджає ризики і формує умови реалізації суспільних
 цінностей, сприяє консолідації діяльності особистості, суспі-
 льства, бізнесу і держави.

**1. Як Ви оцінюєте ступінь наукової розробленості про-
 блематики соціальної відповідальності в Україні? (Дайте від-
 повідь у кожному рядку)**

	Соціальна відповіда- льність	Ступінь розробленості проблематики					
		Дуже висо- кий	Ви- сокий	Сере- дній	Низь- кий	Дуже низький	Важко відповісти
1	Особисто- сті	1,3	7,6	20,3	46,2	19,6	5,1
2	Суспільст- ва	0	3,8	19,0	48,7	21,5	5,7
3	Бізнесу	1,9	10,1	41,8	30,4	13,3	2,5
4	Держави	1,3	3,2	27,8	37,3	25,9	4,4

**2. Чи згодні Ви з думкою, що дослідження наукового,
 освітнього й управлінського аспектів забезпечення соціальної
 відповідальності є необхідними та перспективними?**

1	Згодний	79,7
2	Скоріше згодний	17,7
3	Важко сказати, згодний чи ні	0,0
4	Скоріше не згодний	0,0
5	Не згодний	1,3

3. Якщо Ви вибрали варіанти відповіді «Згодний» або «Скоріше згодний», то які, на Ваш погляд, напрями досліджень щодо соціальної відповідальності мають стати пріоритетними? (Відзначте всі варіанти відповіді)

1	Концептуальні	53,2
2	Правові	51,9
3	Інституціональні	60,8
4	Інформаційні	37,3
5	Соціокультурні	53,8
6	Соціально-психологічні	42,4
7	Управлінські	61,4
8	Інше (укажіть)	8,9
9	Важко відповісти	1,3

Рівень соціальної відповідальності прямо або опосередковано впливає на імідж країни в міжнародних рейтингах.

4. Як Ви вважаєте, наскільки сильно існуючий рівень соціальної відповідальності в Україні впливає на її позиції в різних рейтингах і оцінках? (Дайте відповідь по кожному рядку)

	Рейтинги й оцінки	Дуже сильно	Сильно	Середньо	Слабко	Не впливає	Важко відповісти
1	Рівень корупції	53,2	18,4	7,6	7,6	4,4	6,3
2	Рівень конкурентоспроможності	20,9	31,6	23,4	7,6	4,4	9,5
3	Рівень розвитку людського потенціалу	18,4	43,0	17,7	8,2	4,4	6,3
4	Рівень виконання міжнародних зобов'язань щодо сталого розвитку	20,9	38,6	20,3	6,3	5,1	7,6
5	Ступінь реалізованості міжнародного стандарту ISO-26000 «Посібник із соціальної відповідальності»	21,5	34,2	15,2	13,9	1,3	12,7
6	Рівень упровадження Глобального договору ООН-Україна	14,6	24,7	28,5	9,5	3,2	18,4

7	Ступінь реалізованості вимог зовнішніх інвесторів щодо розвитку корпоративної культури	11,4	36,7	30,4	8,9	3,2	8,2
8	Ступінь реагування на глобальні загрози	10,1	17,7	31,0	24,7	3,2	10,8
9	Інше (укажіть)	6,3	3,8	0,6	0,0	0,6	5,7

5. Чи згодні Ви з думкою, що загрози національної безпеки деякою мірою обумовлені незвиненістю соціальної відповідальності в системі соціальних відносин у країні?

1	Згодний	51,9
2	Скоріше згодний	35,4
3	Важко сказати, згодний чи ні	7,0
4	Скоріше не згодний	3,2
5	Не згодний	2,5

6. Якщо Ви вибрали варіант відповіді «Згодний» або «Скоріше згодний», то які загрози національної безпеки, у першу чергу, пов'язані з незвиненістю соціальної відповідальності? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Втрата темпів економічного розвитку	24,7
2	Низький рівень конкурентоспроможності національної економіки	34,2
3	Зміни соціальних норм поведінки членів суспільства і його інститутів, розвиток ідеології споживацтва	52,5
4	Зниження соціальної згуртованості та патріотизму, несформованість національної згоди	56,3
5	Десоціалізація відносин у трудовій сфері, зниження цінності праці, низька якість трудового життя, незвиненість трудових компетенцій	58,9
6	Загострення демографічної кризи. Вимирання націй	13,3
7	Низький рівень і якість життя, високий рівень бідності, несформованість середнього класу	60,1
8	Посилення втручання іноземних держав у внутрішні справи України	13,9
9	Незвиненість цивільного суспільства й демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини та громадянина	50,6
10	Нереалізованість моделей інноваційного розвитку	18,4
11	Інше	5,7
12	Важко відповісти	4,4

7. Як Ви вважаєте, що найбільшою мірою впливає на формування соціальної відповідальності в українському суспільстві? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Національний характер (ментальність), традиції та історичний досвід населення України	53,2
2	Приклади соціально відповідальної поведінки представників розвинутих країн (представників влади, бізнес-структур)	25,9
3	Схвалення і стимулювання соціально відповідальної поведінки з боку органів влади	44,9
4	Наявність міжнародних стандартів у сфері соціальної відповідальності	19,0
5	Партнерські й ділові відносини із зарубіжними фірмами	32,9
6	Система духовно-морального виховання, освіта, родина	62,0
7	Інше	10,1
8	Важко відповісти	4,4

8. Як Ви вважаєте, якою мірою ментальність та історичний досвід населення України впливають на формування соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві? (Відзначте тільки один варіант відповіді)

1	Сприяють формуванню соціально відповідальної поведінки	9,5
2	Скоріше сприяють його формуванню	15,2
3	У чомусь сприяють, а в чомусь перешкоджають	46,8
4	Скоріше перешкоджають його формуванню	17,7
5	Перешкоджають формуванню соціально відповідальної поведінки	7,6
6	Важко відповісти	3,2

9. Оцініть ступінь впливу вказаних нижче соціальних інститутів на розвиток соціальної відповідальності особистості (Одна відповідь у рядку)

		Дуже високий ступінь	Високий ступінь	Середній ступінь	Невисокий ступінь	Низький ступінь	Важко відповісти
1	Родина	60,8	27,2	6,3	3,8	1,3	0,6
2	Неформальні групи	13,3	36,1	20,9	15,2	4,4	8,9
3	Система середньої освіти	9,5	32,3	32,9	13,3	7,6	3,8
4	Система вищої освіти	5,1	39,2	32,9	13,3	3,8	3,8
5	Засоби масової інформації	13,3	34,8	29,1	11,4	9,5	0,6
6	Трудовий колектив, підприємство	4,4	38,0	36,7	10,8	4,4	5,1
7	Центральні органи виконавчої влади (Кабінет Міністрів України, комітети, відомства)	5,7	8,9	15,8	34,8	27,2	7,0
8	Місцеві органи виконавчої влади (обласні, районні держадміністрації)	5,1	10,1	15,8	32,9	27,2	8,2
9	Органи місцевого самоврядування	3,2	10,8	20,9	32,9	23,4	8,2
10	Президент України	5,7	11,4	12,7	20,3	38,6	9,5
11	Верховна Рада України	5,1	11,4	11,4	20,3	41,1	9,5
12	Бізнес	2,5	21,5	34,2	19,0	15,2	6,3
13	Профспілки	2,5	8,2	17,7	26,6	32,9	11,4
14	Громадські організації	3,2	12,7	28,5	28,5	19,6	7,0
15	Релігійні організації	8,2	24,7	29,1	17,7	13,9	5,7
16	Правоохоронні органи (міліція, прокуратура)	4,4	10,8	17,7	25,3	30,4	10,8
17	Судова система	4,4	9,5	18,4	22,8	34,2	8,9
18	Інше (укажіть)	1,9	1,9	1,3	2,5	1,3	4,4

10. У чому, на Вашу думку, у першу чергу проявляється соціальна відповідальність людини? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Відповідальність перед собою, членами родини, колективом і суспільством	86,7
2	Дотримання правових і соціальних норм	57,6
3	Чесність, обов'язковість, надійність	31,6
4	Сумлінне ставлення до роботи, обов'язків, дорученої справи	31,6
5	У соціально відповідальній поведінці	41,8
6	Добродійність	6,3
7	Інше	7,6
8	Важко відповісти	0,6

11. Чи престижно в нашому суспільстві бути соціально відповідальною особистістю?

1	Престижно	5,7
2	Скоріше престижно, ніж ні	13,3
3	Не має значення для більшості людей	65,2
4	Скоріше не престижно	8,9
5	Не престижно	5,7
6	Важко відповісти	1,3

12. Якщо Ви вибрали варіант відповіді «Не престижно» або «Не має значення для більшості людей», то в чому Ви вбачаєте причини сформованої ситуації? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	У соціальній відповідальності бачать прояв слабості, нездатності обійти соціальні й правові норми	12,0
2	Бути соціально відповідальним – це марнотратство	7,0
3	Соціально відповідальні дії не вважаються важливими, потрібними	45,6

4	Вважається, що соціальна відповідальність окремих соціальних суб'єктів не змінить загальну картину «безвідповідальності»	54,4
5	Цінності, що становлять основу соціально відповідальної поведінки, вважаються неактуальними	36,7
6	Соціальна відповідальність сприймається як свідчення «надлишку» ресурсів, грошей	13,3
7	Інше	10,1
8	Важко відповісти	10,1

13. Як Ви вважаєте, чим характеризується соціальна відповідальність людини? (Відзначте всі підходящі варіанти відповідей)

1	Відповідальністю за себе, за свої дії	85,4
2	Відповідальністю за батьків, дітей і близьких	70,9
3	Відповідальністю за інших людей	41,8
4	Відповідальністю за якість і результати своєї роботи	75,3
5	Відповідальністю перед суспільством	58,9
6	Відповідальністю перед людством	27,8
7	Інше	10,8
8	Важко відповісти	0,6

14. Як Ви вважаєте, що більшою мірою сприятиме розвитку соціальної відповідальності особистості в українському суспільстві? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Упевненість у своєму майбутньому й майбутньому родини	47,5
2	Правова регламентація стимулювання й підтримки соціально відповідальної поведінки та її реалізація	47,5
3	Соціально відповідальна поведінка перших осіб держави, звітність, прозорість дій на всіх рівнях управління	74,7

4	Приклад соціально відповідальної поведінки з боку інших людей (як жителів України, так і жителів інших країн)	33,5
5	Інформування жителів України про переваги соціально відповідальної поведінки (системні інформаційні кампанії)	29,1
6	Внутрішні спонукання	36,1
7	Ментальність, традиції, які склалися	21,5
8	Культура виховання в родині, школі, ВНЗ, спрямована на соціально відповідальну поведінку	71,5
9	Сприятливий морально-психологічний клімат удома, на роботі, в суспільстві	33,5
10	Інше	5,7
11	Важко відповісти	0,0

15. Чи згодні Ви з думкою, що в Україні в системі суспільних відносин переважає безвідповідальність?

1	Так	85,4
2	Ні	6,3
3	Важко відповісти	8,2

Сталий розвиток передбачає задоволення потреб нинішнього покоління, не піддаючи ризику можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Нинішнє покоління має нести відповідальність перед майбутніми за збереження умов для гідного життя. При переході системи господарювання на принципи сталого розвитку це стає досяжним. Приєднання України до стандарту ISO 26000 «Посібник із соціальної відповідальності» – серйозний крок до забезпечення сталого розвитку. Однак Україна слабо виконує міжнародні зобов'язання в цій сфері.

16. Якщо Ви згодні із цією думкою, то в чому полягають загальні негативні наслідки такої ситуації? (Відзначте не більше 5 варіантів відповідей)

1	Ціннісна дезорієнтація особистості	50,6
2	Невір'я людини в саму себе, у свої можливості	15,8
3	Поширення соціальних хвороб і аморальної поведінки – алкоголізму, наркоманії, соціальної депресії, соціального сирітства, проституції, злочинності, самогубств	44,9
4	Загальна недовіра в системі суспільних відносин	55,7
5	Безладдя, хаос, заперечення культури відносин. Конфліктність відносин у суспільстві	21,5
6	Ігнорування правових і соціальних норм. Зміцнення безвідповідального поведінка, укорінення неправової поведінки як норми	56,3
7	Ігнорування духовно-моральних цінностей	32,3
8	Зміцнення філософії бідності й убогості серед населення, невір'я в можливості статусних змін	10,8
9	Падіння престижу чесної праці, прагнення до успіху будь-якими засобами без зусиль	51,3
10	Втрата авторитету України серед зарубіжних партнерів-інвесторів	10,1
11	Накопичення почуття соціальної несправедливості, напруженості, безвихідності	41,8
12	Наростання міграційних настроїв	15,8
13	Інше	3,2
14	Важко відповісти	5,7

17. Що, на Ваш погляд, головним чином заважає виконанню міжнародних зобов'язань України щодо сталого розвитку? (Відзначте не більше 3 варіантів відповідей)

1	Слабка розробленість законодавства України щодо сталого розвитку	39,2
---	--	-------------

2	Необов'язковість включення до освітніх програм (дошкільних, шкільних, ВНЗ, підвищення кваліфікації та підготовки управлінських кадрів та ін.) спеціальних предметів (курсів) із сталого розвитку	17,1
3	Ненаціленість системи державного і регіонального управління на вирішення проблем сталого розвитку	65,2
4	Несформованість державних, регіональних і суспільних інститутів з управління сталим розвитком	43,7
5	Недостатність проведення науково-дослідних робіт із проблем управління сталим розвитком та їх реалізації	12,0
6	Несформованість національної системи реалізації міжнародного стандарту ISO 26000	21,5
7	Невключеність положень щодо сталого розвитку до законодавства України про національну безпеку	17,1
8	Недостатні економічні можливості для вирішення екологічних і соціальних проблем	36,7
9	Інше	12,7
10	Важко відповісти	1,3

18. Які існують основні перешкоди для переходу системи господарювання на принципи сталого розвитку на виробничому рівні? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Слабке розуміння керівництвом господарюючих суб'єктів значення сталого розвитку, низька мотивація до вирішення питань сталого розвитку	62,0
2	Діяльність із забезпечення сталого розвитку витратна та не дає швидкого і видимого ефекту	31,0
3	Низький інноваційний рівень розвитку виробництва	33,5
4	Відсутність дій з боку держави щодо правової регламентації та реалізації принципів сталого розвитку	42,4
5	Слабка задіяність у соціальній і екологічній національній та регіональній програмах підприємств, бізнес-структур	24,7

6	Більшість підприємств і бізнес-структур орієнтовані на досягнення фінансових результатів, а не на соціальну перспективу	71,5
7	Інше	6,3
8	Важко відповісти	1,9

19. Які, на Ваш погляд, позитивні зміни відбудуться при соціально відповідальних діях у реалізації принципів сталого розвитку в Україні? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Зміцнення здоров'я населення, збільшення тривалості повноцінного життя і трудової активності	44,3
2	Дбайливе ставлення до навколишнього середовища, раціональне споживання і використання природних ресурсів	65,8
3	Соціальна, економічна й екологічна рівновага та розвиток	57,0
4	Модернізація соціальних відносин, консолідація зусиль суспільства та влади в забезпеченні сталого розвитку	39,2
5	Активізація соціально відповідальної діяльності держави, суспільства, бізнесу, особистості у формуванні умов сталого розвитку	43,7
6	Використання у виробництві ресурсозберігаючих технологій	40,5
7	Високий рейтинг України щодо сталого розвитку в міжнародних порівняннях	12,0
8	Формування і реалізація моделі споживання за принципами сталого розвитку	26,6
9	Становлення узгодженої системи цінностей українського суспільства, духовно-культурний розвиток людського суспільства	43,7
10	Інше	3,2
11	Важко відповісти	1,9

Адресність вироблення управлінських рішень потребує встановлення причин, які перешкоджають становленню соціальної відповідальності різних соціальних суб'єктів.

20. Що, на Вашу думку, більшою мірою перешкоджає становленню соціальної відповідальності держави в Україні? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Концептуальна несформованість і нереалізованість принципів соціальної держави	46,2
2	Нерозвиненість законодавчого та договірної регулювання соціальної відповідальності	33,5
3	Нерозвиненість важелів мотивації та стимулювання для активізації процесів соціального інвестування	38,0
4	Немає ефективних стимулів і регуляторів підвищення соціальної відповідальності бізнесу	37,3
5	Слабка адаптація кращих міжнародних практик і стандартів соціальної відповідальності для їх застосування в Україні	15,2
6	Відсутність підготовки у ВНЗ України фахівців із професії «Соціальний аудитор», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності» (за Держкласифікатором професій ДК003:2010)	17,1
7	Домінування особистих інтересів і лобіювання інтересів бізнес-структур у системі державного і регіонального управління	73,4
8	Неврахування в оцінці діяльності Президента України й уряду місця України в міжнародних рейтингах	10,1
9	Відсутність санкцій за невиконання міжнародних зобов'язань України державними та регіональними органами влади	10,8
10	Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	63,3
11	Нерозвиненість механізму державно-приватного партнерства	16,5
12	Нерозвиненість системи громадського контролю за діяльністю органів влади	43,7
13	Інформаційний вакуум щодо соціальної відповідальності, відсутність системи обліку і моніторингу	15,8
14	Інше	5,7
15	Важко відповісти	1,3

21. Що, на Вашу думку, головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності бізнесу в Україні?
(Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Домінування цілей економічної вигоди	63,3
2	Відсутність традицій соціально відповідальної поведінки підприємців	32,9
3	Зрощування інтересів влади та бізнесу	64,6
4	Висока частка тіньового сектору в економіці України	38,6
5	Інформаційна закритість українського бізнесу, небажання розкривати інформацію про бізнес-процеси і результати діяльності	27,8
6	Відстороненість бізнес-структур від соціальних проблем життя українського суспільства і несформованість стандартів участі в ній	35,4
7	Нерозвиненість механізмів участі бізнес-структур у забезпеченні соціально-економічного розвитку територій присутності (регіону, населених пунктів)	24,7
8	Неефективна система захисту вітчизняного товаровиробника	10,8
9	Відсутність стимулювання соціально відповідальної діяльності підприємств із боку державних і регіональних органів управління	34,8
10	Несформованість і нереалізованість Етичного кодексу підприємця	8,9
11	Високий податковий і управлінський тиск держави на бізнес	22,8
12	Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	30,4
13	Низький рівень духовно-моральної культури суспільства	18,4
14	Низький рівень духовно-моральної культури бізнесу	20,3
15	Інше	3,8
16	Важко відповісти	0,0

22. Що, на Вашу думку, головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності *особистості*? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Відсутність спрямованості культури виховання в родині й інститутах суспільства на соціально відповідальну поведінку	74,7
2	Відсутність системної інформаційної кампанії щодо пропаганди соціально відповідальної поведінки	23,4
3	Соціальна несправедливість, високий рівень і наростання майнової диференціації в суспільстві при низькому рівні та якості життя більшості населення України	72,8
4	Нерозвиненість цінностей і потреб самозбереження	12,0
5	Укорінення тіньових відносин у трудовій сфері, страх втрати роботи і заробітку	37,3
6	Нерозвиненість культури споживання	12,0
7	Низький рівень правової культури – незнання більшістю населення своїх прав і обов'язків, нездатність захищати свої права	34,2
8	Схильність до не виправданих ризиків, поширеність ризикованої поведінки	2,5
9	Прагнення до виживання «за будь-яку ціну»	20,9
10	Особистісні, духовно-моральні, соціально-психологічні якості конкретної людини, відсутність розуміння того, що змінити світ можна тільки змінивши самого себе	51,3
11	Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти, суспільства й бізнесу	52,5
12	Інше	3,2
13	Важко відповісти	0,6

23. Що, на Вашу думку, головним чином перешкоджає становленню соціальної відповідальності українського суспільства в цілому? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Низький духовно-моральний рівень значної частини населення	32,9
2	Духовно-моральна деградація, девальвація цінностей і установок	70,3
3	Індивідуалізація суспільних відносин, зниження соціальної інтеграції, суспільної довіри	42,4
4	Низький рівень правової свідомості, низька цінність дотримання правових норм	45,6
5	Низький рівень громадянської активності, розвитку громадянського суспільства і демократичних інститутів	52,5
6	Нерозвиненість форм і механізмів державно-приватного та соціального партнерства	29,1
7	Відсутність вимог суспільства до особистості, її моральних якостей	25,9
8	Культивування негативного ставлення до подій в Україні, зниження рівня патріотичного виховання	22,8
9	Низький рівень духовно-моральної культури владної еліти	51,3
10	Відсутність системної інформаційної кампанії з пропаганди соціально відповідальної поведінки	19,0
11	Інше	3,2
12	Важко відповісти	0,0

Глобалізаційні та інтеграційні процеси потребують підвищення ділової активності підприємств, розвитку етичної та соціально відповідальної поведінки компаній. Вони реалізуються у формі корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Розвиток КСВ спричиняє більш інтенсивні процеси закріплення соціальної відповідальності особистості, суспільства, держави.

24. У чому полягають переваги розвитку корпоративної соціальної відповідальності для різних соціальних суб'єктів? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

24.1. Для бізнесу

1	Сприяє зростанню вартості бренду компанії, обсягів продажів і прибутковості	48,1
2	Підвищує рівень конкурентоспроможності виробництва і персоналу	32,3
3	Сприяє підвищенню внутрішнього та зовнішнього іміджу компанії	60,1
4	Знижує плинність кадрів, підвищує продуктивність праці, мотивує персонал до ефективної праці	46,2
5	Сприяє попередженню та страхуванню від фінансово-економічних, соціальних і екологічних ризиків	13,3
6	Сприяє поліпшенню відносин компанії з партнерами, місцевими органами влади і місцевим співтовариством, підвищує рівень довіри між ними	65,2
7	Інше	5,1
8	Важко відповісти	0,6

24.2. Для працівників підприємств

1	Мотивує до високопродуктивної праці	36,1
2	Сприяє розвитку персоналу, забезпечує гідні умови праці та її оплати	55,1
3	Підвищує безпеку праці, дає додаткові соціальні гарантії, страхування життя і здоров'я	39,9
4	Поліпшує соціальний захист працівників і їх родин	44,9
5	Формує сприятливий клімат у колективі	44,3
6	Сприяє узгодженню інтересів працівника та роботодавця	44,9
7	Інше	5,7
8	Важко відповісти	1,3

24.3. Для суспільства в цілому

1	Забезпечує дотримання законодавчих і етичних норм ведення бізнесу	61,4
2	Сприяє розвитку комунікаційних мереж і зв'язків зі ЗМІ, споживачами, замовниками, партнерами	15,8
3	Збільшує внесок у формування громадянського суспільства через партнерські програми та проекти розвитку місцевого співтовариства	47,5
4	Забезпечує реалізацію принципів сталого розвитку	50,6
5	Підвищує захист навколишнього середовища та збереження непоновлюваних ресурсів	33,5
6	Формує партнерство влади та бізнесу в розвитку території	41,1
7	Розвиває добродійність	13,9
8	Інше	2,5
9	Важко відповісти	1,3

25. Як Ви вважаєте, які організаційно-управлінські заходи більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Активність представників соціально відповідального бізнесу і їх асоціацій, об'єднань, спрямована на впровадження принципів соціальної відповідальності в діяльність бізнес-структур в Україні	39,9
2	«Соціальне замовлення» з боку суспільства (населення, громадських організацій) на соціально відповідальну поведінку бізнес-структур	58,2
3	Правова регламентація стимулювання та підтримки соціально відповідальної поведінки бізнес-структур	53,8
4	Розробка пакета методичних документів щодо впровадження корпоративної соціальної відповідальності	17,1
5	Реклама прикладів соціально відповідальної поведінки бізнес-структур (як України, так і іноземних, а також міжнародних)	21,5

6	Інформування представників бізнес-структур про переваги соціально відповідальної поведінки (інформаційна кампанія)	22,2
7	Формування високого іміджу компанії на світовому та внутрішньому ринках	25,9
8	Прагнення дотримуватися міжнародних вимог відповідального бізнес-партнерства	22,2
9	Інше	0,6
10	Важко відповісти	3,8

26. Як Ви вважаєте, які економічні заходи більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Захист вітчизняного товаровиробника (тимчасове встановлення окремих імпорتنих обмежень, захисних митних тарифів тощо)	24,1
2	Регулювання цін, зниження податків на прибуток і додану вартість, підвищення норм амортизації	15,8
3	Рефінансування банківських позик, у першу чергу, для соціально відповідальних підприємств	11,4
4	Звільнення від мит устаткування, орієнтованого на забезпечення енергозбереження	15,2
5	Надання державних гарантій під кредити соціально відповідальним підприємствам	34,8
6	Надання соціально відповідальним компаніям (підприємствам) державних замовлень та інвестицій	58,2
7	Установлення податкових пільг або звільнення від оподаткування підприємств, що виробляють високотехнологічну продукцію	24,1
8	Надання соціально відповідальним компаніям регіональних преференцій у вигляді пільгового землевідведення, дозволів на будівництво, зниження кількості перевірок тощо	30,4

9	Об'єднання зусиль, ресурсів держави та бізнесу для реалізації окремих соціальних програм і вирішення екологічних проблем	38,0
10	Інше	5,7
11	Важко відповісти	3,2

27. Як Ви вважаєте, які соціально-психологічні та інформаційні заходи більшою мірою сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Адаптація міжнародного досвіду успішної соціально відповідальної діяльності для розвитку бізнесу в Україні	39,9
2	Пропаганда серед населення позитивної практики корпоративної соціальної відповідальності у взаємодії органів влади та бізнес-компаній	60,8
3	Формування регіональними органами державної влади позитивного іміджу соціально відповідальних підприємств і компаній	38,0
4	Введення в навчальні програми бізнес-шкіл, економічних факультетів університетів та інших навчальних закладів курсів з теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності	57,0
5	Видання та поширення спеціальної літератури, проведення семінарів з питань соціальної відповідальності	17,7
6	Створення Національного реєстру соціально відповідальних підприємств, систематичне висвітлення цієї інформації у ЗМІ	38,6
7	Інше	5,7
8	Важко відповісти	1,3

28. Як Ви вважаєте, розробка та ухвалення яких *правових актів* більшою мірою сприятиме розвитку соціальної відповідальності бізнесу? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Стратегія соціальної відповідальності бізнесу в Україні	52,5
2	Закон України «Про соціальну відповідальність бізнесу»	60,1
3	Закон України «Про соціальну звітність підприємств України»	31,0
4	Закон України «Про соціальний аудит»	28,5
5	Зміни і доповнення до Закону України «Про основи національної безпеки України»	15,2
6	Зміни і доповнення до Закону України «Про Кабінет Міністрів України»	6,3
7	Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р.	22,2
8	Інше	7,6
9	Важко відповісти	4,4

29. Як Ви вважаєте, якою мірою різні заходи сприятимуть розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні? (У сукупності значимість заходів має скласти 100%)

1	Організаційно-управлінські	14,2
2	Економічні	22,0
3	Правові	19,0
4	Інформаційні	13,5
5	Соціально-психологічні	13,0
6	Духовно-моральні	18,3
	<i>Разом</i>	100%

30. Якими, на Ваш погляд, є найбільш сильні спонукальні мотиви для ініціювання та розвитку соціальної відповідальності в Україні? (Відзначте не більше 5 варіантів відповіді)

1	Підвищення значимості в суспільстві високих моральних якостей особистості	41,8
2	Формування соціальної установки «Ти повинен, тому що ти можеш» і механізмів її реалізації	7,0
3	Розширення світоглядного кругозору особистості	19,0
4	Оцінка трудової, підприємницької, управлінської діяльності з позицій соціальних інтересів суспільства	39,9
5	Розвиток демократичних основ суспільства	36,1
6	Упровадження міжнародних стандартів соціальної відповідальності	26,6
7	Невідворотність відповідальності за порушення правових і моральних норм незалежно від статусу	52,5
8	Переоцінка системи цінностей, спрямована на підвищення внутрішньої культури, дотримання прав, домовленостей, норм і вимог	47,5
9	Реалізація прав і свобод людини та її можливостей вибору	18,4
10	Консолідація зусиль бізнесу, держави і науки щодо виконання соціально значимих для суспільства проблем	43,7
11	Підвищення довіри й ефективної взаємодії бізнесу, суспільства та держави, розвиток державно-приватного партнерства	31,6
12	Забезпечення формування та ефективного використання людського, соціального й інтелектуального капіталу	20,3
13	Формування в суспільстві етики відповідальності за благополуччя майбутніх поколінь	38,6
14	Інше	3,8
15	Важко відповісти	0,0

31. Що може послужити приводом для того, щоб соціально відповідальність стала нормою життя в українському суспільстві? (Відзначте не більше 3 варіантів відповіді)

1	Економічна криза з руйнівними наслідками	21,5
2	Заборона входження в ЄС	7,6
3	Загроза завоювання країни та втрата нею незалежності	17,1
4	Приклади залучення до відповідальності високопоставлених осіб	41,8
5	Перемоги в міжнародних конкурсах, змаганнях	9,5
6	Підвищення іміджу країни при вирішенні загальнонаціональних завдань (Євро-2012, олімпійські ігри тощо)	20,3
7	Розрив дипломатичних відносин з Україною при невиконанні нею міжнародних домовленостей, зобов'язань тощо	13,9
8	Зміцнення релігійних цінностей і віри	30,4
9	Нічого не допоможе, усе залишиться як є	7,0
10	Інше	16,5
11	Важко відповісти	10,1

32. Як Ви вважаєте, яку роль відіграють релігійні цінності та віра при формуванні й розвитку соціально відповідальної поведінки в українському суспільстві? (Оберіть один варіант відповіді)

1	Релігійні цінності та віра є основою формування соціально відповідальної поведінки	19,0
2	Релігійні цінності та віра відіграють певну роль при формуванні соціально відповідальної поведінки	63,3
3	Релігійні цінності та віра мало впливають на формування соціально відповідальної поведінки	9,5
4	Релігійні цінності та віра не мають ніякого значення для формування соціально відповідальної поведінки	3,2

5	Релігійні цінності та віра скоріше негативно впливають на формування соціально відповідальної поведінки	0,0
6	Інше	1,9
7	Важко відповісти	3,2

Укажіть, будь ласка, деякі відомості про себе

33. Ваша стать:

1	Чоловіча	36,7
2	Жіноча	63,3

34. Ваш вік _____ років

	Відповіли	Мінімум	Максимум	Середнє	СрКвОткл	КоефВар
Вік	145 (91,8%)	22	84	48,7	14,2	0,292

35. Ваша освіта:

1	Вища (без ступеня)	13,9
2	Вища, маю вчений ступінь кандидата наук	35,4
3	Вища, маю вчений ступінь доктора наук	50,0

36. З якою сферою головним чином пов'язана Ваша професійна діяльність? (Відзначте всі підходящі варіанти відповіді)

1	Державне управління	4,4
2	Науково-дослідна діяльність	49,4
3	Система вищої освіти	69,6
4	Діяльність інститутів громадянського суспільства	4,4
5	Комерційна діяльність	4,4
6	Інше	4,4

37. Ваш світогляд:

1	Атеїстичний	7,0
2	Релігійний	29,7
3	Філософський	60,1
4	Інше	9,5

38. У якості кого Ви берете участь у розвитку України?

1	Представник уряду	0,6
2	Консультант або експерт	8,2
3	Представник науки, освіти	91,8
4	Держслужбовець	4,4
5	Не беру участі	0,6
6	Інше	4,4

Наукове видання

*Новікова Ольга Федорівна
Дейч Марина Євгенівна
Панькова Оксана Володимирівна
Шаульська Лариса Володимирівна
Шамілева Лариса Леонідівна
Гринецька Світлана Миколаївна
Компанієць Вікторія Віталіївна
Сидорчук Ористлава Григорівна
Панькова Анна Дмитрівна
Іщенко Олександр Вікторович
Халімендіков Євген Миколайович
Зінченко Сергій Анатолійович
Юшков Євген Олександрович*

ДІАГНОСТИКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ)

Монографія

Оригінал-макет підготовлено у відділі КІНД ІЕП НАН України

Літературний редактор *О.А. Кокорева*

Комп'ютерна верстка *Т.М. Синельнікова*

Підп. до друку 07.11.2013. Формат 60 x 84/16. Папір друк. № 3.
Офс. друк. Ум. друк. арк. 17,2. Обл.-вид. арк. 18,5. Тираж 350 прим.
Замовлення № 1316.

Надруковано в ТОВ «Цифрова типографія»
Адреса: м. Донецьк, вул. Челюскінців, 291а, тел.: (062) 388-07-31, 388-07-30